

LUND UNIVERSITY

"Mänsklighetens största problem genom alla tider"

en receptionsstudie av elevers miljöberättelser och historiska meningsskapande 1969

Clavier, Arndt

2011

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Clavier, A. (2011). "Mänsklighetens största problem genom alla tider": en receptionsstudie av elevers miljöberättelser och historiska meningsskapande 1969. [Licentiatavhandling, Historia]. Forskarskolan i historia och historiedidaktik, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

*”Mänsklighetens största problem
genom alla tider”*

Arndt Clavier

*”Mänsklighetens största problem
genom alla tider”*

En receptionsstudie av elevers miljöberättelser och historiska
meningsskapande 1969

Arndt Clavier

Forskarskolan i historia och historiedidaktik
Lunds universitet
Malmö högskola

Serienummer: 12

Copyright © Arndt Clavier

ISBN 978-91-86973-01-8

Print at *MEDIA-TRYCK* 2010, Lund

Innehåll

Förord	7
1 Inledning.....	8
Studiens syfte och frågeställningar.....	11
Forskningsläge	13
2 Teoretiska antaganden	22
Mot en narrativ analysmodell.....	30
Operationalisering av de teoretiska verktygen.....	33
Studiens disposition.....	44
3 Metod och material.....	46
Malmö Borgarskola	47
Elevernas reception och berättelseproduktion.....	47
Det centrala provet i svenska.....	49
Strukturerande miljönyheter och kulturella miljöberättelser	50
4 Det centrala provet i svenska 1969.....	56
Ett avsändarperspektiv	56
Ett mottagarperspektiv.....	60
Uppgiften: ”Vem skall betala för landskaps- och miljövården?”	63
5 Miljö i det centrala provets texthäfte	65
Det centrala provets texter	65
Miljöfrågor och rummet	66
Berättelser om samhälle och natur i tid och rum	72
Den historiska frågan.....	72
Vändpunkt, framtidsförväntningar och temporal sensmoral	76
Historiekulturella berättelseformer.....	81
Sammanfattning.....	83
6 Elevernas uppsatser	85
Landskapsvårdsfrågor eller miljövårdsfrågor?	85
Miljövårdsfrågor och rummet	90

Elevernas miljöberättelser.....	93
Elevernas historiska frågor.....	95
Människans överlevnad.....	99
Naturen.....	108
Nationen.....	115
Elevberättelser i en historiekulturell kontext.....	121
Sammanfattning.....	124
7 Miljökulturella perspektiv i lokala dagstidningar 1969	128
Om miljöfrågor i dagstidningarna.....	128
Miljöfrågor och rummet	130
Tidningarnas förmedling relaterad till tidigare forskning.....	144
Miljöberättelser i lokala dagstidningarna 1969	149
Den historiska frågan.....	150
Vändpunkt, framtidsförväntningar och temporal sensmoral.....	154
Historiekulturella berättelseformer.....	162
Sammanfattning.....	163
8 Sammanfattande diskussion	167
Det historiedidaktiska perspektivet	167
Aktualiserade miljöfrågor i tid och rum.....	168
Elevernas historiska meningsskapande.....	171
Historiekulturella berättelseformer och latent relevanskriterier.....	173
Historiemedvetande ett svårgripbart begrepp	176
Vidare forskning.....	178
Källor och litteratur	180
Otryckta källor	180
Tryckta källor	180
Litteratur	181

Förord

Då var det dags att skriva förordet. Studien är slutprodukten av två och ett halvt års forskning vid Forskarskolan i historia och historiedidaktik, som initierats av den statlig fortbildningssatsning inom ramen för Lärarlyftet som bedrivits i samarbete mellan Historiska institutionen vid Lunds universitet och Historiska studier inom individ och samhälle vid Lärarutbildningen vid Malmö högskola.

Det är många jag har att tacka för möjligheten att bredda mina kunskaper i det historiedidaktiska fältet och andra fält. Därför går mitt första tack till min arbetsgivare, Malmö stad, som gjort det möjligt för mig att delta i utbildningen.

Ett större och varmare tack riktar jag till min huvudhandledare Lars Berggren som uppmuntrat, kommenterat och tålmodigt läst och lett mig ut ur tids och tempusförvirringarnas labrynter. Likaså vill jag tacka min biträdande handledare Per Eliasson för att han lotsade mig in på det miljöhistoriska spåret, men också för att han under resans gång tålmodigt ställt besvärliga frågor om studiens historiedidaktiska och miljöhistoriska perspektiv. Jag vill även tacka Fredrik Björk som tog sig an att läsa uppsatsen i portionerade och fragmentariska bitar och vars konstruktiva granskning påverkat utformningen. Slutligen vill jag tacka alla kurskamrater i forskarskolan för en fantastisk resa i varat och tiden. Framför allt vill jag tacka Ingmarie Malmros Danielsson och Steven Dahl som stått ut med telefonsamtal om berättelser och Jörn Rüsen. Tack! Om perspektiven och spåren brister så hade jag önskat att någon annan än jag kunde klandras. Men dessa är mina.

Slutligen vill jag tacka Camilla för att hon nästan stått ut. Och till Elin och Alva vill jag säga att pappa äntligen är färdig!

En regnig oktoberdag i Malmö 2011

1 Inledning

Samhällets relation till naturen

Det är inte svårt att betrakta naturen som något evigt. Om naturen förändras så är den föränderlig enbart genom egna processer. Men människans förmåga att påverka dessa processer har förändrats, framför allt under 1900-talet. Denna påverkan har varit så signifikant att det föreslagits att tiden från slutet av 1700-talet borde benämnas som en ny geologisk epok, den antropocena.¹

En majoritet kan nog instämma i att människan påverkat naturens processer i negativ riktning. Vad dessa förändringar även handlar om är att våra föreställningar om naturen växlar, vilket åskådliggörs med hur vi använder begreppet *miljö*. Idag förstås och används begreppet utifrån samhällets relation till naturen, där människan antingen påverkar naturen eller påverkas av förändringar i naturen. I vårt språkbruk förtydligas detta med sammansättningar som miljöhot, miljöförstöring, miljöproblem och miljörisker.

Hur samhällets relation till naturen gestaltas var och är beroende av föreställningar om såväl natur som samhälle. I en marknadsföringsfilm från 1963 skildras samhällets relation till naturen på följande sätt:

Sweden today is a country whose very hallmark is progress. Perhaps only posterity will be able to solve properly The Riddle of Sweden. But at least today we can discern the harmony existing between a country and her people, between natural resources, human endeavor and creative ideas. Which all in all is the essence of modern Sweden, the highway to her future!²

Dikotomin mellan samhälle och natur har blivit svårare att upprätthålla i senmodern tid. Sociologen Ulrich Beck menar att industrialiseringsprocessen förfalskat dikotomins historia, vilket resulterat i

¹ Paul J. Crutzen 2002, s. 23.

² Gösta Werner & Gösta Roosling, <http://www.filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=235>, 2010-10-21

att naturen blivit en historisk produkt.³ Sedan 1960-talet har miljöfrågorna drabbat oss på ett helt annat sätt, framför allt luftföroreningarna. Först drabbade de oss som försurningsfrågor och skogsdödsfrågor, sedan som ozonhålsfrågan och nu som klimatfrågan. Den senare hemsökte oss under, men framför allt efter FN:s miljökonferens i Köpenhamn 2009, vars resultat skildrades i *Dagens Nyheter* på följande sätt:

Världen behöver en ny demokratisk ordning som säkrar ekonomisk tillväxt, social stabilitet och ekologisk restabilisering. Debatlet vid klimatkonferensen i Köpenhamn är ytterligare ett bevis för att nuvarande konstitutionella ordningar inte kan hantera den globaliserade verklighetens problem. Världen missköts genom nationers ständiga kamp att hävda sina intressen. Ingen nation, ingen institution äger legitimitet att sköta helheten. Det var Westfaliska freden 1648 som födde ordningen byggd på principen om nationalstatens suveränitet. Men historien lär oss att ingen världsordning har evigt liv. Den viktiga frågan är nu hur en demokratiskt grundad ordning ska formas i denna nya värld. Uppgiften är enorm. Den mäktar ingen nation ensam med.⁴

Till skillnad från det tidigare citatet har harmonin mellan samhälle och natur ersatts med en oro för de storskaliga miljöproblemen, vilka aktualiseras som existentiella, moraliska och globala frågor. Vidare skildras frågorna ur ett genealogiskt perspektiv som förklarar samtidens situation utifrån historiska storheter som nationer och deras oförmåga att lösa de globala miljöproblemen.

Trots det fyrtioåriga avståndet uttrycks samhällets relation till naturen fortfarande genom föreställningar om ekonomisk tillväxt och social stabilitet. Vad citaten förtydligar är att föreställningarna om naturen är historiskt bestämda och därför föränderliga. De är beroende av kunskap om hur samhället påverkar och förändrar naturen, som resulterar i att miljöproblem formuleras. Påverkan i modern tid har i huvudsak bestått av föroreningar av vilka många är diffusa. Upptäckten och förståelsen av föroreningars orsaker och tänkbara konsekvenser är forskningsberoende. Såväl forskningen som de åtgärder forskningsresultaten resulterar i är avhängig av vem som har problemformuleringsföreträde. Det finns således en ideologisk aspekt och en

³ Ulrich Beck 2000, s. 111.

⁴ Bo Ekman, 2010.

maktaspekt i formulerandet.⁵ Miljöproblem är inte enbart vetenskapliga eller tekniska problem, utan också politiska.⁶

Vad denna studie fokuserar på är hur samhällets relation till naturen gestaltades ur ett genealogiskt perspektiv, det vill säga hur det förflutna användes för att orientera och skapa mening av samtida miljöfrågor eller miljöproblem. Det omedelbara fokuset riktas dock inte mot vad som kommunicerades i media eller förmedlades i skolan, utan hur gymnasielever i Malmö formulerade berättelser om samhällets relation till naturen i uppsatser från det första rikstäckande centrala provet i svenska 1969.

Av betydelse för studien är tidpunkten för nedslaget. 1960-talet var decenniet då det moderna miljömedvetandet fick sitt internationella genombrott, vilket många menar var Rachel Carsons förtjänst med boken *Silent Spring* (1962). Boken publicerades på svenska 1963, med titeln *Tyst vår*.⁷ Med den fick naturen en ny skepnad i människors föreställningsvärld. Föroreningar, som tidigare kallats sanitära olägenheter, hälsovårdsproblem och naturvårdsproblem, kallades gemensamt för miljöproblem.⁸ Med Svante Odéns upptäckt av de kontinentala luftföroreningarna 1967, omvärderades de tidigare lokala luftföroreningarna till en storskalig förorening.⁹ I föreställningarna om miljöproblem ingick därmed även nya skalor i såväl tid som rum. De nya skalorna innebar att problemen inte uppfattades som enstaka lokala eller regionala punktproblem, utan som sammanhängande globala problem vars konsekvenser ingen kunde förutse.¹⁰ Utmärkande var även att miljöfrågorna ännu inte hade politiserats till höger eller vänster i den svenska politiska debatten.¹¹

⁵ Lars J Lundgren & Göran Sundqvist 2003, s. 37.

⁶ Per Eliasson 2004, s. 162.

⁷ Rachel L. Carson 1963; Per Eliasson 2009, s. 244.

⁸ Johan Hedrén 1994, s. 9, 14 och 48—50.

⁹ Lennart J. Lundqvist 1971, s. 93 och Lars J. Lundgren 1991:b, s.185.

¹⁰ Jan Thelander & Lars J Lundgren 1989, s. 31.

¹¹ Monika Djerf Pierre 1996, s. 101; Johan Hedrén 2002, s. 298 och Lars J. Lundgren 2005, s. 89.

Studiens syfte och frågeställningar

Mot bakgrund av det moderna miljömedvetandets genombrott är studiens övergripande syfte att undersöka hur gymnasieelever i uppsatser från det centrala provet i svenska 1969 använde sig av det förflutna för att skapa mening om samtida miljöfrågor och miljöproblem. Studien kommer att tangera, men inte fördjupa sig i varken miljöfrågornas problemformulering eller ett samtida historiebruk kring miljöfrågor eller miljöproblem. Istället riktas uppmärksamheten mot den historiedidaktiska frågan om och i så fall hur eleverna använde historien för att skapa mening av samtida miljöfrågor och miljöproblem med föreställningar om en framtid.

I studiens centrum står begreppet historiemedvetande, som även är centralt för de nya ämnesplanerna i historia för såväl grund- som gymnasieskolan. Från höstterminen 2011 ska undervisningen i ämnet historia syfta till att fördjupa och utveckla elevernas historiemedvetande ”genom kunskaper om det förflutna, förmåga att använda historisk metod och förståelse av hur historia används”.¹² Samtidigt blir ämnet historia ett gymnasiegemensamt ämne som innebär att alla elever ska läsa historia. Studiens primära syfte är inte att problematisera skolans historieförmedling. Vad studien problematiserar är begreppet historiemedvetande och därmed de krav historielärare ställs inför i fråga om vad historia är och hur historia verkar, med bäring för hur historia förmedlas i skolan. Vad studien kan tänkas belysa är att skolan inte är en privilegierad läromiljö för att framkalla eller utveckla ett historiemedvetande, eller att historia enbart handlar om kunskaper om det förflutna utan snarare är ett uttryck för en samtida historiekultur.

I undersökningen anläggs ett kommunikativt perspektiv på historien med vilket menas att människors föreställningar om det förflutna formas i samtida sociala och kulturella sammanhang. Med perspektivet betraktas elevernas uppsatser som berättelser som svarar på hur samhällets relation till naturen skildras i det centrala provets texthäfte, men även hur miljöfrågor och miljöproblem tolkas i en vidare samhällelig kontext än skolans. Perspektivet diskuteras utförligare i teoriavsnittet där det kopplas till hur historia används och till begreppen historiemedvetande och historiekultur. Undersökningen av den samhälleliga kontexten består av empiriska nedslag i

¹² Skolverket 2011, s. 172 och Skolverket, 2011-06-23.

två lokala dagstidningar under en period av två månader, fram tills eleverna skrev det centrala provet i svenska. Kontexten problematiseras vidare utifrån den miljöhistoriska forskningen som inriktat sig på hur och vilka miljöfrågor och miljöproblem som förmedlades i svenska tidskrifter, rikstäckande dagstidningar och nyhetssändningar i Sveriges Television mot slutet av 1960-talet.

Tids- och rumsaspekterna är centrala i undersökningen. Tidsaspekten är central i analysen av hur eleverna formulerade ett historiskt berättande som kan tänkas ge uttryck för ett historiemedvetande. I inledningen nämndes att det i föreställningarna om miljöproblemen ingick nya skalor i såväl tid som rum. Förståelsen av föreningarnas konsekvenser kan ha påverkat såväl föreställningar som tolkningsramar om miljöfrågornas och miljöproblemens aktualitet. På så sätt förenas tid och rum i tolkningen och värderingen av samhällets påverkan på naturen. För att urskilja elevernas föreställningar och tolkningsramar betraktade som urvals- och relevanskriterier undersöker jag vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur eleverna strukturerade dessa i rummet. Elevernas miljöberättelser relateras därför till hur frågorna förmedlades i det centrala provets texthäfte och i dagstidningarna. Därefter analyserar jag elevernas historiska berättande utifrån idealtypiska berättelseformer som följs av en historiekulturell berättelseformsanalys. Syftet med den senare analysen är att kunna placera elevernas berättelser i en historiekulturell kontext med hänsyn till hur frågorna formulerades i såväl det centrala provets texthäfte som den mediala förmedlingen om samhällets relation till naturen.

Utifrån ett kommunikativt perspektiv försöker jag närma mig det övergripande syftet genom att ställa följande frågor till såväl elevernas, texthäftets och dagstidningarnas berättelser:

- Vilka miljöfrågor och/eller miljöproblem aktualiserades och hur strukturerades dessa i rummet?

Vilka miljöfrågor och miljöproblem och hur dessa strukturerades i rummet kan tänkas få betydelse för hur ett historiskt berättande formulerades. Om eleverna lyfter andra frågor än de som förmedlades i det centrala provet kan även detta få bäring för det historiska meningsskapandet. För att få kunskaper om hur och vilka former av historiemedvetande eleverna gav uttryck för i sina uppsatser, men även hur eleverna förhöll sig till den historiekulturella förmedlingen av samhällets relation till naturen, ställs följande frågor:

- Vilken form av historiskt berättande användes för att ge uttryck åt ett specifikt historiemedvetande i elevernas uppsatser, det centrala provets texthäfte och i de lokala dagstidningarna om samhällets relation till naturen?
- Vilka historiekulturella berättelseformer användes samt vilka relevanskriterier kunde de tänkas fylla?

Forskningsläge

Det historiedidaktiska perspektivet, kopplat till mina försök att kontextualisera elevernas berättelser om samhällets relation till naturen, innebär att jag måste relaterar mig till flera olika forskningsfält. Förutom det historiedidaktiska fältet måste jag förhålla mig till det miljöhistoriska och det medie- och kommunikationsvetenskapliga forskningsfältet. Av utrymmesskäl sällar jag bland forskningslägena och diskutera de fält som jag lutar mig mest mot. Övriga diskuteras i metodavsnittet och löpande i analysen. Jag inleder med hur studiens historiedidaktiska spår förhåller sig till det historiedidaktiska forskningsfältet. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion om hur föreliggande studie placerar sig i det presenterade forskningsläget.

Det historiedidaktiska spåret

År 2005 kartlade Bengt Schüllerqvist, på uppdrag av Vetenskapsrådet, den historiedidaktiska forskningen i Sverige. I kartläggningen urskiljde Schüllerqvist tre forskningsområden, med såväl en produktionssida som en receptionssida:

- Forskning om samhälleligt historiebruk utanför utbildningsväsendet
- Forskning om betingelser för historieundervisning
- Forskning om undervisning och lärande i undervisningsämnet historia.¹³

Med indelningen konstaterar Schüllerqvist att intresset för historiedidaktisk forskning ökat sedan slutet av 1990-talet i en vid bemärkelse, men att det riktats mot det samhälleliga bruket utanför utbildningsväsendet och

¹³ Bengt Schüllerqvist 2005, s. 66.

betingelser för historieundervisningen.¹⁴ För det samhälleliga bruket, men även överlag, skriver Schüllerqvist att:

[f]orskningen har haft tydligt fokus på de mäktigas historiebruk. Detta kan uppfattas som en variant på en traditionell form av politisk historia. Trots diskussionerna om vardagslivets historiemedvetande finns få studier av det [...] Vissa receptionsstudier har genomförts av etnologer, som [Lotten] Gustafsson. Historikernas studier handlar genomgående om historiebrukets produktionssida.¹⁵

Det praktisknära fältet, konstaterar Schüllerqvist, är högst begränsat.¹⁶

Denna studie kan placeras på receptionssidan i Schüllerqvists tredje fält. Men då elevuppsatserna skrevs i ämnet svenska hamnar studien i ett tomrum mellan fält två och tre. I mina försök att kontextualisera miljöberättelser i en historiekultur ingår studien i det första fältet, det vill säga som ett samhälleligt historiebruk utanför skolan. Här berörs såväl produktionssidan som receptionssidan av historiebruket i konstruktionen av miljöberättelserna.

Få historiedidaktiska undersökningar har gjorts vad gäller receptionen av historia och ungdomars historiebruk. Men pendeln kanske har svängt, vad gäller alla tre fält som Schüllerqvist urskiljer? Det har publicerats flera avhandlingar, som fokuserat på receptionen av ett samhälleligt historiebruk men detta har i huvudsak gjorts med utgångspunkt i undervisningsämnet historia. För att förtydliga skillnader mellan avhandlingarna och samtidigt placera min studie i relation till dessa kan ytterligare en distinktion fogas till Schüllerqvists uppdelning. Distinktionen hämtar jag från Bernard Eric Jensens systematisering av historiemedvetandets mentala processer.¹⁷ Med Jensens indelning förtydligas skillnaderna mellan avhandlingarna, men även vilket historiedidaktiskt fokus studierna anlägger. Utifrån den senare distinktionen kan man urskilja två forskningsteman, där det ena fokuserar på individers identitetsskapande och identifikationsprocesser. Det andra fokuserar på läroprocessfrågor och värderingar. Lejonparten av avhandlingarna anlägger ett identitetstema med utgångspunkt i

¹⁴ Bengt Schüllerqvist 2005, s. 46—47.

¹⁵ Bengt Schüllerqvist 2005, s. 67.

¹⁶ Bengt Schüllerqvist 2005, s. 69.

¹⁷ Bernard Eric Jensen 1997, s. 74.

undervisningsämnet historia. Få receptionsstudier har gjorts som uppmärksammat värderings- och läroprocessfrågor. Färre, om överhuvudtaget några, har gjorts utanför undervisningsämnet historia. Ett tomrum som föreliggande studie kan tänkas fylla.

Vanja Lozics avhandling *I historiekanons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle* tangerar alla tre fält som Schüllerqvist urskiljer. I avhandlingen problematiseras Lozic vad historia är, hur det betraktas och används av elever med en annan bakgrund än den svenska. Även Lozic anlägger ett identitetstema, men det förekommer även ett läroprocess- och värderingstema som Lozic kallar för historia som moralisk vägvisare.¹⁸ Vad Lozic poängterar är att människors meningsskapande äger rum i kommunikativa sammanhang såväl i som utanför skolan. Var och i vilka situationer budskap och berättelser förmedlas kan tänkas påverka det historiska meningsskapandet. Lozic anser dock att begreppen historiemedvetande, historiekultur och historiebruk är alltför problematiska för att operationaliseras. Istället väljer han att undersöka identitet och identifikationsprocesserna utifrån diskursanalytiska, genusvetenskapliga och poststrukturalistiska teoribildningar.¹⁹

I avhandlingen *Vems är historien?: Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, från 2006, problematiserar Kenneth Nordgren historiebruket i det svenska mångkulturella samhället.²⁰ Avhandlingens har ett uttalat identitetstema, som Nordgren undersöker genom att placera begreppen historiemedvetande, historiebruk och historiekultur i ett kommunikativt och narrativt sammanhang. Med det kommunikativa perspektivet gör Nordgren det möjligt att urskilja såväl aktörer som historiebruk i en historiekultur. Perspektivet anläggs på två av avhandlingens tre fallstudier, som berör de tre fält som Schüllerqvist urskiljer. I den första delen undersöks hur ett syrianskt och assyriskt historiebruk i diaspora uttrycks i tidskrifterna *Hujådå* och *Bahro Suryoyo*. I tidskrifterna spårar Nordgren ett kollektivt syrianskt/assyriskt historiemedvetande och hur detta förändras över tid. Den andra delen är en receptionsstudie, där Nordgren tar avstamp i terrorattacken den 11 september 2001. Med hjälp av fokusintervjuer analyserar Nordgren hur nio

¹⁸ Vanja Lozic 2010, s. 117—118.

¹⁹ Vanja Lozic 2010, s. 25—27.

²⁰ Kenneth Nordgren 2006.

elever med assyrisk/syriansk bakgrund aktivt använder och förhåller sig till identitet utifrån händelsen den 11 september 2001. I den tredje studien problematiserar Nordgren möjligheterna för den svenska skolan och skolämnet historia att möta verklighetens mångkulturella skola utifrån en kvantitativ och kvalitativ undersökning av historieläroböckers tidsrumsliga fokusområden. Avhandlingens teoretiska perspektiv har inspirerat föreliggande studie med hänsyn till hur begreppen historiemedvetande och historiebruk operationaliserats. Men till skillnad från Nordgren placerar jag undersökningsobjektet i ett kommunikativt sammanhang, där den mottagarorienterade analysen relateras till såväl ett avsändarorienterat budskap som en vidare historiekulturell kontext.

Historiedidaktiska undersökningar som har ett mottagarorienterat perspektiv är som sagt få, och de som gjorts gör gällande att ungdomar har svårt att föra abstrakta eller avancerade resonemang om det förflutna.²¹ Detta nyanseras dock i studier av bland annat Per Eliasson och Maria de Laval. I Per Eliasson studie, publicerad i artikeln "Då måste man ju förstå hur historien påverkar människor, som påverkar historien igen", undersöks hur ungdomar med iransk bakgrund reflekterar kring historia och historieundervisningen utifrån två filmer som berör iransk historia.²² I studien förenar Eliasson de teoretiska begreppen interkulturell kompetens och historiemedvetande, där det senare operationaliseras utifrån Jörn Rüsen's berättelsekategorier. Eliassons resultat visar på att ett fåtal ungdomar för avancerade resonemang om historia på metanivå. I Maria de Lavals licentiatavhandling, "Det känns inte längre som det var länge sedan". *En undersökning av gymnasieelevers historiska tänkande*, utreds gymnasieelevers historiska tänkande som fokuserar på hur elever konstruera historia utifrån historieprojektet *Hälsan i Norrköping under första världskriget*.²³ Även i denna studie formulerar eleverna avancerade resonemang i essäer som skrevs i anslutning till historieprojektet. Vad som bör påpekas är att de mottagarorienterade studierna som här refererats har alla undervisningsämnet historia som utgångspunkt. Ett kommunikativt sammanhang som kan tänkas påverka vad som undersöks.

²¹ Jörn Rüsen 2006, s. 82.

²² Per Eliasson 2008:1.

²³ Maria de Laval 2011.

Ett läro- och bildningsprocessstema förekommer i Ylva Wibaeus avhandling *Att undervisa om det ofattbara: En ämnesdidaktisk studie om kunskapsområdet Förintelsen i skolans historieundervisning* från 2010.²⁴ I Wibaeus avhandling har jag intresserat mig för hur receptionen hos eleverna analyserats utifrån begreppet historiemedvetande. I avhandlingen ställer Wibaeus frågan om lärarnas undervisning om förintelsen fördjupar elevernas historiemedvetande. Wibaeus använder sig av Bernard Eric Jensens indelning av historiemedvetandets mentala processer som bistår meningsskapandet i tid och rum. För att besvara frågan om undervisningen fördjupar elevernas historiemedvetande undersöker Wibaeus grundskole- och gymnasielärares intentioner med sin undervisning om förintelsen och hur dessa intentioner realiseras, som i sin tur relateras till hur eleverna uppfattar lärarnas intentioner och den kunskapsförmedling som förmedlats. Detta görs utifrån enskilda intervjuer med eleverna efter lektionspassen. Frågor som var och hur elevernas historiemedvetande kan spåras ställs inte. I detta skiljer sig Wibaeus sätt att hantera och operationalisera begreppet historiemedvetande från mitt, då jag menar att historiemedvetande måste relateras till de situationer där historien används. Utifrån detta perspektiv blir det svårt att se hur historiemedvetandet operationaliseras i förhållande till studiens syfte. Trots det besvaras frågan om undervisningen fördjupar elevernas historiemedvetande nekande.

Ett miljöhistoriskt spår

Vad gäller den miljöhistoriska forskningen rymmer den flera olika riktningar. Mitt intresse riktas mot forskningen om miljöfrågornas och miljöproblemens förmedling i svenska medier. För detta ändamål använder jag Stefan Anderbergs licentiatuppsats *Överraskningar på miljöområdet: Fallstudier kring utvecklingen av olika miljöproblem i Sverige*²⁵ och Monika Djerf Pierres avhandling *Gröna nyheter, Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961–1994*.²⁶ Anderberg undersöker den svenska miljövårdens utveckling genom att studera de miljöproblem som fick störst utrymme i svenska dagstidningar och tidskrifter från 1960 till 1985. Anderberg fokuserar i huvudsak på tidskrifternas förmedling. Utifrån mitt

²⁴ Ylva Wibaeus 2010.

²⁵ Stefan Anderberg 1995.

²⁶ Monika Djerf Pierre 1996.

syfte riktar jag uppmärksamheten mot Anderbergs undersökningar av dagstidningarna förmedling, där jag intresserar mig för vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades under den aktuella perioden.

På samma sätt använder jag mig av Monika Djerf Pierres avhandling. Djerf Pierres syfte är att analysera miljöjournalistikens förändringar vad gäller dess organisation, men även miljönyheternas form och innehåll under tre decennier. Djerf Pierre betecknar perioden under 1960-talet som styrd av en speglande journalistik, som var präglad av folkhemsbyggets folkbildande ideal. Journalistiken under 70-talet betecknas som en kritisk dokumenterande period. Min undersökning hamnar därmed i skarven mellan dessa två perioder vilket problematiseras i studien. Vidare intresserar jag mig för Djerf Pierres kvantitativa genomgång av vilka miljöfrågor som dominerade i de tv-sända miljönyheterna från 1961 till 1970. Av intresse blir även hur miljöfrågorna politiserades under perioden som, enligt Djerf Pierre, innebar att miljöfrågorna värderades.

Stefan Anderbergs och Monika Djerf Pierres kvantitativa genomgång av samtida miljöfrågor och miljöproblem relateras till vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades i de lokala tidningarna och relateras vidare till vilka miljöfrågor och miljöproblem som refererades i texthäftet och i elevernas uppsatser. Detta diskuteras närmare i metodavsnittet. Övriga miljöhistoriska studier presenteras löpande i texten, och används i huvudsak som kommenterande röst till studiens empiriska nedslag i syfte att bredda det historiekulturella perspektivet.

Det idéhistoriska och historiska spåret

Mer påtagligt använder jag mig av miljöhistorisk forskning som vetter mot idéhistoria men även historisk forskning. Syftet är att bredda förståelse för den historiekulturella kontexten och få hjälp med att identifiera historiekulturella aspekter om samhällets relation till naturen. I detta använder jag mig i huvudsak av Jonas Anshelms idéhistoriska studie, *Mellan frälsning och domedag: om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945-1999* och Martin Wiklunds avhandling, *I det modernas landskap: historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*.

Utifrån ett diskursperspektiv undersöker Jonas Anshelm de utopiska och dystopiska föreställningar som kopplas till kärnkraftsdebatten med

beröringspunkter med en vidare diskurs om det moderna Sverige. Anshelm menar att de framtidsförväntningar som gjorde sig gällande i kärnkraftsdiskursen svarar mot det teknologiska, politiska och miljörelaterade utvecklingsmedvetandet i Sverige från 1945 fram till 1999. Utvecklingsmedvetandet tog formen av industrimodernitet som stod i ett dialektiskt förhållande till modernitetsbegreppet, som på ett övergripande plan kan relateras till idealtypiska föreställningsmönster från efterkrigstidens Sverige fram till 1990-talet.²⁷ Frågan är om såväl utvecklingsmedvetandet som framtidsförväntningar kan spåras i elevernas uppsatser, det centrala provets texthäfte och dagstidningarnas förmedling. Man kan även tänka sig att texthäftets texter passerat ett bäst före datum, som innebar att elevernas meningsskapande påminde om meningsskapandet i dagstidningarna. Följdfrågan är hur eleverna i så fall förhöll sig till texthäftets meningsskapande?

Med inspiration från Jörn Rüsens historiska berättelsekategorier och historiskt meningsskapande är Martin Wiklunds syfte att undersöka de offentliga berättelserna om det moderna Sverige. I svaren från sin narrativa analysmetod urskiljer Wiklund en "huvudberättelse" om det moderna Sverige som en socialdemokratisk berättelse om Valfärdssverige. Wiklund identifierar berättelsen från efterkrigstiden som skildrar en utveckling som gick från mörker till ljus, där det förflutna kopplades till fattigdom och ojämlikhet. Framtiden berättades som det moderna, och handlade om jämlikhet, frihet, välfärd och vetenskap. Den dominerande konflikten uppfattades som en utveckling "framåt" eller "bakåt", där ett "vi" knöts till framtiden och till framsteg.²⁸ Men förutom framsteg och upplysning, betonades demokrati, välfärd, fred och neutralitet som blev vägledande värden i huvudberättelsen.²⁹ I samband med att tidsavståndet till andra världskriget och nazismen blev längre samt att hotet från Sovjetkommunismen avtog, förändrades berättelsen från att ha betonat folkhemmet till att betona välfärd. Häri finns en betydelsebärande skillnad. Folkhemsberättelsen var mer öppet nationalistisk, hade en mer idealistisk, romantisk prägel och att samhället betraktades som en familjär gemenskap. Under Tage Erlanders tid formulerades välfärdsberättelsen, som handlade

²⁷ Jonas Anshelm 2000, s. 501—503.

²⁸ Martin Wiklund 2006, s. 118.

²⁹ Martin Wiklund 2006, s. 121.

om "det starka samhället" som betonade materialism, utilitarism och funktionalism.³⁰ Gemensamt för berättelserna var att man under perioden 1940—1976 framhöll de sociala reformerna som uttrycktes i bilder av folkhemsidyll, industrins produktionsökningar, nya bostadsområden och sociala och politiska reformer så som barnbidrag, allmän sjukförsäkring, ATP, lagstadgad semester och den nioåriga enhetsskolan. Från ett annat teoretiskt perspektiv och med fokus på den politiska miljödiskursen under 1960-talet menar Johan Hedrén att ett paradigmskifte ägde rum under samma period, vilket resulterade i att naturskydd omdefinierades till naturvård som i skarven till 1970-talet blev till miljövård.³¹

Wiklund identifierar även fyra "motberättelser", varav en var alternativrörelsens berättelse som tog sin utgångspunkt i industrisamhällets negativa inverkan på den ekologiska balansen. Intressant är att Wiklund identifierar den först i slutet av 1970-talet.³² Ur ett historiekulturellt perspektiv aktualiseras frågan om välfärdsberättelsen hade företräde i texthäftets texter, eller om andra "motberättelser" gjorde sig gällande. Med tanke på att Johan Hedrén identifierar ett paradigmskifte i den politiska miljödiskursen och att Martin Wiklund först identifierar alternativrörelsens "motberättelser" i slutet av 1970-talet, så kan man tänka sig att andra "motberättelser" gjorde sig gällande i det empiriska materialet. Frågan är hur eleverna relaterade till detta meningsskapande i sina uppsatser. Wiklunds "välfärdsberättelse" och "motberättelser" kommer med föreliggande studie att diskuteras och problematiseras ur såväl ett mottagarorienterat perspektiv som ett synkront historiekulturellt sammanhang.

Sammanfattning

Den historiedidaktiska forskningen som diskuterats i avsnittet anlägger ett identitetstema med utgångspunkt i undervisningsämnet historia. I likhet med övriga forskningsfält utgör fokus historiebrukets produktionssida. Få mottagarorienterade studier har gjorts utifrån ett värderings- och läroprocesstema. Färre placerar undersökningsobjektet i ett kommunikativt sammanhang, där en mottagarorienterad analys relateras till såväl ett avsändarorienterat budskap som en vidare historiekulturell kontext. Detta är

³⁰ Martin Wiklund 2006, s. 121 och s. 124.

³¹ Johan Hedrén 1994, s. 49—50.

³² Martin Wiklund 2006, s. 277.

vad föreliggande studie gör, vilket kan tänkas fördjupa kunskaperna om hur elever förhöll sig till ett skolrelaterat meningsskapande, formulerat i det centrala provets texthäfte och ett samhälleligt meningsskapande om samhällets relation till naturen. I det senare sammanhanget kan eleverna ha responderat på ett meningsskapande som formulerades utifrån efterkrigstidens tankefigurer om industrimodernitet och tillväxttankar gestaltade som "välfärdsberättelser". Men det kunde även ha formulerats som "motberättelser". Oavsett vilket så var det ett meningsskapande som eleverna var tvungna att relatera till, vilket föreliggande studie undersöker. Detta meningsskapande måste, som Nordgren och Lozic betonar, tolkas utifrån det sammanhang det formulerades i. För denna studie utgör provsituationen denna kontext, dock inte med utgångspunkt i undervisningsämnet historia. Hur jag förhåller mig till begrepp som historiemedvetande, historiekultur och historiebruk, berättelser och meningsskapande diskuteras i nästa kapitel.

2 Teoretiska antaganden

Historia och historiemedvetande, ett historiedidaktiskt perspektiv

En allmän uppfattning om historia och skolämnet historia i synnerhet, är att den enbart handlar om händelser och aktörer på en tidslinje där riktningen går från då till nu. Inomvetenskapligt beskrivs ämnet med att det förflutna sätter gränser för ämnet som kunskapsform.³³ Bläddrar man i läroböcker i historia för gymnasiet utgivna under 2000-talet, så ställer inte heller dessa frågan vad historia är eller kan vara.³⁴ Denna historieförståelse kallar man för den genetiska, där man tänker historia i en kronologisk följd utifrån termer av utveckling eller orsaker och verkningar.

I den fördjupade analysen av den nationella utvärderingen av grundskolan 2003, konstaterade man att elevernas intresse för historia var stort, men att många elever läste historia enbart inför proven. Vidare ansåg eleverna att ämnet hade liten eller ingen betydelse för ett framtida liv.³⁵ Bernard Eric Jensen menar att om man inte vill att skolämnet historia ska upplevas som oväsentligt så bör uppmärksamheten riktas mot var intresset finns.³⁶ Skolan kan inte betraktas som en privilegierad läromiljö för att framkalla eller utveckla ett historiemedvetande. Ett didaktiskt perspektiv på historia handlar inte om kunskaper om det förflutna utan snarare om samtida uttryck för kulturer och handlingar. Därför måste skolämnet historia handla om historiskt lärande och inte om förmedling av historievetenskapligt vetande. För att skolämnet historia ska kunna utveckla och fördjupa ett historiemedvetande hos eleverna måste ämnet således ha ett bruksvärde.³⁷

³³ Stellan Dahlgren & Anders Florén 1996, s.49.

³⁴ Robert Sandberg 2000; Hans Nyström & Örjan Nyström 2001; Hans Almgren och Börje Bergström & Arne Löwgren 2004.

³⁵ Lars Berggren & Roger Johansson 2006, s. 26—27 och 36.

³⁶ Bernard Eric Jensen 1997, s. 49.

³⁷ Bernard Eric Jensen 1997, s. 49.

Om man betraktar historia utifrån ett historiedidaktiskt perspektiv begränsas inte meningen till att enbart handla om det förflutna ur ett genetiskt perspektiv. Reinhart Koselleck menar att det förflutna och det framtida måste förstås relativt och relationellt. Erfarenheter är närvarande förflutet, vars händelser införlivats i och kan hämtas fram ur minnet. Dessa erfarenheter kan vara ett resultat av rationella bearbetningar, men de kan även utgöras av omedvetna förhållningssätt som har införlivats i erfarenheten. Erfarenheterna är heller aldrig kronologiskt ordnade utan gör hopp över tid, vilket innebär att de har en rumslig-tematisk karaktär.³⁸

Koselleck menar vidare att förväntan uppstår i nuet och är aktualiserad framtid inriktad på det som ännu inte är upplevt. Hopp och fruktan, önskan och vilja, mottaglighet eller nyfikenhet, oro men även rationell analys ingår i och skapar förväntan. Koselleck understryka att erfarenhet och förväntan inte är varandras spegelbilder. Det är istället spänningen mellan erfarenheten och förväntan som förändrar föreställningar eller påverkar handlingar i nuet, vilket i sin tur skapar historisk tid. Det är alltså samspelet mellan föreställningar om det förflutna och förväntan inför framtiden som påverkar förståelsen av nuet.³⁹ De begreppshistoriska kategorierna erfarenhetsrum och förväntningshorisont visar att ett historiedidaktiskt perspektiv inte begränsar den historiska meningen till det förflutna utan att den även inbegriper tolkningar av samtiden och framtiden. Begreppskategorierna kan förenas med det historiedidaktiska begreppet historiemedvetande. Karl-Ernst Jeismann har i artikeln *Geschichtsbewusstsein*, försökt precisera och definiera begreppet på följande sätt:

- Historiemedvetandet är den ständigt närvarande vetenskapen om att alla människor och alla inriktningar och former av samliv som de skapat existerar i tid, det vill säga de har en härkomst och en framtid och utgör inte något som är stabilt, oföränderligt och utan förutsättningar.
- Historiemedvetande innefattar sammanhangen mellan tolkning av det förflutna, förståelsen av nutiden och perspektiv på framtiden.
- Historiemedvetandet är hur dåtid är närvarande i föreställning och uppfattning.
- Historiemedvetandet vilar på en gemensam förståelse som baseras på emotionella upplevelser. Den gemensamma förståelsen är en

³⁸ Reinhart Koselleck 2004, s. 165—171.

³⁹ Reinhart Koselleck 2004, s. 171—177.

nödvändig beståndsdel i bildandet och upprätthållandet av mänskliga samhällen.⁴⁰

Starkast i den svenska historiedidaktiska forskningen står den andra definitionen; att historiemedvetande innefattar sammanhangen mellan tolkningar av det förflutna, förståelse av nutiden och perspektiv på framtiden, en definition som den tyske historieteoretikern Jörn Rüsen ansluter sig till. Rüsen är även en av de teoretiker som mest inspirerat den svenska historiedidaktiken.⁴¹ Historiemedvetande ska med denna definition förstås som en individuell mental process, vilken formar ett minne som sträcker sig utöver det egna livet in i det förflutna och tolkar den nuvarande livssituationen på ett sådant sätt att den får ett framtidsperspektiv. Rüsen, men även Jensen, menar att historisk mening inte enbart skapas i medvetet reflekterat berättande, utan även i en mångfald av olikartade yttringar av mänskligt liv, i det omedvetna, som minnesfragment eller spillror av berättelser och symboler.⁴²

Begreppet är ett medvetandebegrepp, vilket för med sig att det är ett komplext och svåråtkomligt fenomen. Vissa menar att det bör sidoställas kategorier som kultur, mentalitet och genus vad gäller den potential begreppet har som perspektivskifte i historieforskningen, snarare än att bryta ny mark för empirisk forskning.⁴³ Andra menar att begreppet är svårhanterligt och näst intill omöjligt att operationalisera.⁴⁴ För att begränsa begreppets vidd menar Jensen att man måste vara tydlig med hur man definierar det, så att man inte använder Jeismanns fyra begreppsförklaringar synonymt. Vidare föreslår Jensen att alla tre tidsdimensionerna ska betraktas som jämbördiga i begreppet historiemedvetande, samtidigt som det ska förstås som människors medvetande om processförhållandet mellan dåtid, samtid och framtid. Dessa villkor innebär att historiemedvetandet nästan blir identiskt med tidsmedvetande. Lösningen, enligt Jensen, är att betrakta historiemedvetandet som ett delbegrepp av ett tidsmedvetande, där tidsmedvetande handlar om människors medvetande om naturprocesser

⁴⁰ Citerat ur Bernard Eric Jensen 1997, s. 51.

⁴¹ Jörn Rüsen 2004 s. 155.

⁴² Jörn Rüsen 2004, s. 102 och Bernard Eric Jensen 1997, s. 51—55.

⁴³ Peter Aronsson 2002, s. 189.

⁴⁴ Vanja Lozic 2010, s. 26—27.

såsom årets gång och planeters kretslopp.⁴⁵ Utifrån denna tanke är det möjligt att tala om ett historiemedvetande när och om förhållandet mellan då, nu och framtid innefattar sociokulturella processer, det vill säga processer som är ett resultat av mänskliga handlingar i tid och rum. I denna studie betraktas historiemedvetande som en mental process som skapar sammanhang mellan tolkningar av mänskliga handlingar i det förflutna, förståelse av nutiden och perspektiv på framtiden. Ingen av de tre tidsdimensionerna dominerar över någon annan, utan ska betraktas som likvärdiga och nödvändiga i tolkningen av ett historiemedvetande.

Berättelser och historiemedvetande

Kognitionsforskaren Peter Gärdenfors menar att just berättelsen har en avgörande betydelse för hur människan skapar mening i tillvaron. Att berätta är en specifik egenskap som enbart människan disponerar, och har med vårt sätt att minnas att göra. Gärdenfors ser ett samband mellan berättande och en specifik minnesförmåga, där han utgår från psykologen Endel Tulvings kategorisering av människans långtidsminne. Tulving delar in långtidsminnet i tre typer av minnesförmågor. En är det procedurella minnet, som är ett sensoriskt och motoriskt minne, det andra är det semantiska minnet som låter oss minnas ordens betydelser, som lagras via mönster och fakta om världen. Det semantiska minnet rymmer även förmågan att kategorisera världen. Den tredje typen kallar Tulving för det episodiska minnet, som låter oss minnas händelser och den tidsordning i vilken de har inträffat. Den senare minnestypen förfogar troligtvis endast människan över. Enligt Gärdenfors är det just genom det episodiska minnet som vi kan konstruera berättelser, ett berättande som har en specifik kognitiv egenskap och uppgift, vilket är att skapa ordning i människans upplevda verklighet.⁴⁶ Människan vill se orsakssammanhang i världen, även där det inte finns några, ett sätt att skapa ordning i ett annars upplevt kaos är att berätta berättelser.⁴⁷ Vår förmåga att planera för framtiden tillsammans med vårt episodiska minne leder till att vi mer eller mindre blir tvungna att berätta. Men det episodiska minnet måste även vara kopplat till det

⁴⁵ Jämför Bernard Eric Jensen 1997, s. 54 med Martin Wiklund 2006, s. 48.

⁴⁶ Peter Gärdenfors 2006, s. 113.

⁴⁷ Peter Gärdenfors 2006, s. 66.

semantiska minnet, då språkets struktur är ett resultat av och inte en orsak till uppfattningar om kausalitet.⁴⁸

Från ett helt annat håll, men mot samma brännpunkt skriver Klas-Göran Karlsson att berättelsen, för en rad tongivande forskare, är det mest konkreta uttrycket för vårt historiemedvetande.⁴⁹ Rüsen formulerar det som att "narration [...] is the process of making sense of the experience of time".⁵⁰ Rüsen betraktar berättandet som ett antropologiskt och universellt kulturellt bruk, där historiemedvetandet är en minnesakt, som begripliggörs och motsvaras av att berätta historier. Rüsen menar att kopplingen historiemedvetande och berättelser kan göras, då de uppvisar samma karaktäristiska drag i förhållande till tid och att de till innehåll har empiriska och normativa bestämningar.⁵¹

Historiker och historiefilosofier har de senaste decennierna i ökad utsträckning riktat uppmärksamheten mot berättelser.⁵² Inom detta fält har historiefilosofen David Carr formulerat antaganden om vilken betydelse berättelser har för människor. Carr går så långt som att mena att vi förstår våra liv som berättelser. Det vi upplever tolkas inte som isolerade händelser, utan vävs ihop till helheter, som ger oss ett sammanhang i tid och rum. Berättelserna kan vara självbiografiska, eller så lyssnar vi till andras berättelser, som vi lever genom och agerar utifrån.⁵³ Liknande slutsatser har gjorts inom det tvärvetenskapliga fältet narrativa studier, som Gloria D. Gibson och Margret R. Somers utgår ifrån. Gibson och Somers menar att det narrativa perspektivet gör det möjligt att betrakta berättelser som identitetsskapande, något som de kallar ontologiska berättelser. Det tidigare epistemologiska perspektivet betraktade berättelser som representationer av vetande som i sin tur medförde att man tolkade historiska berättelser som kategorier. Perspektivskiftet innebär att man istället betraktar berättelser som ett villkor för det sociala livet, "[...]that social life is itself storied and that narrative is an ontological condition of social life."⁵⁴ Baserad på vad den

⁴⁸ Peter Gärdenfors 2006, s 117.

⁴⁹ Klas-Göran Karlsson 2010, s. 79.

⁵⁰ Jörn Rüsen 2005, s. 10.

⁵¹ Jörn Rüsen 2004, s 88 och s.156.

⁵² Geoffrey Roberts 2001, s. 2 och s. 8.

⁵³ David Carr 1986, s. 61.

⁵⁴ Gloria D. Gibson & Margaret R. Somers 1994, s. 38.

narrativa forskningen kommit fram till sammanfattar Gibson och Somers på vilket sätt berättelser formar det sociala livet då berättelsen:

[...] guide action; that people construct identities (however multiple and changing) by locating themselves or being located within a repertoire of emplotted stories; that "experience" is constituted through narratives; that people make sense of what has happened and is happening to them by attempting to assemble or in some way integrate these happenings within one or more narratives; and that people are guided to act in certain ways, and not others on the basis of the projections, expectations, and memories derived from a multiplicity but ultimately limited repertoire of available social, public and cultural narratives.⁵⁵

I ett föränderligt samhälle och genom en mångfald av berättelser, handlar och skapar vi våra erfarenheter och identiteter. För Somers spelar även erfarenheter och förväntan en aktiv roll i det historiska meningsskapandet. Vi blir de vi är, hur kortvarigt, mångfaldigt eller föränderligt det än må vara, genom vår plats, ofta omedvetet, i sociala berättelser och nätverk av relationer som vi nästan aldrig valt på egen hand.⁵⁶

Enklast kan man beskriva berättelsen som bestående av en början, en mitt och ett slut. Somers karaktäriserar berättelsen med att,

- 1) den binder ihop händelser
- 2) den har en kausal intrig, som förklarar hur händelserna kopplas ihop
- 3) ett urval görs som lyfter fram det som anses viktigt
- 4) den struktureras av tid och rum⁵⁷

För att göra karaktäriseringen överskådlig kan den förklaras med att en berättelse består av två eller flera händelser (1), som struktureras och periodiseras i ett förlopp med en början, en mitt och ett slut (4). Den som berättar gör ett urval av händelser som bedöms viktiga och ska ingå i berättelsen (3). Periodiseringen och strukturen mellan delarna formar berättelsens meningsdimension, även kallad intrig. Intrigen driver både på och håller ihop berättelsen (2).⁵⁸ Rösen kopplar ihop intrigen med det historiska meningsskapandet, i vilken tidsdimensionen och därmed

⁵⁵ Gloria D. Gibson & Margaret R. Somers 1994, s. 38—39.

⁵⁶ Margaret R. Somers 2001, s. 360.

⁵⁷ Margaret R. Somers 2001, s. 360—361 [min översättning].

⁵⁸ Gloria D. Gibson & Margaret R. Somers 1994, s. 59.

tidsuppfattningen blir viktiga meningsbärande element i berättelsen. Utifrån detta kan historiemedvetandet betraktas som en form av ett tidsmedvetande, men där historiemedvetandet kopplas till en redan existerande mening. Människors verklighet är bestämd av att den alltid redan är förankrad i verkligheten på ett objektivt och verkligt plan.⁵⁹

Berättelsens inre uppbyggnad, det vill säga berättelsens tredelning samt det urval av händelser som placeras i ett tidsligt sammanhang som utgör berättelsens meningsdimension, kommer att utgöra beståndsdelar i analysen av ett historiskt berättande. Hur jag gör det diskuteras utförligare i avsnittet *Operationalisering av de teoretiska verktygen*.

Frågan som infinner sig är i vilka situationer som historiemedvetandet aktiveras och kan tänkas ta form som berättelser? Jörn Rüsen menar att det sker när händelser, så som kriser, trauman och stora förändringar, inte kan upprätthålla förbindelsen mellan erfarenheter och förväntningar. I dessa situationer uppfyller historiemedvetandet behovet av att orientera individen i tid, att förstå sig själv i förhållande till sin omvärld.⁶⁰ I föreliggande studie riktar jag uppmärksamheten på händelser, där den kulturella och individuella uppfattningen om samhällets relation till naturen, i form av miljöfrågor eller miljöproblem betraktade som händelser och skeenden men även tidigare erfarenheter om samhällets relation till naturen som i berättande omtolkas vilket i sin tur kalibrerar framtidsförväntningarna. Jensen har listat fem processer som vädjar till människors behov av att orientera sig i tid och rum:

- Historiemedvetande som identitet (behovet av kontinuitet och tillhörighet över tid)
- Historiemedvetande som mötet med det annorlunda (behovet att skilja mellan likhet och olikhet)
- Historiemedvetande som socio-kulturell läroprocess (existentiella frågor)
- Historiemedvetande som värde- och principförklaring (behovet att rättfärdiga sina intressen)
- Historiemedvetande som berättelse (uttrycksformer)⁶¹

⁵⁹ Jörn Rüsen 2004, s. 119—124.

⁶⁰ Jörn Rüsen 2001, s. 252—253.

⁶¹ Bernard Eric Jensen 1997, s. 74.

Studier som riktats mot ett historiemedvetande har fokuserat på vad Klas-Göran Karlsson kallar för identitetstemat (punkt 1 och 2), där man intresserat sig för hur historiemedvetandet bidrar med att hjälpa individen att orientera sig i tid och rum för att besvara frågan "Vem är jag/vi", och dess motfråga "Vem är den/de andra".⁶² Förvisso skulle man kunna tänka sig att historiska frågor om samhällets relation till naturen skulle kunna orienteras mot ett identitetstema formulerat utifrån ursprung. Historiemedvetandet bidrar dock kanske starkare till att hjälpa individen att orientera sig i tid och rum i form berättelser som sociokulturella läroprocesser samt värde- och principförklaringar (punkt 5, 3 och 4). Läroprocesstemat aktualiserar inte enbart frågor om förändring och kontinuitet, utan även moraliska och existentiella frågor om hur man kan, bör eller vilket liv som är förnuftigt att leva. Frågorna kan artikuleras som ståndpunkter om samhällets eller kulturens ansvar och skuld, men även som värderingar av vilka vägval som gjorts eller alternativa färdriktningar.⁶³ Studiens tyngdpunkt koncentreras därför till de tre senare processerna i Jensens schema.

Men allt berättande kan inte kvalificeras som historiskt meningsskapande. Enligt Rüsen måste tre villkor uppfyllas. Berättelsen måste ha en enkel narrativ struktur som kopplar samman ett förflutet med samtiden och framtiden. Den måste innehållsligt förmedla erfarenheter av det förflutna och slutligen måste berättelsen göra det möjligt för den som läser eller lyssnar att orientera sig i en större kontext än sin egen. Uppfylls dessa villkor så föreligger ett historiskt berättande.⁶⁴ Fokus i föreliggande studie riktas mot hur miljöfrågor och miljöproblem betraktas som erfarenheter i ett historisk berättande som formar framtidsförväntningar i vidare kontext än den personliga.

⁶² Klas-Göran Karlsson 2004, s. 48—49 och Bernard Eric Jensen 1997, s. 73—77.

⁶³ Bernard Eric Jensen 1997, s. 74—76, och Klas-Göran Karlsson 2004, s. 49.

⁶⁴ Jörn Rüsen 2004, s. 103—104.

Mot en narrativ analysmodell

Berättelsens orienterande funktioner

I studier som anlägger ett kommunikativt perspektiv på historien används kommunikationsmodellen för att illustrera relationen mellan sändare, budskap och mottagare. Problemet med denna modell är att den förenklar förbindelserna mellan alla tre led. Om man betraktar det offentliga samtalets mångfaldiga förmedling, så kan alla leden sättas i plural, vilket inte behöver betyda att budskapet får fler former eller ökat antal betydelser, men däremot olika nyanser. Vidare kan kommunikationen ske i andra situationer än där man anser att den äger rum, vilket problematiserar den enkelriktade föreställningen om budskapsriktningen. Vidare behöver inte det mottagande ledet vara passivt i mötet med historiska artefakter som filmer, historieundervisning, monument eller som i mitt fall berättelser.

Vad som komplicerar studien är svårigheten att avgöra vad i receptionen som orsakat uppfattningen om att något har förändrats så att tidsuppfattning måste kalibreras med att tidigare erfarenheter omtolkas ljuset av samtida händelser som sin tur påverkar och omformar framtidsförväntningar. För att tala med Jörn Rüsen åstadkommer det historiska berättandet ett meningsskapande på fyra nivåer via varseblivning, tolkning, orientering och motivation.⁶⁵ Vad jag har tillgång till är tolkningen, orienteringen och motivationen. Varseblivningen blir enbart tillgänglig via tolkningarna av vad som berättades i det centrala provets texthäfte och dagstidningarna.⁶⁶ För att komma åt friktionsytorna mellan elevernas berättande och förmedlingen av miljöfrågor och miljöproblemen i texthäftet gör jag en innehållsanalys av såväl elevernas texter, som texthäftets och dagstidningarnas texter. Här intresserar jag mig för vilka miljöfrågor och miljöproblem som eleverna aktualiserade och hur dessa strukturerades rumsligt. Dessa hänvisningar jämförs med de texter eleverna använde sig av i texthäftet och till vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades i

⁶⁵ Jörn Rüsen 2004, s. 98.

⁶⁶ Jörn Rüsen 2004, s. 105.

dagstidningarnas förmedling under den aktuella perioden. Detta diskuterar jag närmar i metodavsnittet.

För att förstå hur det förflutna används, men även vilken historisk mening en viss form av berättelse kan tänkas tillskriva samhällets relation till naturen, utgår jag ifrån Rüsens idealtypiska berättelseformer av historiskt berättande. Enligt Rösen hjälper det historiska berättandet individen att förstå erfarenheter av tid i form av kontinuitet och förändring, men även att stärka eller bekräfta identiteter. Meningsskapandet svarar mot fyra grundläggande behov, som är *bekräftelse*, *regelbundenhet*, *förnekande* och *förändring*; behov som måste uppfyllas för att vi ska kunna hantera våra erfarenheter. Mot dessa behov svarar fyra funktionella varianter av historiskt berättande, som den traditionella, den exemplariska, den kritiska och den genetiska berättelsen.⁶⁷

Den traditionella berättelsen svarar mot behovet *bekräftelse* och kännetecknas av upprepning. Den traditionella berättelsen används när erfarenheten av det förflutna ska uppfylla ens förväntan inför framtiden.⁶⁸ Det man gör med berättelsen, är att erinra sig ett ursprung som svarar mot det samtida sättet att leva eller hur man föreställer sig livet. Det traditionella berättandet bekräftar det grundläggande behovet av ursprung. Här ingår uppfattningen om att individen och samhället har en given plats i tidens flöde, där tiden upplevs som konstant.

Den traditionella berättelsen är beroende av den exemplariska berättelsen, då traditioner i den form de existerar inte går att orientera sig med. De har ett begränsat empiriskt innehåll, samtidigt som de är abstrakta och hårbärgerar olika upplevelser av tid. Därför kräver traditioner en mångfald av regler och principer för att kunna följas. Här kommer den exemplariska berättelsen in, då historiska berättelser om händelser eller handlingar kan tolkas som regler eller principer. Den exemplariska berättelsen svarar mot behovet *regelbundenhet* och karaktäriseras av att historien, historiska händelser eller handlingar tolkas som principer att följa i det levda livet. Exempelen sträcks ut i tid och rum och ger vägledning i hur man ska leva eller handla.

⁶⁷ Jörn Rösen 2005, s. 12—15.

⁶⁸ Martin Wiklund 2006, s. 48.

Den kritiska berättelsen ifrågasätter eller kontrasterar föreställningar och traditioner och svarar mot behov som *förnekar eller ifrågasätter* det samtida levnadsmönstret. Med berättelsen ifrågasätts kontinuitet och mönster. Vad som minns och tolkas i samtiden är händelser eller företeelser som problematiserar eller ifrågasätter det levda livet. Upplevelsen av tid tolkas som brott eller diskontinuitet. Den kritiska berättelsen ger upphov till distans eller kritiserar de exemplariska eller traditionalistiska orienteringsförlagen.

Med den genetiska berättelsen svarar mot behovet *förändring*. Det förflutna som erinras betraktas som föränderligt i en kontinuerlig process, där en epok övergår i en annan. Med den genetiska berättelsen förklaras att det förflutna var annorlunda i jämförelse med samtiden, men att även framtiden kommer vara annorlunda i jämförelse med den levda samtiden.

Historiskt berättande tolkas inte som antingen av den ena eller andra sorten, utan att man kan hitta alla fyra kategorier i en och samma berättelse, men att en kategori dominerar. Därför måste hela berättelsen analyseras. Vidare kan typologin även förstås som en historiografisk utveckling där den dominerande formen i den västerländska historiediskursen är den genetiska.⁶⁹ Utifrån detta antagande kan man misstänka att miljöberättelserna domineras av den kritiska och genetiska berättelsen.

Empiriska studier som gjorts med fokus på elevers historiska meningsskapande visar på att de traditionella och exemplariska berättelseformerna är vanligast. Berättelseformer som den kritiska och genetiska är desto ovanligare då de ställer större krav på eleverna.⁷⁰ Men det finns även studier som pekar i en annan riktning. Per Eliasson har i en historiedidaktisk studie analyserat elevers historiebruk, där han sammanför begreppen interkulturell kompetens och historiemedvetande i sin analys. Det senare begreppet operationaliseras utifrån Jörn Rüsen's berättelsekategorier. Resultatet visar på avancerade resonemang om historia på metanivå, där eleverna formulerade såväl kritiska som genetiska berättelser. Skälen, som Eliasson anför, är att eleverna berördes av vad som diskuterades, där den stora historien som förmedlades i skolan kopplades till det personliga och existentiella historiebruket hos eleverna.⁷¹ Nämnas bör att

⁶⁹ Jörn Rüsen 2005, s. 12—15.

⁷⁰ Jörn Rüsen 2006, s. 82.

⁷¹ Per Eliasson 2008:1, s.56.

dessa studier gjorts med utgångspunkt i skolämnet historia eller i en historieundervisningskontext.

Operationalisering av de teoretiska verktygen

Jörn Rüsens fyra berättelseformer är utifrån mitt perspektiv svåra att använda i en narrativ analys. Anledning är att Rüsens idealtyper riktas mot identitetsskapande funktioner, vilket är en förutsättning för att uppfatta, förstå och tolka händelser och handlingar som placerar människan i en gemenskap. Vad jag intresserar mig för är hur samhällets relation till naturen uppfattas och förmedlas. Jag måste inkludera sociokulturella läroprocesser och värderings- och principförklaringar om samhällets relation till naturen. Därför konstruerar jag egna idealtypiska berättelser som tar sin utgångspunkt i denna relation. Jag vill samtidigt betona att de idealtypiska berättelserna inte kan komma i närheten av den komplexitet som berättelser om samhällets relation till naturen kan tänkas utgöra. Syftet är att renodla miljöberättelser för att kunna urskilja berättelsemönster så som vilken *erinran* som väcks utifrån samhällets relation till naturen, hur relationen *legitimeras* samt hur det förflutna kopplas till samtiden och vilka framtidsperspektiv som gestaltas, det vill säga vilka *tidsliga samband* som görs. Men begreppen natur och framför allt miljö var (och är) alltför sammansatta för att jag ska kunna konstruera begripliga idealtypiska berättelser. För att komma vidare måste begreppen miljö och natur kontextualiseras. Därefter återkommer jag till konstruerandet av de idealtypiska berättelserna om miljö.

Miljö och natur ur ett genetiskt perspektiv

I inledningen nämndes att det moderna miljömedvetandet redan hade fått sitt internationella genombrott när det centrala provet introducerades 1969. Ordet miljö kommer av latinets *medius locus*, vilket betyder ”i mitten befintligt ställe”. Under 1960-talet kom begreppet att istället betyda det som fanns runt om. Samtidigt närmade sig betydelsen begreppet natur.⁷² Ann-Mari Sellerberg skriver att ordet miljö på 1950-talet och i början av 1960-

⁷² Sverker Sörlin & Anders Öckerman 1998, s. 141.

talet ofta syftade på begreppsparet arv och miljö, där arv vette mot natur och miljö mot kultur. Därefter blev begreppet synonymt med ordet natur för att på 1980-talet ges bestämd form – miljön.⁷³ Idag betraktas natur som miljö. Bortom de kulturella och sociala föreställningarna om naturen, existerar ingen ursprunglig natur.⁷⁴

Begreppet natur är lika komplext. Begreppet kan användas som totalitetsbegrepp som innefattar människan och styrs av naturen. Men begreppet natur kan även användas som motsatsbegrepp i förhållande till kultur, där människan avskiljs från naturen. Vi föreställer oss även att viss natur är opåverkad och oberoende av människan. Med denna användning uppfattas natur som något evigt och konstant, där naturen kan närmas för att njutas eller utnyttjas.⁷⁵ I närmandet blir natur en form av kultur, men någon tydlig gräns mellan natur och kultur finns inte. Begreppet natur behöver således inte innefatta människan. Och detta är den stora skillnaden mot begreppet miljö, då människan ingår för uppfattningen. Skillnaden består i att vi förstår begreppet natur som något som är, medan miljö blir.⁷⁶

Idealtypiska berättelser om miljö

I en vetenskapligt genetisk framställning, som inte ska förväxlas med en genetisk berättelse, likställs aldrig natur och miljö, men det är något jag gör i konstruerandet av de idealtypiska berättelserna om miljö.⁷⁷ Begrepp som natur och miljö kommer därför att förenas i några av idealtyperna, där natur tolkas som miljö. I konstruktionen av idealtyperna inkluderas tolkningar av naturförändringar där begrepp som nation, natur, miljö, miljövård, naturskydd och naturvård oproblematiskt kan kopplas ihop med varandra.

En traditionell berättelse

Med en traditionell berättelse om samhällets relation till naturen betraktas såväl samhälle som natur som något evigt, oföränderligt och

⁷³ Ann-Mari Sellerberg 1994, s. 7.

⁷⁴ Sverker Sörlin & Anders Öckerman 1998, s. 177.

⁷⁵ Jens Allwood 1983, s. 24.

⁷⁶ Lars J. Lundgren & Göran Sundqvist 2003, s. 32—34.

⁷⁷ För en historievetenskaplig genetisk framställning om miljö. se Per Eliasson 2004, s 161—163.

sammanhängande över tid.⁷⁸ Natur- och kulturlandskapet betraktas som något svenskt och historiskt givet. Därför är det viktigt att bevara delar av naturlandskapet som representerar Sverige. Den traditionella miljöberättelsen används för att bekräfta handlingar och livsmönster.⁷⁹ Miljö- eller naturförändringar uppfattas som naturliga och eviga i ett oföränderligt samspel mellan samhälle och natur. De uppfattas inte som något som hotar svensken eller Sverige, men förändringarna kan påverka det svenska landskapet.⁸⁰ Naturskydd, naturvård eller miljövård förstås som synonymer, inte som att samhället påverkas av förändringar i naturen. Då är nu och förblir så även i framtiden, inget förändras i relationen mellan samhälle och natur.

En exemplarisk berättelse

Tidigare nämndes att traditioner, så som återkommande riter och ritualer, inte alltid går att orientera sig med då de har ett begränsat empiriskt innehåll, att de är abstrakta och kan härbärgera olika upplevelser av tid. Den exemplariska berättelsen skapar ordning i denna mångfald genom att utnyttja historiska händelser eller handlingar som didaktiska exempel i samtiden. Exempelen behöver inte ha ett nationellt ursprung. Viktigare är att de uppfattas som likvärdiga med vad de jämförs med, vilket gör exemplen tidlösa och generella. Idén om människans natur eller det evigt mänskliga hör hit.

Natur eller miljöförstöring i det förflutna, kan användas som didaktiska exempel i samtiden. Men tillskillnad från den traditionella berättelsen så kan natur- eller miljöförstöringen tolkas som att samhället eller människan kan vara hotad.

En kritisk berättelse

Den kritiska miljöberättelsen trotsar de förklaringar och regler som de traditionella och exemplariska berättelserna formulerar. Med de kritiska berättelserna uppfattas människans naturpåverkan i samtiden som av en helt annan art än vid något annat tillfälle i historien. Föroreningar uppfattas som exponenter för avvikelser i samtiden och som brott där det tidigare fanns en kontinuitet. I motsats till den traditionella berättelsen står förväntningarna

⁷⁸ Orvar Löfgren & Jonas Frykman 1979, s. 71—73.

⁷⁹ Birgitta Odén 1991, s. 28.

⁸⁰ Orvar Löfgren & Jonas Frykman, 1979, s. 73.

inför framtiden i motsättning till erfarenheten av det förflutna.⁸¹ Den kritiska berättelsen skiljer på miljö och natur. Vidare förtydligas att den nya situationen kan hota naturen, samhället eller mänskligheten.⁸² Detta för med sig att den kritiska berättelsen distanserar sig från de tolkningar och levnadsmönster som föreslås genom traditioner och regler. Det förflutna har varit och kommer aldrig åter, vilket separerar nu från då. Däremot kan det förflutna rannsakas, något som kan ge upphov till alternativa perspektiv. De kritiska framtidsförväntningarna bryter med ett tidigare eller samtida erfarenhetsrum.⁸³

En genetisk berättelse

Den genetiska miljöberättelsen fyller det tomrum som den kritiska lämnat efter sig. Med den genetiska berättelsen formuleras hur och varför förändringarna i naturen skett i tid och rum. I likhet med den kritiska skiljer den genetiska berättelsen på miljö och natur. Effekterna av människans naturpåverkan i form av föroreningar i mark, vatten och luft betraktas inte som eviga tillstånd utan förklaras med att samhällen kontinuerligt förändras. Med den genetiska berättelsen motiveras och orienteras varför vissa livsformer och kulturmönster måste förändras eller bevaras. I motsats till traditionella berättelser kontextualiseras samhällets naturpåverkan över tid. De genetiska berättelserna bryter inte med ett tidigare eller samtida erfarenhetsrum, utan förklarar förändringen som innebär att framtidsförväntningarna kan bestå eller förändras.⁸⁴

De behov som miljöberättelserna "borde" fylla är antingen ett ifrågasättande eller förklarande i form av kritiska eller genetiska berättelser. Men att applicera detta perspektiv på elevernas historiska berättande, innebär att man betraktar berättandet som ett resultat av ett reflekterat meningsskapande. Såväl Jörn Rüsen som Bernard Eric Jensen påpekar att berättandet inte alltid formuleras i ett medvetet och reflekterat berättande, utan att det kan ske i en mångfald av olikartade yttringar, allt från ett medvetet till ett diffust oreflekterat historiskt tänkande.⁸⁵ Vidare

⁸¹ Martin Wiklund 2006, s. 49.

⁸² René Dubos 1969, s. 7—16.

⁸³ Georg Henrik von Wright 1986, s. 135—137.

⁸⁴ Sverker Sörlin 1991, s. 272—274.

⁸⁵ Bernard Eric Jensen 1997, s. 55 och Jörn Rüsen 2004, s. 102.

förekommer berättelserna sällan i ren form, utan som spillror eller fragment av berättelser.⁸⁶ Mitt källmaterial består av sådana spillror och fragment. Vad gäller elevernas uppsatser skrevs de även under specifika förutsättningar som diskuteras närmare i avsnittet *Miljöberättelser i en historiekultur*.

Idealtypiska berättelser i ett narrativt analyschema

Mina idealtypiska berättelser placerar jag i ett analyschema inspirerad av Jörn Rüsen's typologi (se figur 1), som svarar mot behoven *bekräftelse*, *generalisering*, *ifrågasättande* och *förändring*.⁸⁷ Men som tidigare diskuterats tolkar jag Rüsen's idealtyper som riktade mot identitetsskapande funktioner. Därför har funktionerna modifierats så att de harmonierar med de meningsbärande berättelseelementen. De fyra idealtypiska berättelserna med tillhörande behov placeras horisontellt överst i schemat. Funktionerna, som reducerats till tre, har placerats lodrätt i schemat. Parallellt med och kopplade till funktionerna har jag placerat ett raster med meningsbärande berättelseelement. Schemat följer berättelsens tredelning, med en specifik startpunkt, som beskriver och placerar den rådande situationen i ett händelseförlopp som leder fram till berättelsens mitt, som karakteriseras av att händelseutvecklingen tar en ny vändning, och avslutas med att berättelsen får sin upplösning. I den inledande delen identifierar jag berättelsens "nu"-situation som jag kallar för den *historiska frågan*, som formuleras utifrån ett tema som i sin tur förankras i ett rumsligt förflutet. Temat analyseras därefter utifrån berättelsens mitt, som jag i analysen kallar för *vändpunkt*. Slutligen analyseras berättelsens upplösning, som sammanfattas i en analys av *berättelsens sensmoral*. Även här fokuseras på hur tid gestaltas, men utifrån den dominerande berättelseformen.

Schemat fungerar som analysredskap för berättelsernas periodiseringar i såväl texthäftet, elevuppsatser som tidningarna. Vidare används det för att identifiera berättelsernas funktioner, de dominerande berättelseformerna och de behov som berättandet kan tänkas fylla. Men schemat hanterar inte hur berättandet relateras till moraliska och existentiella frågor om ansvar och skuld, liv och död. Detta analyseras utifrån historiekulturella berättelseformer, som diskuteras längre fram.

⁸⁶ Jörn Rüsen 2004, s. 102.

⁸⁷ Jörn Rüsen 2005, s. 12.

Tabell 1. Idealtypiska miljöberättelser utifrån Jörn Rüsens berättelsetypologi, med modifierade funktioner och infogade meningsbärande berättelseelement.

Funktioner	Berättelser och behov			Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement						
Erinran av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett förflutet	Temporal sensmoral	Det förflutna skiljer sig inte från samtiden Begreppen natur och miljö uppfattas som synonyma Natur betraktas som något nationellt	Vad som hänt i det förflutna görs till exempel i samtiden Natur och miljö kan tolkas som synonyma Naturen behöver inte betraktas som svensk	Miljöproblem i samtiden beskrivs som ett nytt fenomen i historien Natur och miljö särskiljs Naturen kan uppfattas som svensk eller inte	Vad som hänt i det förflutna händer idag men tar sig andra uttryck Natur och miljö särskiljs. Naturen uppfattas inte som något som kan tillskrivas en nationalitet
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt		Samhällets relation till naturen betraktas som oföränderlig Naturen har brukats och kommer alltid att brukas på samma sätt alltid	Handlingar och händelser i det förflutna används som didaktiska exempel i samtiden Hur naturen har brukats eller missbrukats blir vägledande för bruket i samtiden och för framtiden	Samhällets relation till naturen har förändrats, där relationen så som den förklaras med traditionella och exemplariska berättelser förstås som problematiska eller felaktiga Naturen missbrukas!	Naturen har alltid brukats men på olika sätt. Naturen kommer alltid att brukas, men hur den brukas förändras över tid
Hur relationen uppfattas sammanhängande över tid	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samhällets relation till naturen	Framtidsorientering		Relation uppfattas som något varaktigt och evigt	Relationen uppfattas som utsträckt i tid och rum, där vissa värden är bestående andra inte.	Relationen betraktas som en historisk brytpunkt.	Relationen uppfattas som bestående men föränderlig över tid.

Schemats användning och begreppsförklaringar

Jag har således modifierat berättelsetypologin och sammanfogat den i ett analyschema med vilken jag försöker urskilja berättelsens *historiska fråga*, dess *vändpunkt* och *framtidsförväntningar*. Schemats struktur följer berättelsens inre uppbyggnad som jag kopplar till berättelsens funktioner. Den inledande funktionen, *erinran*, sammanfaller med berättelsens inledning där jag intresserar mig för hur begreppen natur och miljö används och hur de förankras i rummet. Gemensamt utgör inledningen den historiska frågan, som kan beskrivas som berättelsens ”nu”, och kan förstås som anledningen till varför berättelsens berättas. I inledningen formuleras även temat, som förankras i ett ”då” och utgör berättelsens inledande periodisering. Temat binder ihop berättelsens resterande delar, det vill säga mitten och slutet. Nästa nivå, *hur relationen legitimeras*, länkas ihop med frågan om hur naturrelationen gestaltas och sammanfaller med berättelsens vändpunkt. Vändpunkten utgör den del där fokus riktas från ett då till ett nu mot en framtid. Här intresserar jag mig för hur samhällets relation till naturen *legitimeras* och orienteras i en samtid. I avslutningen analyseras berättelsens framtidsförväntningar utifrån hur tidsuppfattningen gestaltas i berättelsen, det vill säga vilken mening som berättelsen kan tänkas fylla utifrån hur ett förflutet, en samtid föreställs med perspektiv på framtiden. I den narrativa analysen kallar jag detta för berättelsens *temporalasensmoral*.

Med fokus på berättelseformerna analyseras hur tid, utifrån samhällets relation till naturen, gestaltas i ett då, nu och en framtid. Här vill jag förtydliga att jag inte intresserar mig för att värdera eller bedöma sanningsanspråk eller den narrativa trovärdigheten.⁸⁸ Fokus riktas mot hur tid används i meningsskapandet om miljöfrågor och miljöproblem samt vilka funktioner detta kan tänkas fylla.

Miljöberättelser i en historiekultur

Historiekulturen är historiemedvetandets kollektiva gestaltning, som synliggörs genom sina artefakter. Artefakterna kan bestå av monument och filmer eller av en bok som till exempel *Tyst vår* av Rachel Carson, i vilken samhällets användning av kemiska bekämpningsmedel problematiserades ur

⁸⁸ Jörn Rüsen, 2004, s. 69.

såväl ett historiskt som ett framtida perspektiv. I Sverige publicerades Hans Palmstiernas bok, *Plundring svält förgiftning* 1967, och i den diskuterade författaren naturresursfrågor ur ett globalt perspektiv. Men begreppet artefakt kan även hänvisa till en händelse, som nyheten om att fåglar förlamades och dog av kvicksilverbetat utsäde 1963, eller upptäckten av kvicksilverförorenade gäddor eller höns som matats med kvicksilverbetat utsäde. Problemet var ett svenskt särdrag, med referenser till Rachel Carsons bok. Artefakten kan även referera till en debatt, så som Vindelälvsfrågan som blev det svenska miljömedvetandets symbolfråga på 1960-talet. Eller kvicksilverdebatten som var den stora miljödebattsfrågan i Sverige under hela 1960-talet.

Gemensamt är att händelser och handlingar i samtiden tolkas och tillskrivs mening i ljuset av föreställningar av tidigare händelser och upptäckter. Detta meningsskapande kan undersökas utifrån tre perspektiv: ett som fokuserar på hur dessa föreställningar produceras, ett annat som fokuserar på hur själva budskapet gestaltas. Det tredje kan riktas mot mottagandet eller konsumtionen. Men de tre leden behöver inte stå i en omedelbar förbindelse med varandra. Vad som produceras vid en tidpunkt kan få betydelse för historiekulturen i ett senare sammanhang. En kompletterande aspekt är i vilken situation som förmedlingen sker. Förmedlande situationer kan utgöras av formella kanaler som institutioner eller finnas i informella sammanhang via sociala nätverk. Det historiekulturella sammanhanget är även beroende av genre och media. Via kanaler, genrer och olika media kan budskapets historiska mening kritiseras, ordnas och förstärkas eller förtigas.

Rüsen menar att det är viktigt att få en ökad kunskap och uppfattning om hur dessa yttringar uppstår och används av dem som producerar artefakterna.⁸⁹ Vidare skiljer sig användandet och konsumtionen åt beroende av var i samhället de uttrycks. Rüsen urskiljer tre meningsskapande dimensioner som tydliggör formerna för ett historiebruk i en historiekultur. Dessa tre dimensioner definierar Rüsen som den estetiska, den politiska och den kognitiva dimensionen.⁹⁰ Den estetiska dimensionen har till uppgift att med sina berättelser väcka känslor, den politiska att skapa legitimitet och den kognitiva att vara legitimerande för kunskapen. Gemensamt för

⁸⁹ Jörn Rüsen 2004, s. 152.

⁹⁰ Jörn Rüsen 2004, s. 160.

dimensionerna är att klargöra var historiemedvetandets artefakter skapas och vad de har för funktion i samhället. Dimensionerna har även en antropologisk universell bas i den mänskliga mentaliteten som svarar mot känsla, vilja och förstånd eller principer som svarar mot skönhet, makt och sanning. Genom att definiera dessa dimensioner, menar Rüsen att man kan renodla och separera olika fenomen, där man kan inrikta sig på hur ett specifikt historiebruk svarar mot specifika behov som i sin tur kan knytas till specifika aktörer. Rüsen reserverar sig dock med att hans indelning är komplex. Jag tror att det blir svårt att avgöra vilka funktioner som svarar mot dessa dimensioner med tanke på att mottagandet inte behöver stå i en direkt relation till en specifik förmedling. Kommunikationsprocessens tre led behöver inte stå i en omedelbar relation till varandra. Dessutom varierar förmedlingen beroende av kanal och media. Vad som påverkade elevernas meningsskapande var provsituationen, ämnet svenska och dess genrekrav. Vidare utgick uppsatsskrivandet från specifika provfrågor, som i sin tur stod i beroende till ett texthäfte, vars texter hade sammanställts från olika områden och tider med olika syften. Dessutom hade eleverna möjligheten att använda egna erfarenheter. Med andra ord kan det vara svårt att hålla isär Rüsens dimensioner i förhållande till de behov som ett historiskt meningsskapande kunde tänkas fylla om samtida miljöfrågor och miljöproblem.

Istället vill jag pröva vad Margaret R. Somers föreslår och isolera meningsskapandet om samhällets relation till naturen i ett kommunikativt sammanhang bestående elevernas uppsatser, centralprovets texthäfte och vad som skrevs i två lokala dagstidningar i anslutning till proven. Därmed avgränsas det historiekulturella omfånget och utgör studiens historiekulturella kontext. Perspektivet som anläggs är mottagarorienterat med fokus riktat mot elevernas historiska meningsskapande om samtida miljöfrågor och miljöproblem. Den artefakt som står i centrum är elevernas berättelser, som jämförs med berättelser i texthäftet för det centrala provet och i de lokala dagstidningarna. Det kommunikativa sammanhanget utgörs av Malmö Borgarskola, men skolan kommer inte att betraktas som ensam producent eller enskild kanal för elevernas meningsskapande. Istället vidgas det kommunikativa sammanhanget till att inkludera två lokala dagstidningar. Hur detta genomförs diskuteras i *Material och metod*.

Frågan är om eleverna uppfattade miljöfrågorna eller miljöproblem som historiska frågor? Jörn Rüsen menar att den historiska fråga, som utgör

utgångspunkten för det historiska berättande, alltid ingår i ett historiskt perspektiv. Perspektivet kan vara kopplat till samhället eller en mindre grupp, men det kan även vara helt privat. Poängen är att miljöfrågor eller miljöproblem, redan existerar prenarrativt i samhället och måste bearbetas med historiskt berättande.⁹¹ De händelser eller handlingar som kan tänkas aktivera ett historiemedvetande diskuterades tidigare som krisartade uppfattningar. Men denna reaktion är avhängig av hur individer tolkar den nya situationen i förhållande till rådande föreställningar om samhällets relation till naturen, som gestaltats och förmedlats som naturvårdsfrågor och miljöfrågor, men framför allt som miljöproblem sedan 1960-talet. Kalibreringen är med andra ord sammansmältningen av erfarenheter och tolkningsramar med nya erfarenheter som aktualiserar framtidsförväntningar. I detta sammanhang kan man tänka sig att det finns en kulturell tröghet i föreställningar om samhället relation till naturen, som kan fungera som motståndskraft mot fundamentala förändringar av ett samhälles existens. När händelser tolkas som snabba förändringar eller upplevs som omstörtande och framtiden blir oförutsägbar kan historiemedvetandet bli defensivt, som yttrar sig i ett traditionellt eller exemplariskt berättande.⁹²

Miljöfrågor och miljöproblem har förmedlats via dagstidningar, radio och sedan 1956 via televisionen. En annan förmedlande kanal var och är skolan, som stärkte fokus på miljövårdsfrågorna 1968 med att lansera miljövårdsfostran i undervisning.⁹³ Tolkningen av och meningsskapandet om vart samhället är på väg medför att man orienterar sig i ett värdemässigt landskap. "Förändras ståndpunkten, den egna platsen i landskapet, förändras också horisonten och ens perspektiv [...]".⁹⁴ Men hur vi formar dessa berättelser kan aldrig vara helt oberoende av den samhälleliga kontexten.

We may sharply shift the balance in our definition of identity, dethrone the given, historical community as a pole of identity, and relate only to the community defined by adherence to the good (or the saved, or the true believers, or the wise). But this doesn't sever

⁹¹ Jörn Rüsen 2004, s.119—122 och Klas-Göran Karlsson 2010, s 80—83.

⁹² Klas-Göran Karlsson 2010, s. 59.

⁹³ Per Wickenberg 1999, s. 104 och 120.

⁹⁴ Martin Wiklund 2006, s.69—70.

our dependence on webs of interlocution. It only changes the webs, and the nature of our dependence.⁹⁵

De historiska frågor som formuleras i berättelserna måste knytas till en historiekulturell kontext för att bli begripliga. I boken *Historiebruk* diskuterar Peter Aronsson människors historiska föreställningar i form av berättelser med historiekulturen som fond. Detta gör han med utgångspunkt i Hayden Whites fyra litterära berättelseformer, med vilka individer skapar ett meningssammanhang av händelser och handlingar i tid.⁹⁶ Aronsson väljer att kalla dessa för historiekulturens grundtroper, vilket jag tolkar som syftandes på Whites ”modes of emplotment”.⁹⁷ På liknande sätt har Cecilia Axelsson, Anna Storm och Maria de Laval tolkat och använt Aronssons berättelseformer.⁹⁸

De historiekulturella berättelseformerna fungerar på så sätt att det som berättas inte uttrycks med innehållet utan genom den narrativa struktur som berättelsen fogas in i. De historiekulturella berättelseformerna är 1) *Intet nytt sker under solen*, 2) *Historien upprepar sig inte – förr helt annat än nu*, 3) *Guldåldern* och 4) *Framsteget – från mörker stiga vi mot ljuset*.⁹⁹ För att förenkla framställningen refererar jag till dem som *Intet nytt*, *Allt är nytt*, *Guldåldern* och *Framsteget*. De historiekulturella berättelseformerna använder jag för att analysera övergripande narrativa strukturen i elevernas, texthäftets och de berättelser som urskiljs i tidningarna. Detta innebär att ytterligare ett fält fogas till analys-schemat bestående av historiekulturella berättelseformer, där historiska frågor och teman kan kopplas till existentiella och moraliska frågor som istället för att tolkas som meningsskapande dimensioner som vilja, känsla och förnuft, analyseras utifrån funktioner som perspektiv, svar och lösningar i den historiekulturella kontext, bestående av det centrala provet i svenska, gymnasieelevernas texter och den samtida nyhetsförmedlingen.

Med berättelseformen *Intet nytt* framhålls uppfattningen att vi tidsmässigt befinner oss i samma rum, i ett sammanhang där inget förändras.

⁹⁵ Charles Taylor 1989, s. 39.

⁹⁶ Peter Aronsson, 2004, s. 78—79.

⁹⁷ Hayden White 1973, s. 5 och 7—11.

⁹⁸ Cecilia Axelsson 2009, s. 45—46; Anna Storm 2005, s.16 och Maria de Laval 2011, s.89—91.

⁹⁹ Peter Aronsson 2004, s. 79—85.

Motsatsen hävdas med formen *Allt är nytt*. Perspektivet är det samtida, där det förflutna betraktas som skilt från samtiden, där allt är annorlunda. Gemensamt för berättelseformerna är att de inte tematiserar förändring, däremot kontinuitet och diskontinuitet. Förändring är vad *Guldåldern* och *Framsteget* tematiserar, men med motsatta värdeförtecken. Den förra tar sin utgångspunkt i nuet och blickar bakåt. Historien skrivs baklänges, men nuet kan vara en passerpunkt mot framtidens apokalyps. Framstegsberättelsen har ett genetiskt perspektiv, med framtiden som orienteringspunkt. Historien uppfattas som en rörelse framåt och uppåt, där allt blir bättre och framtiden betraktas som ett utopiskt Eldorado. Men Aronsson menar att dessa två berättelseformer kan vara insnärjda i varandra i det historiska berättandet. *Intet nytt* tycks täcka in de traditionella och exemplariska berättelserna, *Allt nytt* tycks korrelera med den kritiska berättelsen, medan berättelseformerna *Guldåldern* och *Framsteget* korrelerar med den genetiska berättelsen. Med de historiekulturella berättelseformerna kan berättelserna kontextualiseras i form av historiska föreställningar om samhällets relation till naturen, formulerade som svar, perspektiv eller lösningar på farhågor eller förhoppningar om vart samhället/Sverige/mänskligheten/naturen var på väg.

Studiens disposition

Närmast följer en material- och metoddiskussion som färgas av den teoretiska diskussion som förts, där jag diskuterar hur jag betraktar förmedlingen av samhällets relation till naturen i det centrala provet och tillhörande texthäfte, elevernas uppsatser och de lokala dagstidningarna.

Studiens analysdel fördelar sig på fem kapitel. I det inledande kapitlet, *4 Det centrala provet i svenska 1969*, diskuteras det centrala provet utifrån form och funktion, därefter ur ett avsändar- och mottagarperspektiv och avslutas med diskussion om den uppsatsfråga som tangerar studiens syfte.

Därefter följer tre kapitel: *5 Miljö i det centrala provets texthäfte*, *6 Elevernas uppsatser* och *7 Miljökulturella perspektiv i lokala dagstidningarna 1969*. Kapitlen struktureras på likartat sätt. De inleds med en innehållsanalys som fokuserar på vilka miljöfrågor som aktualiserades och hur dessa strukturerades i rummet. Därefter följer en narrativ analys utifrån idealtypiska berättelseformer som fokuserar på tid och rum och avslutas med

en analys utifrån historiekulturella berättelseformer. Kapitel 6 *Elevernas uppsatser* utgör huvudkapitlet i studien.

I det avslutande kapitlet, 8 *Sammanfattande diskussion* försöker jag sammanföra analysens alla tråda med fokus på elevernas texter och berättelser, där begreppet historiemedvetande problematiseras utifrån studiens resultat.

3 Metod och material

Källmaterialet består av elevuppsatser från det centrala provet i svenska 1969, som undersöks utifrån en mottagarorienterad hermeneutisk metod. Det innebär att jag dels försöker förstå den kommunikationssituation i vilken eleverna formulerade sina berättelser, dels vilket meningsskapande de gestaltade om samhällets relation till naturen. Till skillnad från en traditionell receptionsstudie undersöker jag ett mottagande och meningsskapande, som ägde rum för drygt 40 år sedan. Brukligt görs receptionsstudier i omedelbar anslutning till ett förmedlat budskap, som kan undersökas med hjälp av enkätfrågor, intervjuer eller essäfrågor. I samband med det skapas även det material som ska beforskas, vilket kan leda till att man omedvetet påverkar vad man satt sig för att undersöka. Vidare hade elevernas uppsatsskrivande inte en direkt anknytning till ämnet historia. Uppsatsfrågan uppmanade inte heller eleverna att anlägga ett historiskt perspektiv. Vad som lämnas därhän är en analys av hur samhällets relation till naturen förmedlades i styrdokument och läromedel. Anledningen är att en sådan undersökning inte kan nå fram till hur undervisningen faktiskt bedrevs, vilka frågor som aktualiserades och hur dessa frågor förmedlades till eleverna. För detta krävs en annan empiri, vilka valts bort av arbetskonomiska skäl.

För att urskilja vilken påverkan texthäftet och en samtida förmedling hade i elevernas uppsatser jämför jag vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur de strukturerades i rummet. Vad jag intresserar mig friktionsytorna mellan elevernas texter och de texter eleverna använde sig av i texthäftet. Undersökningen tar därför vägen över det centrala provets texthäfte, som relaterats till vilka frågor eleverna aktualiserade och hur dessa strukturerades i rummet och jämförs med hur samhällets relation till naturen gestaltades i lokala dagstidningar. I det följande presenteras hur jag utifrån den teoretiska diskussionen förhåller mig till det empiriska materialet.

Malmö Borgarskola

Den skola vars elevuppsatser utgör underlag för studien är Malmö Borgarskola. Under 1960-talet existerade tre skolsystem samtidigt på skolan, där den tidigare parallellskolan höll på att avvecklas och omorganiseras till att bli en enhetsskola, vilken senare kom att kallas för grundskola. Samtidigt inrättades ett gymnasium.

Malmö Borgarskola var i början av 1960-talet en praktisk realskola där det fanns en handelslinje, en 4-årig maskinteknisk linje och en 4-årig hushållslinje, och där man som student kunde avlägga realexamen fram till 1965. 1962 infördes grundskolans högstadium med årskurserna 7 till 9, samtidigt som den praktiska realskolan avvecklades. 1965 infördes en 2-årig fackskola och året därpå inrättades ett gymnasium. 1969 var grundskolan avvecklad och skolan rymde därefter samhällsvetenskaplig, ekonomisk, naturvetenskaplig och teknisk linje, men även en fackskola med 2-åriga utbildningar inom ekonomi och teknik. 1971 infördes den nya gymnasieorganisationen och Malmö Borgarskola blev en allmän gymnasieskola med praktiska och teoretiska utbildningar. Skolan härbärgerade 3- och 4-åriga linjer av samhällsvetenskaplig, ekonomisk, naturvetenskaplig och teknisk inriktning samt 2-åriga linjer med social, ekonomisk, maskinteknisk, byggnadsteknisk samt distributions- och kontorsteknisk inriktning.¹⁰⁰

Elevernas reception och berättelseproduktion

Flera aspekter måste uppmärksammas vid en receptionsstudie. Denna studie tar sin utgångspunkt i hur eleverna löste en specifik uppsatsfråga utifrån att ha läst en eller flera texter i det centrala provets texthäfte. Dessa texter har eleverna tolkat och orienterat sig efter och därefter skrivit en uppsats. Jag föreställer mig att mottagandet föregicks av relationella och situationella omständigheter, som aktualiserade vad, var och varför eleverna läste texthäftet. Frågorna, som ställdes i det centrala provet 1969, var inte öppna i betydelsen att eleverna kunde skriva en uppsats efter eget huvud, utan anknöt i olika grad till en vidare samhällelig kontext. Margaret R. Somers

¹⁰⁰ Knut Kullenberg 1974, s. 8 och 16.

skriver att vilka vi är inte är fixerat utan blir till och är inbäddat i såväl tidsliga som rumsliga relationer, vilka strukturerar aktiviteter, medvetande och föreställningar.¹⁰¹ Ur detta perspektiv kan provsituationen ha påverkat tolkningen av vad eleverna läste, men även styrt deras perspektivval. Dessa frågor är svåra, om ens möjliga att besvara utifrån mitt källmaterial, men viktiga att dryfta.

Frågan om hur relationen mellan text och läsare kan förstås och tolkas, har diskuterats inom discipliner som medie- och kommunikationsvetenskap, litteraturvetenskap och språksociologin. I litteraturen kan man urskilja två olika riktningar, som benämns som interaktionellt respektive transaktionellt. Båda perspektiven problematiserar förhållandet mellan budskapets mening och mottagarens meningsskapande. Såväl det interaktionella som det transaktionella perspektivet betraktar mottagandet som en aktiv process och att meningsskapandet kan ske mer eller mindre medvetet. Vad som skiljer perspektiven åt är att det interaktionella perspektivet innebär att meningen redan finns inbäddad i det budskap som förmedlas och som mottagaren måste förhålla sig till, vilket möjliggör textanalys i en historisk kontext. I motsats här till menar transaktionsperspektivet att meningsskapandet är en individuell och unik händelse som uppstår i själva mötet mellan budskap och mottagare.¹⁰²

I denna studie betraktas elevernas läsning som följandes en faktakonvention, som innebär att vad eleven läste hade verkligheten som kriterium och som förstärktes av uppsatsfrågan.¹⁰³ Utifrån dessa tankar ansluter jag mig till det interaktionella perspektivet, som gör det möjligt att betrakta receptionen i en vidare samhällelig kontext, där eleverna var tvungna att följa och förhålla sig till strukturer, tankefigurer och föreställningar om samhällets relation till naturen. Därför analyserar jag elevtexterna, men även texthäftet och dagstidningarna, med startpunkt i en innehållsanalys, som fokuserar på vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserade och hur dessa strukturerades i rummet, som relateras till vilka miljöfrågor och miljöproblem som förmedlades i texthäftet och

¹⁰¹ Margaret R. Somers 2001, s. 362.

¹⁰² Raman Selden, Peter Widdowson & Peter Brooker 1997, s. 53—54; Olle Josephson & Björn Melander 2003, s. 137—148; Stuart Hall 2006, s. 165; Lars Wolf 2002, s. 21—23 och Louise M. Rosenblatt 2002, s. 14 och 40—41.

¹⁰³ Wendy Griswold 1997, s. 53—55 och Olle Josephson & Björn Melander 2003, s. 137.

tidningstexterna samt hur dessa strukturerades rumsligt. På så sätt går det att urskilja vilken påverkan texthäftet hade i relation till en mer samtida samhällelig påverkan som kan identifieras i elevernas meningsskapande. Därefter görs en narrativ analys av elevberättelserna där jag använder mig av de idealtypiska miljöberättelserna som följer berättelsens inre uppbyggnad, vilken diskuterats tidigare.

Det centrala provet i svenska

I anvisningarna till det centrala provet, kunde man läsa att texthäftet erbjöd en stomme av fakta och synpunkter som eleven skulle reagera på, vilket innebar att eleven var tvungen att använda sig av eller förhålla sig till vad som beskrevs i texthäftet. En av bedömningsgrunderna gick ut på att granska hur eleven använde sig av och hänvisade till texterna i texthäftet. Texterna var inte alla samtida, vilket kan få betydelse för hur eleverna tolkade dem. Vidare kunde man läsa att texterna oftast valts ut för att de var kontroversiella. Provkonstruktörerna skrev att det stod eleven fritt att utnyttja egna erfarenheter och kunskaper som eleven skaffat sig i och utanför skolan. Här gav man eleverna möjligheten att nyansera den miljöberättelse som texthäftet erbjöd.

Till skillnad från tidningstexterna bestod texterna i det centrala provets texthäfte till största del av texter som kan karaktäriseras som berättelser. Texthäftet hade sammanställts utifrån de frågor som provkonstruktörerna utformade med utgångspunkt i ett överordnat tema. Syftet med provet var att mäta elevernas förmåga att förstå, analysera, utreda, referera och hänvisa till texthäftets texter, och samtidigt mäta elevernas förmåga att skriva olika texttyper. Detta för med sig att texterna och uppsatsämnena, trots det övergripande temat, var heterogena till sin karaktär, vilket innebar att provfrågorna blev styrande för hur eleverna skulle förhålla sig till texthäftet, men även hur de skulle formulera sina svar. Detta diskuterar jag vidare i avsnittet där jag analyserar elevernas miljöberättelser. Detsamma gör jag med texterna i analysen av texthäftet. Provet utformades utifrån tanken att vissa texter enbart skulle användas till vissa frågor. Vid en genomläsning av elevuppsatserna visade det sig att eleverna även läste andra texter än de provkonstruktörerna hade tänkt sig. Därför kommer jag översiktligt att diskutera texthäftets samtliga texter i fråga om var i det geografiska rummet

man lät handlingen utspelas, samt vilken samtidsbild av relationen människa och natur som förmedlades. Vad gäller texthäftets berättelser vill jag göra tydligt att jag inte intresserar mig för författarintentionen för en specifik text.

Strukturerande miljönyheter och kulturella miljöberättelser

För att komma åt kontexten om samhällets relation till naturen undersöker jag hur miljöfrågor och miljöproblem gestaltades i de lokala tidningarna *Arbetet* och *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* under en period av två månader innan det centrala provet i svenska genomfördes. Här hade man kunnat tänka sig en längre undersökningsperiod, men av arbetsekonomiska skäl har jag valt bort detta.

Stefan Anderberg menar att det mest utmärkande draget i dagstidningarna är dess kortvågiga debatt, som innebär att frågorna får uppmärksamhet så länge de uppfattas som nya och dramatiska. Några år senare är de helt bortglömda. Men att det är dagstidningarna som har det största genomslaget. Framför allt gäller det för rikstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* där frågorna först uppmärksammades för att sedan bli föremål för debatt i alla tidningar.¹⁰⁴ Vidare hade och har rikstäckande tidningar ofta ett konfliktperspektiv i förmedlingen av miljönyheterna. Men i mindre och mer homogena orter har det hänt att man tonat ner konfliktperspektivet eller att man inte rapporterat om nyheten, som när *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* i mitten av 1970-talet inledningsvis valde att inte rapportera om BT-Kemi skandalen.¹⁰⁵

Förvisso kan man tycka att händelser före januari 1969 sorteras bort med studiens avgränsning. Men vid en genomläsning av tidningstexterna refererades till händelser, som till exempel miljökatastrofen i den japanska kuststaden Minamata på 1950-talet, kvicksilverbetningsdebatten 1964 och sambandsförklaringar om luftföroreningar 1967. Därför menar jag, i motsats till Anderberg, att det under en avgränsad tidsperiod och i dessa debatters

¹⁰⁴ Stefan Anderberg 1995, s. 99.

¹⁰⁵ Gunilla Jarlbro 2001, s. 23.

korta vågor, är möjligt att påträffa ett meningsskapande om samhällets relation till naturen som refereras för att antingen omforma eller legitimera meningsskapandet.

Om man som elev följde miljöfrågorna i media, så kan de ha uppfattats som ett kaotiskt flöde av olika frågor. Men samtidigt finns det vissa miljöfrågor som återkommer vilket kunde ha haft en möblerande effekt. Dessa upprepningar kan ha genererat en latent ordning. Man kan även tänka sig det motsatt scenariot, där eleverna inte aktivt tog del av nyhetsförmedlingen. Framför allt när miljöfrågorna var perifera, som bland annat Monika Djerf Pierre redogör för i sin studie av miljönyheter i den svenska televisionens sändningar under större delen av 1960-talet. Enligt Djerf Pierre fick miljöfrågorna sitt mediala genombrott i nyhetssändningarna 1969.¹⁰⁶ Oavsett om eleverna läste tidningarna eller inte så betraktar jag förmedling i dagstidningarna som en del av en vidare mediala förmedling och som representerade den omgivande historiekulturen.

Men mediala budskap kan ta andra vägar än vad traditionella kommunikationsmodeller gör gällande. Paul Lazarsfeld visade redan 1944 i boken, *The People's Choice*, att den sociala interaktionen var en viktig faktor för hur mediala budskap spreds i samhället. Spridningsteorin har man kallat för tvåstegshypotesen, då förmedlingen sker indirekt via opinionsledare som tolkar det mediala budskapet och sprider informationen vidare i sociala nätverk. Hypotesen har några svagheter. En är att den definierar påverkan som en mätbar förändring av attityder och beteende. Medias dagordningsfunktion faller därmed utanför vad som är mätbart. Vidare kan tvåstegshypotesen inte hantera situationer där media är den enda källan till kunskap om vissa företeelser för såväl opinionsledare som publik. En annan svaghet är att teorin inte tar hänsyn till vilken makt medier har i ett längre strukturellt perspektiv.¹⁰⁷ Med tvåstegshypotesen i åtanke behövde eleverna inte vara aktiva användare av dagstidningar. Förmedlingen av miljöfrågorna kunde ta vägen via sociala nätverk, där förmedlarna kunde vara lärare, klasskamrater, familjen och vänner utanför skolan. Denna fråga kommer att förbli obesvarad i denna studie, då denna empiri valts bort i föreliggande studie.

¹⁰⁶ Monika Djerf Pierre 1996, s. 134.

¹⁰⁷ Jostein Gripsrud 2002, s 74—76.

Svårigheten med att besvara frågan hur media påverkade människors åsikter är mindre intressant än frågan hur media med dagordningsfunktionen påverkade vad människor skulle ha åsikter om.¹⁰⁸ Begreppet dagordningsfunktionen (agenda-setting) är en vidareutveckling av Lazarsfelds tankar om fenomenet *the power to structure issues*.¹⁰⁹ Dagordningsfunktionen ska förstås som en process i olika faser. Vissa forskare menar att processen består av tre faser, en politisk agenda, en mediaagenda och en interpersonell agenda. Jarlbro skriver att andra medieforskare anser att den består av fem faser:

- den vetenskapliga agendan, där frågan diskuteras bland experter i vetenskapliga tidskrifter
- den mediala agendan, där frågan behandlas i massmedia
- den publika agendan, där frågan diskuteras i personliga samtal
- opinionsagendan, när opinionsundersökningar börjar genomföras
- den politiska agendan, där frågan resulterar i att politiska beslut diskuteras och fattas¹¹⁰

Gången som strukturerar dagordningen behöver inte ta vägen som beskrivs ovan, andra kombinationer är tänkbara. Martin Bennulf har utifrån dagordningsfunktionen undersökt hur miljönyheter påverkat den allmänna opinionen i Sverige, där han sammanfattar sina resultat med att konstatera:

Svenska folkets viktighetsbedömningar samvarierar [...] i hög grad med massmediernas uppmärksamhet för miljöfrågorna. Människors bedömningar av miljöfrågan är naturligtvis inte enbart avhängiga av massmedierna, men att det finns en klar samvariation mellan väljarnas och massmediernas dagordningar är uppenbart.¹¹¹

Gunilla Jarlbro menar att forskningen med utgångspunkt i dagordningsteorin utgår från antagandet att det finns en korrelation mellan ett högt läge på mediaagendan och ett högt läge på den interpersonella agendan. Vad Jarlbro poängterar är att sambandet existerar på en aggregerad nivå. Vad och hur detta sker undersöks inte, utan enbart relationen mellan

¹⁰⁸ Bengt Kristensson Ugglå 2002, s. 275.

¹⁰⁹ Denis McQuail 2005, s. 513.

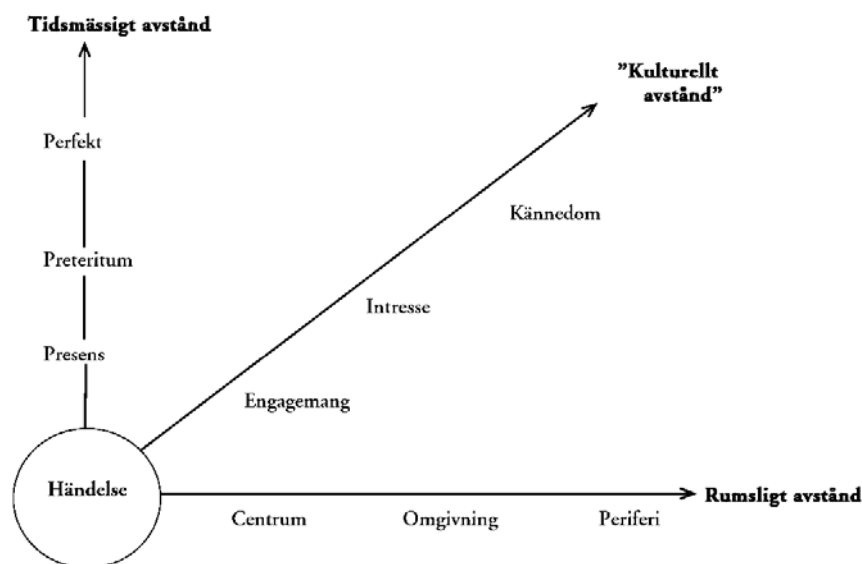
¹¹⁰ Gunilla Jarlbro 2001, s.19.

¹¹¹ Martin Bennulf 1994, s. 80—81.

uppmärksamhet i media och allmänhetens igenkännande av frågorna. Teoretiskt antar man att mediaagendan styr den interpersonella agendan.¹¹²

Miljönyheter skiljer sig inte ifrån hur andra nyheter skapas och förmedlas. Men Gunilla Jarlbro betonar att miljöfrågor ofta inte har de ingredienser som krävs, för att de ska bli nyheter. Medieforskningen visar även på att miljöfrågor som är av global och diffus art, så som luftföroreningar, har svårt att bli till nyheter, medan akuta, lokala miljöproblem med inslag av konflikt har lättare att passera de så kallade "grindvakterna" för att slutligen nå en publik.¹¹³

Vad som blir en nyhet är beroende av den politiska, ekonomiska och kulturella omgivningen. För medias del tillkommer föreställningen om att nyheten ska kunna väcka känslor och identifikation, något som skiftar över tid beroende av förändringar i ovan nämnda omgivning. Miljönyheterna är med andra ord politiska, ekonomiska och kulturella produkter.¹¹⁴

Källa: Stig Hadenius & Lennart Weibull, 2003, s. 346.

Ju närmare i tid, kultur och rum en händelse inträffar, desto större är chansen att händelsen blir en nyhet. Ett avsändarperspektiv kan förvisso vara förenligt med ett mottagarorienterat perspektiv. Men såväl produktion som reception av nyheter disponerar över andra dimensioner varav en är den

¹¹² Gunilla Jarlbro 2001, s. 19.

¹¹³ Gunilla Jarlbro 2001, s.17.

¹¹⁴ Alison Anderson 1997, s. 124.

historiekulturella, där händelsen tolkas utifrån såväl ett erfarenhetsrum som en framtidsförväntan.

I denna studie använder jag mig av dagstidningarna för att kontextualisera ett samtida flöde av aktualiserade miljöfrågor och miljöproblem samt hur dessa strukturerades i rummet. En stor del av texterna refererade till en tidigare nyhet, ett pågående händelseförlopp eller en debatt, som tidigare publicerats i tidningen eller i ett annat sammanhang. På så sätt råder en intertextualitet i tidningarnas förmedling. Vad jag intresserar jag mig för är vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades i såväl elevernas texter, det centrala provets texthäfte och i de lokala tidningarna. Svårigheten var och är att tidningarnas texter inte hade och har karaktären av berättelser. Ofta består de av enkla beskrivningar i form av sakliga faktainformationer. Men berättelseformen förekom på tidningarnas debatt- och kultursidor. Även här gjorde sig dagordningsfunktionen påmind.

Sammanfattning

Studien utgår från berättandet och berättelsen, som utgör historiemedvetandets konkreta uttryck, och som alltid äger rum i ett kommunikativt sammanhang som utgörs av historiekulturen.¹¹⁵ Min metod är hermeneutisk, vilket betyder att jag försöker förstå och tolka berättandet i den kontext det formulerats. I föreliggande studie utgör provsituationen detta kommunikativa sammanhang, där såväl skolan, det centrala provet, eleverna som den mediala förmedlingen ingår. I fokus för studien står elevernas berättelser. För att komma åt friktionsytorna mellan elevernas berättande och förmedlingen av miljöfrågor och miljöproblemen i texthäftena inleds studien med en innehållsanalys av vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur dessa strukturerades rumsligt. Undersökningen tar därför vägen över det centrala provets texthäfte och de texter eleverna använde sig av, som relaterats till vilka frågor eleverna aktualiserade och hur dessa strukturerades i rummet, som därefter jämförs med hur samhällets relation till naturen gestaltades i lokala dagstidningar. Härigenom kan jag ställa texthäftets berättelser i relation till elevernas

¹¹⁵ Jörn Rüsen 2004, s. 88 och s.156.

berättelser men även till hur samhällets relation till naturen förmedlades i de lokala dagstidningarna.

Den narrativa analysen operationaliseras utifrån Jörn Rüsens idealtypiska berättelseformer.¹¹⁶ Rüsens berättelseformer tolkar jag som riktade mot i huvudsak identitetsskapande funktioner, vilket är en förutsättning för att uppfatta, förstå och tolka händelser och handlingar i en samtid. Vad jag intresserar mig för är hur samhällets relation till naturen uppfattades och gjordes meningsfull. Därför modifierar jag de idealtypiska berättelserna utifrån Bernard Eric Jensens tankar om vilka processer som styr människors behov av att orientera sig i tid och rum.¹¹⁷ Berättelseformerna inkluderar därför sociokulturella läroprocesser och värderings- och principförklaringar, som i min undersökning utgår från föreställningar om samhällets relation till naturen. Då uppmärksamheten riktas mot elevernas berättelser jämförs de med texthäftets och dagstidningarnas berättelser. Såväl elevernas berättelser som texthäftena och den mediala förmedlingen analyseras utifrån vilka tänkbara behov och funktioner de kunde tänkas fylla. Därefter analyseras berättelsernas narrativa strukturer för att besvara frågor om vilka relevanskriterier berättandet kunde tänkas fylla i en vidare historiekulturell kontext. Studien kan definieras som en synkron mottagarorienterad strukturfunktionalistisk analys där jag försöker förstå hur eleverna använde det förflutna för att skapa mening av samtiden med perspektiv på framtiden.

¹¹⁶ Jörn Rüsen 2005, s. 12.

¹¹⁷ Bernard Eric Jensen 1997, s. 74.

4 Det centrala provet i svenska 1969

Uppsatsfrågorna i det centrala provet 1969

I detta kapitel kommer jag att diskutera det centrala provets frågor ur ett avsändarperspektiv och därefter ur ett mottagarperspektiv. Utifrån avsändarperspektivet diskuteras bedömningsanvisningarna, där jag intresserar mig för provfrågornas konstruktion, och de instruktioner som eleverna tog del av. Här diskuterar jag även de uppsatsämnen eleverna kunde välja bland, varpå jag fokuserar på den uppsatsfråga som resulterar i denna studies källmaterial. Ur ett mottagarperspektiv diskuterar jag tänkbara strategier som eleverna utnyttjade i sina val av uppsatsämnen, därefter fokuserar jag på tänkbara motiv till varför eleverna valde den fråga som resulterar i miljöberättelser. Analysen av elevernas uppsatser utgör ett kapitel för sig.

Ett avsändarperspektiv

Det centrala provet uppvisar vissa likheter med dagens nationella prov, med hänsyn till vad som avsågs att mäta och hur uppsatserna bedömdes. Men till skillnad från dagens prov var syftet att mäta gruppens prestationer som jämfördes mot ett riksgenomsnitt, vilket förklaras av att det relativa betygssystemet var grupprelaterat. Idag är det målrelaterat.¹¹⁸ Vad gäller provkonstruktionen finns det också skillnader. Det centrala provet 1969 var det första centrala prov som genomfördes, om man bortser från kontrollförsöket på hösten 1968, som sedan låg till grund för bedömningsanvisningarna. Benämningen centrala prov syftade på två olika prov. Det ena provet var konstruerat för de yrkesförberedande 2-åriga linjerna, var tvådelat och innefattade en referatdel och en mindre uppsatsdel där eleverna skulle använda sig av ett mindre omfångsrikt textmaterial. För de studieförberedande teoretiska 3- och 4-åriga linjerna bestod det centrala

¹¹⁸ Skolverket 2004, s. 85—86.

provet av enbart en uppsatsdel, där eleverna hade åtta uppsatsämnen att välja mellan. Det tillhörande texthäftet var desto omfångsrikare. Helena Korp, som undersökt bedömningsformer och dess grunder ur ett svenskt historiskt perspektiv, menar att man i de nationella proven i svenska på senare år har försökt att utveckla uppgifterna så att de får karaktären av öppna frågor. Detta för att förmå eleverna att resonera och konstruera sina svar på egen hand.¹¹⁹ Med Korps perspektiv skulle detta innebära att de tidiga nationella proven, som baserade sig på de centrala proven i svenska, var konstruerade kring slutna frågor. Om man enbart ser till provkonstruktionen och bedömningsanvisningarna kan man instämma i denna åsikt. Men ser man till hur eleverna svarade, så använde sig eleverna även av egna erfarenheter och uppfattningar utanför texthäftets värld.

Uppsatsämnen, form och funktion

Ämnesområdet för provet på vårterminen 1969 var *Natur och kultur i landskapet* och bestod av åtta uppsatsämnena, som berörde ämnesområdet på olika sätt. Uppgifterna fick följande rubrikförslag;

1. Naturlandskap och kulturlandskap
2. Vem skall betala för landskaps- och miljövården?
3. Hur tekniken kan påverka boendemiljön
4. Min idealstad
5. Vårt fritidslandskap
6. Landskapsmiljöer i minnets ljus
7. Att skildra landskap och miljö – en stilstudie
8. Landskapets skönhetsvärden¹²⁰

De elevtexter som jag valt för att utgöra denna studies källmaterial har skrivits utifrån uppgift 2. Detta val har gjorts utifrån flera skäl. Den mest angelägna är att uppgiften tangerar studiens syfte, då samhällets relation till naturen är central. Men med detta kriterium skulle även elevuppsatser utifrån uppgift 1 kunna utgöra källmaterial för studien. I instruktionerna till uppgift 1 bad man eleverna att ge några synpunkter på hur avvägningen mellan naturlandskap och kulturlandskap ska kunna genomföras. Man

¹¹⁹ Helena Korp 2003, s. 107.

¹²⁰ Skolöverstyrelsen, Bedömningsanvisningar för centralt prov i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, s. 1, Lärarutbildningens arkiv, Malmö högskola; Malmö Borgarskola, volym 3, F 2BAA, Centrala provet i svenska, årskurs 3, 1969, s. 1, Malmö stadsarkiv.

uppmnade eleven att ta avstamp i välfärdssamhällets samtid och dess antaganden om en sannolik utveckling. Dessa instruktioner går i linje med studiens syfte. Vad som gör uppgiften problematisk ur ett narrativt perspektiv är att man i uppsatsinstruktionerna uppmnade till att framställningen skulle utformas som ett handlingsprogram skisserat av något politiskt ungdomsförbund, alternativt som ett konkret och lokalt förankrat förslag från en förening i elevens hemkommun. Detta förde med sig att elevens egna erfarenheter och uppfattningar kunde skymmas av perspektivvalet. Man kan även utifrån rubrikförslagen ana att de övriga uppgifterna kunde tänkas ha strukturerat rummet lite starkare än uppgift 2. Skillnaderna blir tydligare i samband med uppgiftsinstruktionerna.

Provkonstruktörernas uppfattning om uppsatsfrågornas svårighetsgrad kom till uttryck i bedömningsanvisningarna i samband med att eleverna som kollektiv diskuterades. Här kan man läsa att uppgift 3 (*Hur tekniken kan påverka boendemiljön*) tolkats på ett annat sätt än vad provkonstruktörerna förväntat sig vilket innebar att man ansåg att uppgiften föll utanför provets ämnesområde. Vidare ville man tillgodose alla elevgruppers intressen och därför konstruerades frågorna utifrån föreställningen om att eleverna på de olika linjerna skulle välja den fråga som tangerade deras linjeval. Här tänkte man sig att elever på ekonomisk linje skulle intressera sig för uppgift 2 (*Vem skall betala för landskaps- och miljövården?*), elever på teknisk linje för uppgift 3 och elever på humanistisk linje för uppgift 8 (*Landskapets skönhetsvärden*).¹²¹ Vidare menade man att uppgift 1 (*Naturlandskap och kulturlandskap*), uppgift 5 (*Vårt fritidslandskap*) och uppgift 8 hade en översiktskaraktär, medan uppgift 2, 3 och 7 (*Att skildra landskap och miljö – en stilstudie*) ställde högre krav på eleverna då de var av utredande och analyserande art. Uppgift 4 (*Min idealstad*) och 6 (*Landskapsmiljöer i minnets ljus*) ansågs vädja till personligt engagemang och fantasi, med vilket menades att uppgifterna betraktades som öppna frågor; övriga betraktades som slutna.

Skillnaderna mellan uppgifterna ledde, enligt provkonstruktörerna, till att textmaterialet användes på olika sätt, vilket resulterade i elevlösningar med olika kvalitet. Här skilde provkonstruktörerna på tre olika uppsatsvarianter. Den första varianten var den där textmaterialet endast användes som drivkraft eller som språkligt mönster för en fri uppsats. Man

¹²¹ Skolöverstyrelsen, Bedömningsanvisningar för centralt prov i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, s. 1, Lärarytbildningens arkiv, Malmö högskola.

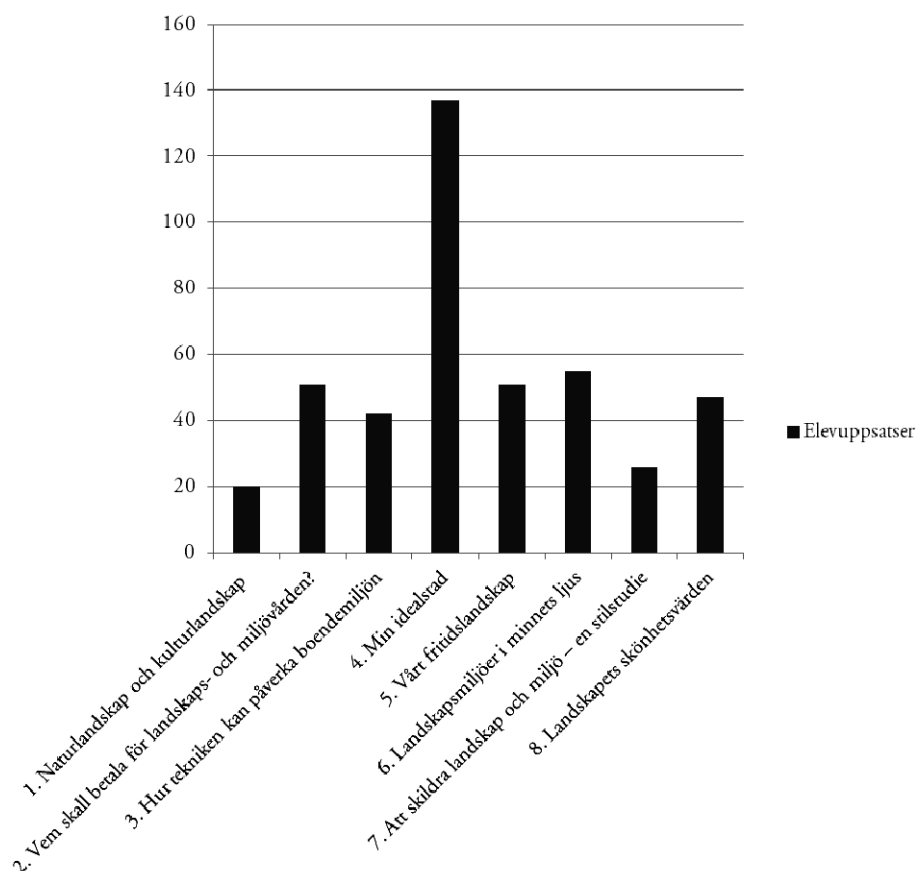
menade att uppgifterna 4 och 6 gav eleven möjlighet att begränsa användningen av textmaterialet. Den andra varianten innebar att eleverna skrev en utredande eller argumenterande text där de hämtade stoff från texthäftet utan att redovisa vad som var egna tillägg och vad som var referat från textmaterialet. Den tredje och sista varianten var den där eleven refererade och citerade textmaterialet med mer eller mindre smidiga källhänvisningar, och där eleven kommenterade, kritiserade eller reagerade på materialet.¹²²

Bedömningsanvisningarna skapades utifrån ett representativt urval av 429 elevlösningar från hela landet. Diagram 1 åskådliggör hur spridningen av uppgiftsvalen såg ut ur ett nationellt perspektiv.¹²³ I materialet gjordes ingen sortering utifrån kön.

¹²² Skolöverstyrelsen, Bedömningsanvisningar för centralt prov i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, s. 1—2, Lärarutbildningens arkiv, Malmö högskola.

¹²³ Skolöverstyrelsen, Bedömningsanvisningar för centralt prov i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, s. 3, Lärarutbildningens arkiv, Malmö högskola.

Diagram 1. Svarsfördelning i det centrala provet i svenska för vårterminen 1969.

Källa: Skolöverstyrelsen, bedömningsanvisningar för det centrala provet i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, lärarutbildningens arkiv, Malmö högskola

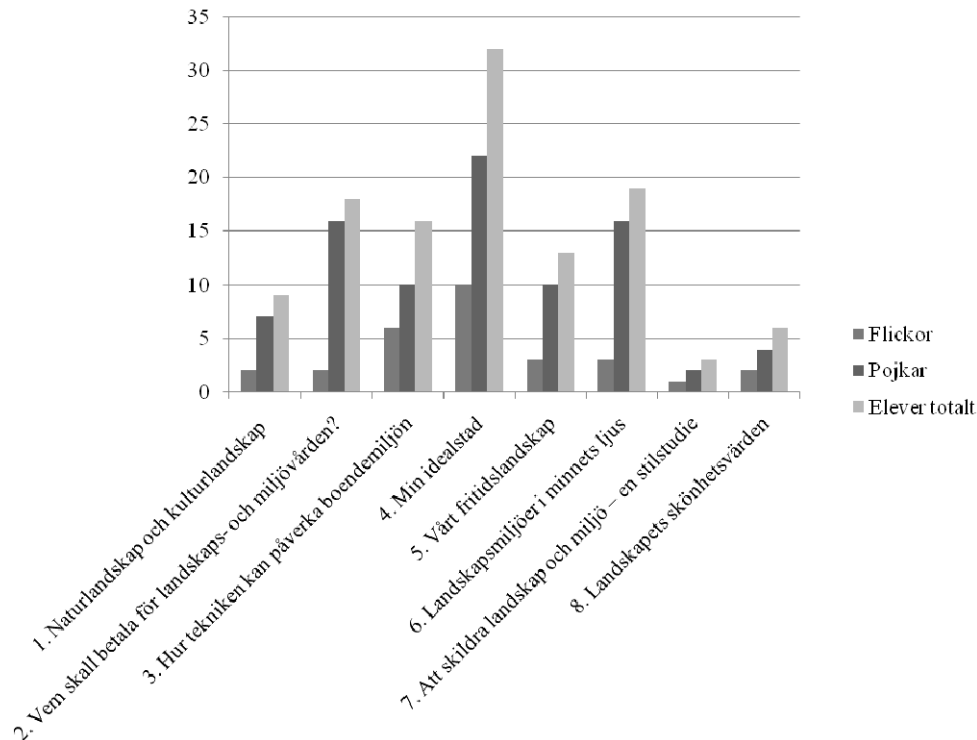
Av diagrammet kan man utläsa att uppgift 4 var populärast, därefter följde uppgift 6. Det var just dessa uppgifter som av konstruktörerna ansågs leda till en begränsad användning av textmaterialet, vilket resulterade i fria uppsatser som bedömdes som mindre kvalificerade lösningar. Intressant är att uppgift 2, som enligt konstruktörerna hörde till de mer krävande uppgifterna, valdes tätt efter uppgift 6.

Ett mottagarperspektiv

Frågan är hur spridningen fördelade sig hos eleverna på Malmö Borgarskola. Antalet elever i årskurs 3, som skrev det centrala provet i svenska den 5 mars

1969, var totalt 116. Av dessa var 29 flickor och de resterande 87 pojkar. Vilka uppsatsämnen eleverna valde framgår av diagram 2.

Diagram 2. Svarsfördelning i det centrala provet i svenska för Malmö Borgarskola, vårterminen 1969.

Källa: Beräknat utifrån uppsatser för de centrala proven i svenska, vårterminen 1969, skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

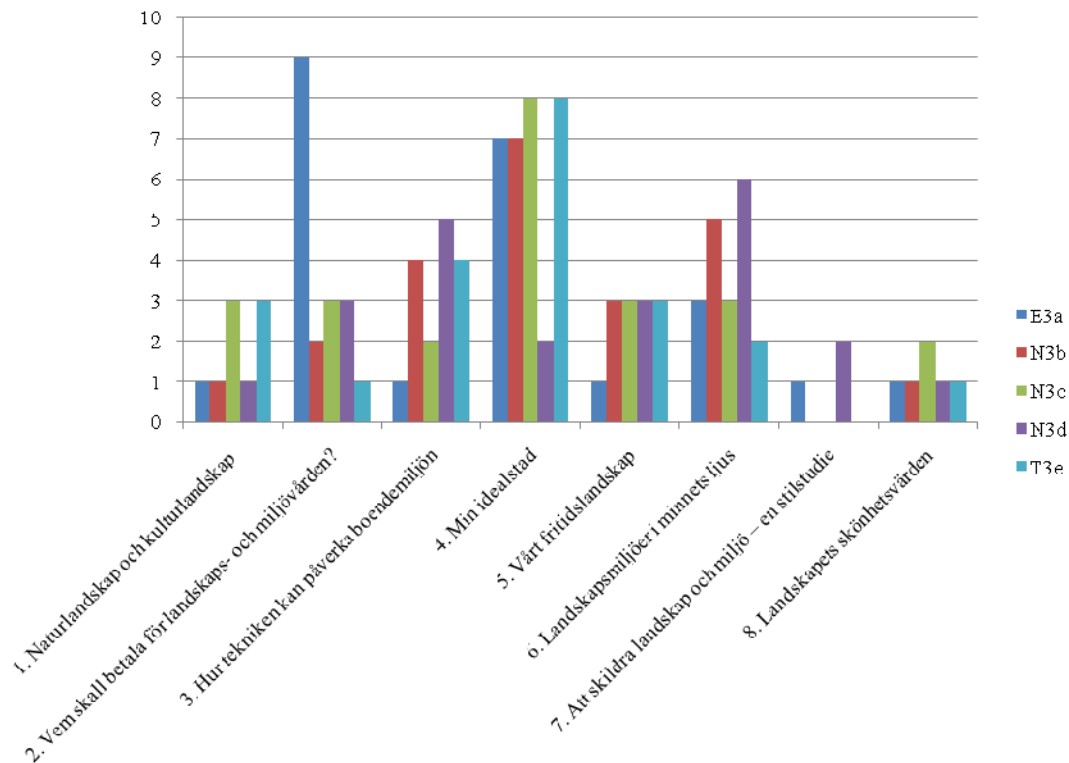
Spridningen liknar den i det nationella bedömningsmaterialet, där uppgift 4, *Min idealstad*, var den uppgift eleverna i huvudsak valde, följt av uppgift 6 *Landskapsmiljöer i minnets ljus* tätt följt av uppgift 2 *Vem skall betala för landskaps- och miljövården?* Vad som däremot skiljer sig åt är spridningen mellan könen. För pojkarna var uppgift 6, *Landskapsmiljöer i minnets ljus* populärast följt av uppgift 2, *Vem ska betala för landskaps- och miljövården*, som även flickorna valde. Men lika många flickor valde uppgift 3, *Hur tekniken kan påverka boendemiljön*. Oberoende av kön var uppgift 4 populärast.¹²⁴ Procentuellt fördelade sig elevernas uppsatsval genom att 28

¹²⁴ Då endast två flickor valde att skriva en uppsats utifrån uppgift 2 blir det svårt att dra några slutsatser utifrån ett genusperspektiv vad gäller flickors reception eller historiska meningsskapande om miljöfrågor och miljöproblem. Perspektivet blir aktuellt om studien breddas och inkluderar andra skolor och andra geografiska områden utifrån såväl synkrona som diakrona jämförelser.

procent av eleverna valde uppgift 4, 16 procent valde uppgift 6, följt av uppgift 2, som 15 procent av eleverna valde.

Med anledning av att man i bedömningsanvisningarna menade att det kunde finnas ett samband mellan valet av uppgift och vilken linje eleven gick, så kan sambandet åskådliggöras i diagram 3 nedan.

Diagram 3. Svarsfördelning för alla elever på Malmö Borgarskola som skrev det centrala provet i svenska, vårterminen 1969.

Källa: se diagram 2.

Staplarna visar att det fanns ett visst samband mellan elevgruppernas linjeval och provets uppsatsämnen, enligt vilka elever på ekonomisk linje förväntades intressera sig för uppgift 2. Men samtidigt valde nästan lika många uppgift 4. Sambandet är inte lika tydligt för de elever som läste teknisk linje, där tanken var att de skulle välja uppgift 3. Även här valde eleverna i huvudsak uppgift 4 och därefter uppgift 3.

Läser man instruktionerna för uppgift 4, uppmanades eleven att redogöra för hur han/hon personligen ansåg att staden borde vara utformad, medan man i uppgift 6 instruerade eleven att skriva en personlig framställning om vad miljöupplevelser kunde innebära känslomässigt. Slutsatsen man kan dra är att eleverna valde den uppgift, som de ansåg var

lättast att lösa och där de inte behövde använda texthäftet. I övriga uppgifter efterfrågades en explicit användning av texthäftet.

Till skillnad från dagens nationella prov, där eleverna får bekanta sig med såväl texthäfte som tema och där de i provet informeras om vilka uppgifter som är ”lätta” respektive ”svåra”, informerades eleverna 1969 om ämnesområdet först vid provtillfället, vilket var den första och enda kontakt eleverna hade med det centrala provets uppgifter och texter. Uppskattningen av vilka uppgifter som var lätta och svåra gjordes av eleven.

Uppgiften: ”Vem skall betala för landskaps- och miljövården?”

I provets anvisningar ansåg man att materialet var omfattande. Man uppmanade därför eleven att orientera sig i materialet, sovra det och använda det stoff som de tyckte passade för att lösa den uppgiften de valde. Vidare rådde man eleven att inte använda mer än 45 minuter till att orientera sig i materialet. Totalt hade eleven 3 timmar och 45 minuter på sig att välja, läsa och lösa uppgiften.

Av de totalt 116 eleverna på Malmö Borgarskola valde 18 elever att skriva en uppsats med titeln ”Vem skall betala för landskaps- och miljövården?”. Uppgift 2 löd;

Landskapsvården i vid bemärkelse är inte minst ett ekonomiskt problem för näringslivet, kommunen och staten. Exploateringsvinster kan av flera skäl bli kortsiktiga, och kostnaden för nödvändiga skyddsåtgärder kan leda till konflikter mellan den enskilde och samhället. Tag upp aktuella problem inom några områden. Förslag till rubrik: *Vem skall betala för landskaps- och miljövården?*¹²⁵

Redan i frågans utformning anar man en skillnad i förhållande till en samtida uppfattning om miljöfrågan, då landskapsvården betonades medan miljövården uttrycks i rubrikförslaget. Rummet strukturerades till det lokala och nationella i samband med att aktörer, som näringsliv, kommun och stat,

¹²⁵ Malmö Borgarskola, volym 3, F 2BAA, Centrala provet i svenska, årskurs 3, 1969, s. 1, Malmö stadsarkiv.

presenterades. Vidare betonades det kortsiktiga resursutnyttjandet som negativt och som en källa till konflikt mellan den enskilde medborgaren och samhället. De två sista meningarna utgjorde uppgiftens kärna, som krävde att eleven diskuterade aktuella problem inom bestämda områden, så som landskapsvård och miljövård. En uppmärksam elev borde lägga märke till konjunktionen ”och” i rubrikformuleringen. Med andra ord serverades eleverna ingredienser till en berättelse som skulle handla om landskapsvård och miljövård, där rum, aktörer och konflikt definierades. Vad som däremot överlämnades åt eleven var att bestämma tema och tidsrummet, det vill säga den meningsskapande intrigen och därmed även berättelsens orientering.

Varför eleverna valde uppgift 2 är omöjlig att besvara utifrån källmaterialet, men frågan kan trots det diskuteras. Utifrån svarsfrekvensen kan man dra slutsatsen att eleverna var förtrogna med vad som krävdes av dem, och därmed även medvetna om att uppgiften var svår. Två tänkbara skäl till att eleverna ändå valde uppgiften var att de berördes av problemställningen och att de ansåg den angelägen och aktuell. Pådrivande var kanske även texten, ”Landskapsvård naturvård”, som var den mest dramatiska texten i texthäftet. Men anledningen kunde även vara att textens rubrik underlättade att koppla rätt uppgift till rätt text. Men oavsett skäl, så innebar provet att eleverna påverkades av att de skulle bedömas med hänsyn till hur de löste uppsatsfrågan. Provsituationen kan ha aktiverat en identifikation som svensk, som samhällsmedborgare i Sverige eller som världsmedborgare. Mer sannolikt var att den erinrade om att vara en svensk elev i den svenska gymnasieskolan 1969.

5 Miljö i det centrala provets texthäfte

I det följande fokuseras på hur samhällets relation till naturen skildrades i det centrala provets texthäfte 1969. Vad jag intresserar mig för är vilka miljö- och naturvårdsfrågor som aktualiserades och hur dessa strukturerades i rummet. Meningen, enligt provkonstruktörerna, var inte att eleverna skulle läsa alla texter, utan sovra och läsa de texter som ansågs anknyta till det valda uppsatsämnet. De texter som provkonstruktörerna ansåg lämpliga för att lösa uppgift 2 *Vem skall betala för landskaps- och miljövården?*, var framför allt text 2 "Landskapsvård naturvård" och text 3 "Storstadens form", men även text 1 "Romerska vägar", text 4 "Landskapsbild och landskapsrum" samt text 5 "Du danske, Friske".¹²⁶ Dessa instruktioner fick naturligtvis inte eleverna. Därför kommer jag att ge en översiktlig bild av texthäftets samtliga texter med fokus på de texter eleverna använde sig av där jag fokuserar på vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur dessa frågor och problem struktureras i rummet. Därefter gör jag en narrativ analys av de texter som eleverna använde sig av i sina uppsatser. Härigenom kan jag ställa texthäftets berättelser i relation till elevernas berättelser men även till hur frågorna förmedlades i tidningarna. Alltså, först beskriver jag texthäftets texter, därefter gör jag en innehållsanalys och slutligen en narrativ analys av de texter eleverna använde sig av.

Det centrala provets texter

Texthäftet bestod av nio texter fördelade på 19 sidor. Fyra texter var skönlitterära.¹²⁷ Resterande texter var sakprosatekter.¹²⁸ Texterna var således

¹²⁶ Bedömningsmönster för det centrala provet i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, s. 5. Texthäften för centrala prov i svenska 1969—1990, Lärarutbildningens arkiv, Malmö högskola.

¹²⁷ Text 1. Carl Fries' "Romerska vägar"(1957), Text 6. Vilhelm Mobergs "Min barndoms somrar"(1968), dikterna Text 7."Fartens tjusning" (1953) av Harry Martinson och Text 8. "Arkitekten" (okänt) av Stig Carlson.

heterogena till innehåll och form. De skönlitterära texterna var av ett äldre datum, så som Harry Martinsons dikt "Fartens tjusning" från 1953 medan den senaste var artikeln "Du danske friske" som hade publicerats i den danska dagstidningen *Politiken* den 27 juli 1968. Sammantaget innebar det att begreppet miljö var mindre närvarande i texthäftet än vad det var för samtiden. Men det kunde även innebära att de samtida insikterna om miljöförroreningarnas konsekvenser, som omdefinierade miljöproblemets karaktär i såväl tid som rum kunde tänkas vara frånvarande i texterna.¹²⁹ Utifrån ett kontextuellt perspektiv skriver Ann-Mari Sellerberg att begreppet "miljö" på 1950-talet och i början av 1960-talet ofta syftade på begreppsparet arv och miljö, där arv vette mot natur och miljö mot kultur, men att det under 1960-talet blev liktydigt med natur.¹³⁰ Detta skulle kunna förklara miljöbegreppets frånvaro, där begrepp som naturskydd, naturvård eller hushållning användes synonymt för hur vi idag använder begreppet miljö. Men även det omvända kunde förekomma, det vill säga att texter som använde begreppet miljö syftade på kultur.

Miljöfrågor och rummet

Få texter i texthäftet diskuterar relationen mellan samhälle och natur utförligare, med undantag av texterna "Romerska vägar" och "Landskapsvård naturvård", där en sådan diskussion förs. En tredje text, "Du danske, Friske", diskuterar relationen utifrån frågan om nedskräpning och biltrafikens luftföroreningar. Resterande fem texter behandlar relationen människa — staden, eller relationen människa — landskapet, där såväl staden som landskapet gestaltas utifrån människans upplevelse av den. Oavsett hur eller om de enskilda texterna skildrar relationen mellan samhälle och natur, så kan man tänka sig att texterna strukturerar rummet för eleven.

Av de åtta texterna var det två som lät handlingen utspela sig utanför Sverige. En av dessa gör detta av naturliga skäl, då det är en dansk

¹²⁸ Text 2. Erik Åkerlund "Landskapsvård naturvård" (1966), Text 3. Carl-Fredrik Ahlbergs "Storstadens form" (1961) Text 4. Johannes Olivegrens "Landskapsbild och landskapsrum" (1966) samt Text 5. "Du danske, Friske" *Politiken* (23/7 1968).

¹²⁹ Per Eliasson 2009, s. 247—248.

¹³⁰ Ann-Mari Sellerberg 1994, s. 7.

debattartikel, "Du danske, Friske" som behandlar biltrafiken på Jyllands badstränder, något skribenten vill att myndigheterna ska förbjuda då stränderna blir till bensinstinkande soptippar. Denna text kommer inte att analyseras närmare då eleverna inte refererade till den. Den andra texten är "Romerska vägar" från 1957, som är en av de ovan nämnda texterna som diskuterar relationen mellan människa och natur. Texten är en skönlitterär reseskildring i såväl tid som rum, och beskriver samtidens Italien med historiska tillbakablickar. Denna text använde eleverna sig av och kommer därför att diskuteras utförligare i nästa avsnitt.

Två av texterna orienteras till såväl ett internationellt som ett nationellt rum. De ämnen som diskuteras är stads- och landskapsplanering, vilket skulle kunna skapa utrymme för en problematisering av samhället relationen natur, men någon sådan förekommer inte. I texten "Stadens form", behandlas den moderna stadsplaneringen, som enligt skribenten bäst upplevs från bilen. Den moderna storstadsregionen blir i första hand tillgänglig för den åkande.¹³¹ Skildringen gestaltar förändring, där tid skrivs fram som föränderlig, och samhället som framåtskridande. Textens fokus utgår från människan. Varken miljö, natur eller miljöfrågor tas upp i texten.

Däremot diskuteras naturen i texten "Landskapsbild och landskapsrum", och detta utifrån ett naturbehärskningstema. Texten handlar om vilka estetiska uttryck vägar och broar besitter och tillför landskapet betydande skönhetstillskott. En brofärd blir till ett svindlande och våghalsigt språng, som framkallar en instinktiv känsla av att naturen behärskas. Detta är en upplevelse som även infinner sig vid motorvägsfärden och ännu mer vid en flygresor. Skildringen av härsarkänslan fortsätter med beskrivningen av hur segern över naturen utgör ett incitament för lyckokänslor i naturupplevelsen, till skillnad från förr när man gav sig ut i naturen med stor rädsla, vapenförsedd och efter noggrant genomförda besvärjelseceremonier. "I dag tämjer man det vilda i nylonskjorta och högklackat".¹³² Även om denna text handlar om landskap och landskapsrum så berättas det ur ett upplevelseperspektiv, där naturen kunde avnjutas. Texten pulserar av

¹³¹ Carl-Fredrik Ahlberg, "Storstadens form" (1961), s. 10-12, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹³² Johannes Olivegren, "Landskapsbild och landskapsrum" (1966), s. 13, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

modernitet och modernisering. Inte heller i denna text diskuteras miljöfrågor.

I resterande texter placeras handlingen till Sverige. Bland dessa återfinns texten "Landskapsvård naturvård", som diskuterar relationen människa och natur utförligast och som eleverna i huvudsak hänvisar till eller som man kan misstänka att de använde då fraser och meningar från texten återfinns i elevernas texter. Vidare kan rubriken tänkas röja den begreppsförändring som diskuterades ovan, där begreppet miljö tidigare syftade på begreppet kultur. Men begreppet miljö används med samma betydelse som i tidningsmaterialet. Begreppet "miljövård" används däremot inte utan förekom endast i rubrikförslaget till uppgiften. Begreppets frånvaro kan bero på att ord med "miljö", som förled tidigare kopplades samman med den offentliga administrativa och politiska sfären.¹³³ I texten användes även begreppet "naturvård".

Begreppet landskapsvård måste förstås i sin samtida kontext. Under 1960-talet kom begreppet att användas som term i en strävan att skapa eller bevara tilltalande estetiska landskapsbilder, vilket genomsyrar texterna "Landskapsbild och landskapsrum" och "Storstadens form".¹³⁴ I texten "Landskapsvård naturvård" utnyttjades och refererades John Nihléns bok *Landskapsvård: Vår tid formar landskapet*, vilket förde med sig att textens fokus riktades mot lokala frågor i en nationell kontext. Texten i den refererande delen stod i beroende till vilka anvisningar Samfundet för hembygdsvården fick efter naturvårdsutredningen "Naturen och samhället" som kom 1962. Samfundet för hembygdsvård fick då till uppgift att ansvara för propaganda och upplysning om naturvården men även i frågor om bevarandet av landskapsbilden, som betonades när den sociala naturvården sattes i centrum — på bekostnad av den kulturella naturvården — vilket innebar att man inte ensidigt skulle hävda naturvårdens intressen.¹³⁵ I linje med detta riktade John Nihlén, i den text som refereras i "Landskapsvård naturvård", kritik mot det tidigare naturskyddsperspektivet, som ansågs vara ett passivt skydd av naturen:

Landskapsvårdens främsta uppgift är inte att "städa" utan att skapa, inte att 'läka sår' utan att förhindra att sår uppstår. Lappa och laga

¹³³ Ann-Mari Sellerberg 1994, s. 7.

¹³⁴ Per Wramner, & Odd Nygård 2010, s. 50

¹³⁵ Lennart J. Lundqvist 1971, s. 51; Per Wramner & Odd Nygård 2010, s. 65.

är endast detaljer i landskapsvården, som har en annan och vidare syftning: att forma morgondagens miljö, att forma de olika, av den moderna tekniken betingade landskapen: industrilandskapet, stadslandskapet, väglandskapet, fritidslandskapet osv. och att göra detta på ett sådant sätt, att man skapar nya värden utan att ekonomisk exploatering hindras.¹³⁶

Perspektivet i texten "Landskapsvård naturvård" blev därmed Samfundet för hembygdsvårdens, som ville forma en miljö som gav plats för både odlingen och den industriella verksamheten.

De miljöfrågor som diskuteras, och som påminner om samtidens, är föroreningen av vatten och luft. Men närmare ån så diskuteras de inte, istället konstateras att industrin har en "stark inverkan på vår miljö, tyvärr i det stora hela i negativ riktning".¹³⁷ I texten kopplas denna inverkan ihop med att landskapet förändras. Förändringar, som beskrivs som ofrånkomliga, i omvandlandet av bondelandskapet till ett industrilandskap som skulle styras så att de "bildar en så människovänlig miljö som möjligt".¹³⁸

Samfundsperspektivet för med sig att landskapsvårdsfrågorna betonas, så som utbyggnaden av vägar som beskrivs som piskrapp i det svenska landskapet och med andra ingrepp, så som den hänsynslösa grustäktsexploateringen. Vidare beskrivs att den ökande biltrafiken förvärrar nedskräpningen av naturen. Även utbyggnaden av de svenska vattenfallen berörs, och skrivs fram som en tragisk konflikt mellan vattenfallens skönhets- och rekreationsvärde och möjligheten att kunna dra nytta av vattenfallens kraftpotential till nytta för den svenska välfärden. Men i likhet med övriga texter skildras ett naturbehärskningsperspektiv. Samtidigt ger texten uttryck för en oro då den pågående utvecklingen föreställs som en accelererande naturförstörelse. Detta återkommer jag till i nästa avsnitt.

De tre sista texterna är skönlitterära. En av texterna är ett utdrag ur Vilhelm Mobergs novell "Min barndoms somrar", som handlar om hur berättarjaget minns naturen och hur naturen ingår som en del av barndomen. Novellen följs av Harry Martinsons dikt, "Fartens tjusning",

¹³⁶ John Nihlén & Jerk Alton 1966, s. 23.

¹³⁷ Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 7, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹³⁸ Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 7, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

som skildrar relationen mellan människa och natur, men där perspektivet är naturens som får böja sig för bilismens framfart. Texthäftet avslutas med Stig Carlsons dikt "Arkitekten" som skildrar en ångersjuk arkitekt som betraktar sin skrivbordsskapelse; miljonprogrammet, parafraserad som morgondagens slum. Diktjaget bor i en anspråkslös insynsskyddad villa på åtta rum och strandtomt tre mil ifrån koloxiden.¹³⁹ I texten nämns begreppet miljö, vilket blir det andra tillfället miljöbegreppet användes i texthäftet. Men dessa texter kommer inte att analyseras närmare, då de inte användes av eleverna, vilket inte utesluter att de tog del av dem.

Förutom reseskildringen om Italien och den danska debattartikeln så utgör Sverige den plats som texterna i huvudsak orienteras mot eller refererar till. En intressant iakttagelse är att man i dagstidningarna debatterade den svenska skolans ointresse för ett internationellt perspektiv och aktuella internationella frågor.¹⁴⁰

Här bör nämnas att till den uppgift som resulterar i de elevsvar jag intresserar mig för, så skriver man i bedömningsanvisningarna att eleven kan utnyttja stoff till uppsatsen i texterna "Landskapsvård naturvård" och "Storstadens form". I andra hand kunde eleven använda sig av texterna "Romerska vägar", "Landskapsbild och landskapsrum" samt artikeln "Du danske, friske". Samtidigt påpekas det att källan inte behöver åberopas om resonemanget i övrigt är självständigt och personligt.¹⁴¹ Men utifrån en genomläsning av uppsatserna, använde eleverna i första hand texten "Landskapsvård naturvård", i andra hand texten "Romerska vägar". Inga andra texter än dessa gör sig påmind i elevuppsatserna, men det behöver inte betyda att eleverna inte hade läst andra texter. Dessa texter är också de

¹³⁹ Stig Carlson, *Arkitekten* (okänt årtal), s. 19, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁴⁰ I *Arbetet* kommenterade lektor Göte Rudvall vid lärarhögskolan i Malmö frågan med att det positiva debattklimatet som fanns måste tas tillvara. Rudvall hade själv föreslagit "skolöverstyrelsen (SÖ) en arbetsgrupp eller en konsulent för ämnesområdet precis som inrättats för miljö- och miljöförstörelsefrågorna. Men förslaget har inte rönt något gensvar." Vidare menar Rudvall att "läroplanerna [för samhällsorienterade ämnen] innehåller ett grovt västerländskt kapitalistiskt synsätt. Läroböckerna är ännu värre". Citerat i Per Ekelund, "Nedgörande kritik mot undervisningen i internationella frågor", *Arbetet*, den 4/1 1969, s. 3.

¹⁴¹ Skolöverstyrelsen, *Bedömningsanvisningar för centralt prov i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969*, s. 5—6, Lärarutbildningens arkiv, Malmö högskola.

texter som jag i denna undersökning ansett diskutera samhällets relation till naturen utförligast.

Vad som karaktäriserar texten "Landskapsvård naturvård" är att den anlägger ett nationellt perspektiv på samhällets relation till naturen, medan texten "Romerska vägar", av förklarliga skäl anlägger ett västerländskt perspektiv. I en närläsning kan man urskilja två skilda stämningar vad gäller en samtida uppfattning om människans relation till naturen, där den tidigare uttrycker en tillförsikt och den senare en misströstan. I övriga texter uttrycks inte dessa erfarenheter, vilket kan förklaras med att relationen samhälle — natur inte var representerat. Vad jag intresserar mig för är hur erfarenheter om miljöfrågor och naturvårdsfrågor gestaltas utifrån tidsliga perspektiv för att uttrycka dessa stämningslägen. Detta är vad nästa kapitel ska handla om.

Berättelser om samhälle och natur i tid och rum

I det följande analyseras texterna "Landskapsvård naturvård" och "Romerska vägar" ur ett narrativt perspektiv. Urvalet baseras på vilka texter eleverna använde sig av och responderade på. Fokus riktas mot hur man i berättelserna formulerade ett samtida meningssammanhang om samhällets relation till naturen, som förankrades i ett förflutet och kopplades till samtiden med perspektiv på framtiden.

I analysen använder jag analys-schemat, som diskuterades i inledningen, där fokus riktas mot hur tid gestaltas i berättelsen. Med schemat delar jag upp berättelsen i en början, en mitt och ett slut. I den inledande delen identifierar jag berättelsens "nu"-situation som jag kallar för den historiska frågan, som formuleras utifrån ett tema som i sin tur förankras i ett rumsligt förflutet. Temat analyseras därefter utifrån berättelsens mitt, som i analysen kallas för vändpunkt. Därefter analyseras berättelsens avslutning, som sammanfattas i en analys av berättelsens sensmoral. Även här fokuseras på hur tid gestaltas, men utifrån den dominerande berättelseformen. Därefter följer en historiekulturell berättelseanalys av de farhågor och förhoppningar som formulerades som svar, perspektiv eller lösningar om samhällets relation till naturen.

Den historiska frågan

"Romerska vägar", som landskaps- och kulturförstörelsens vägar

Texten "Romerska vägar", med underrubriken "Vattenvägar över land", är en skönlitterär reseskildring vars handling utspelar sig i ett samtida Italien (1957). Utifrån rubrik och genre kan det vara svårt för en läsare att skapa textförväntningar av hur samhällets relation till naturen behandlas. Detta får naturligtvis betydelse för hur "nu"-situationen kommer att tolkas. Vad man

kan förvänta sig är en berättelse som handlar om Italien utifrån ett förr och i samtiden. Den skönlitterära formen gör texttypen fri i förhållande till en förväntad disposition. Handlingen böljar fram och tillbaka i tid och rum på ett suggestivt sätt, men avslutas i en samtid. Just i inledningen och i skarvarna mellan då och nu, kan den historiska frågan läsas fram.

Berättelsen tar avstamp i samtiden, "[e]n höglå marsdag [...] följde vi en av de gamla romerska vägarna — ombyggd och ombyggd igen, asfalterad, fullt moderniserad — upp mot bergen i öster".¹⁴² Det böljar redan i inledningen. Vägen, som med tiden omdanats, sätts i fokus, men då det är samma väg kan man tolka det som att tid gestaltas som kontinuitet genom förändring. Resenärerna har som mål att se och uppleva de romerska akvedukterna, som under historiens gång förstörts. Men källsprången finns kvar.

Finns det någon människa som kan stå oberörd vid en källa? Det rena vattnet, ständigt förnyat, givmilt idag som i Edens lustgård, har i alla tider varit oss en uppenbarelse av livets beskär. Bortom gudagestalter och underfundiga myter, i släktets barnasjäl lever källorna och träden i skogen.¹⁴³

Här tar temat form, där natur betraktas som kultur, där källan lyfts fram och periodiseras till ett mytiskt förflutet, som i tid och rum skyddat allt liv på jorden, inklusive människan. Landskapet romantiseras och historiseras; människan och natur harmonierar i ett mytiskt förflutet. Den historiska frågan formuleras genom temat landskaps- och kulturförstörelsen väg.

I inledningen används den genetiska berättelseformen i det att samhället betraktas som något föränderligt. Man kan även tolka berättelseformen som inramningen för vad som därefter berättas och den växlar till den exemplariska berättelseformen. Landskapet tematiseras och förankras i ett mytiskt förflutet, där naturen förstås som evig, oföränderlig och god. Ett paradiset som man anar går förlorat i samband med samhällsutvecklingen. Jämförelsepunkten är den egna samtiden, där historien betraktas som arkaisk guldålder, representerat av Edens lustgård.

¹⁴² Carl Fries', "Romerska vägar" (1957), s. 3, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁴³ Carl Fries', "Romerska vägar" (1957), s. 3, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

Betydelsebärande för den fortsatta tematiseringen blir skogens paradiset i Ainos dal:

Här vid Aqua Marcias källor har man ett ganska märkligt perspektiv över odlingens och väldenas vandring genom tiderna. Det var en gång — så börjar alla sagor, också de dystra — då dessa berg och kullar kring Ainos dal var ett skogens paradiset, sådant vi anar det i en lycklig skapelsesyn, [...] där vattnet kvälde ur jorden som det kväller i dag. [...] I exakt mänskligt minne finns inget kvar av detta förhistoriska skogsland kring herdar och får.¹⁴⁴

Temat uttrycks tydligare i samband med att berättelsen böljar tillbaka till samtiden, som utgör berättelsens vändpunkt:

Italien och hela Medelhavsområdet har i nutiden många tiotal tusen kvadratkilometer av sådana raserade terrasser i bergen – förstörda odlingar. Man frågar sig hur sådana olyckor kan ha skett i ett land som är svårt överbefolkat och där miljoner människor hungrar efter jord att bruka och besitta.¹⁴⁵

Här vidgas rummet till att gälla hela Medelhavsområdet, vilket påverkar temat i uppfattningen om hur människan har påverkat och påverkar naturen, men även den historiska utvecklingen. Intressant blir tanken om hur detta kunde hända i ett överbefolkat Italien, vilket kan anspela på en samtida oro för överbefolkning och resursbristfrågor på 1950-talet. Detta diskuteras under rubriken *En västerländsk orientering*.

”Landskapsvård naturvård”, som resursvård

Texten ”Landskapsvård naturvård” har en tydligare disposition, och inleds med att Sten Selander citeras, när han beskriver hur samhället, sedan slutet av 1800-talet i en ständigt accelererande takt, omformat såväl landskap som vildmark. Därmed har temat naturförstörelsen gjorts tydligt i det att människan:

[...] med sin förkrossande effektivitet förstör vårt land så att det blir sämre rustat att vara underlag för vår materiella existens liksom för

¹⁴⁴ Carl Fries’, ”Romerska vägar” (1957), s. 3—4, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁴⁵ Carl Fries’, ”Romerska vägar” (1957), s. 4, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

den vederkvickelse och de skönhetsupplevelser som en ej helt fördärvad natur kan ge.¹⁴⁶

Vad som betonas är hur människan förstör naturen och hotar sin egen materiella existens. Men det skrivs varken fram som varnande exempel eller som en ny företeelse, snarare som en kontinuerlig process i tid, men en förändring som accelererar. Berättelsen antar omgående den genetiska berättelseformen där tid uppfattas som temporaliserad mening. Med formuleringarna som "vårt land" och "vår materiella existens" paketeras berättelsens tema i en meningsdimension, som bidrar till att placera händelseutvecklingen i en svensk kontext, där svenska liv och svensk natur hotas av förändringarna. Paketeringen kan tyckas begränsa betydelseområdet, som resulterar i att händelseutvecklingen inte kommer att handla om hela mänsklighetens överlevnad.

I berättelsens vändpunkt upprepas temat, men med skillnaden att rummet vidgas, vilket för med sig att även temats betydelseomfång vidgas, vilket resulterar i att hela mänskligheten berörs:

Den naturförstörelse som genom människans åtgörande under de senaste århundradena gått fram med en förödande acceleration, har först i våra dagar börjat mera allmänt uppmärksammas. Och ändå har fackmännen på det här området, biologerna, sedan långt tillbaka pekat på de risker som måste följa med en hänsynslös exploatering av naturen och varnat för följderna av en sådan rovdrift.¹⁴⁷

I samband med att berättelsen når samtiden, inleds orienteringen av de frågor som rör samhällets relation till naturen. Här rätas eller rättas, samtidsorienteringen upp ytterligare:

Nu har glädjande nog, även våra myndigheter börjat inse att det här är fråga om ett av våra mest betydelsefulla problem, sedan framsynta personer gjort ett tacknämligt pionjärbete, såväl enskilda som för dessa uppgifter bildade organisationer. Till de senare hör framför allt Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård.

¹⁴⁶ Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 6, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁴⁷ Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 6, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

Den senare sammanslutningen har, som namnet anger, till arbetsfält vården av bygdens egenart, både vad gäller natur och kultur. I sin naturvårdande uppgift tar Samfundet främst sikte på landskapet, att där ”skapa balans mellan teknik och kultur”. Att det samtidigt blir en insats för naturen över huvud taget gör givetvis detta arbete så mycket värdefullare.¹⁴⁸

I vändpunkten och med uttrycket ”våra myndigheter” stängs möjligheten att tolka det som berättas i en annan kontext än den svenska. Här blir berättelsen John Nihléns. Nihlén, som var ordförande i Samfundet för hembygdsvården, förespråkade en social naturvård och att landskapsformandet skulle samordnas med moderniseringen av Sverige, vilket kommer att genomsyra texten härafter. Hur denna orientering skildras diskuteras under rubriken *En nationell orientering*.

Vändpunkt, framtidsförväntningar och temporal sensmoral

En västerländsk orientering

I vändpunkten för berättelsen ”Romerska vägar”, betonas landskapets ödeläggelse som i samtiden drabbat befolkningen. Horisonten vidgas med att gälla hela Medelhavsområdet där ödeläggelsen förklaras med att ha ägt rum under några mänskliga och omänskliga årtusenden där områdena stormats och plundrats. Tragiken fördjupas till ett ödesdrama när erosionen för bort matjorden. I texten förklaras att ett skikt tumstjock matjord tar tusen år att skapa, vilket inte låter sig göras när man låter få och getter beta bort det skyddande växttäcket. ”Det är lantushållningens hela dystra gång från skog till stenöken”¹⁴⁹. Krig och förödelse och människans oförstånd har under historiens gång förstört det antika odlingslandskapet, men även möjligheterna att bruka jorden i samtiden. En samtid som är överbefolkad, och där miljoner människor hungrar efter jord att bruka och besitta.

¹⁴⁸ Erik Åkerlund, ”Landskapsvård naturvård” (1966), s. 6, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁴⁹ Carl Fries’, ”Romerska vägar” (1957), s. 5, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

Samtidens prekära situation förbinds med olika historiska händelser, som utgör berättelsens periodisering. Händelserna i det förflutna har verkan i samtiden, vilket kan tolkas som en tidslig orientering som generaliserar människans dysfunktionella relation till naturen. Gestaltningen antar den exemplariska formen.

I berättelsens avslutning återskapas scenen av det uråldriga jordbruket med upptäckten av en bucklig bleckplåtsspann som väcker minnet av cyklopen Polyfemos fårmjölkskär till liv. "Scenen är densamma och den hushållning som bär upp den enkla pastoralen är uråldrig". Men till skillnaden från då står grottans mjölkfälla nu tom:

Tätt förbi grottan går en elektrisk högspänningsledning, och över Odysseens skog, över vingårdar, terrasser och förödda berg glider de stora passagerarplanen genom vårens himmel. Allt är närvarande på samma gång. Historien finns i ögonblicket, och en västerlänning är hemma på denna italiska jord som förenar Homeros med de yttersta uttydarna.¹⁵⁰

Kontrasten mellan det moderna och ett mytiskt förflutet förtydligas. Men vad som artikuleras är paradoxalt nog syntesen av det förflutna och samtiden. Samhällets relation till naturen kan avläsas i landskapet. Människan är densamma men samhällen förändras. Här gör sig den inledande tematiseringen påmind: "[d]et var en gång – så börjar alla sagor, också de dystra [...]". Den dystra läsningen är att människan skövlat skogens paradiset och de pastorala vingårdarna. De odlingsbara terrasserna har utarmats eller ödelagts. Västerlänningen kan känna sig hemma på den italienska halvön, som förenar en svunnen tid med de yttersta uttydarna. Utifrån temats periodisering kan uttrycket "de yttersta uttydarna" tolkas som en metaforisk omskrivning av en annalkande domedag. Händelser och handlingar som tidigare nämnts repeteras i avslutningen som sträcks ut i tid och rum. Berättelseformen tycks anta den exemplariska berättelseformen där människans omdömeslöshet generaliseras över tid. Erfarenheterna blir allmängiltiga och tidlösa, vilket förklarar den ödesmättade avslutningen. Men vad som ägt rum har försiggått på olika sätt i olika tider, vilket gestaltas av förändring. Den exemplariska berättelsen inordnas i en genetisk berättelse.

¹⁵⁰ Carl Fries', "Romerska vägar" (1957), s. 5, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

En nationell orientering

I "Landskapsvård naturvård" kontextualiseras samtiden nationellt med att Sveriges periodiseras genom utvecklingen från ett bondesamhälle till ett industrisamhälle. Med såväl övergången som utvecklingen förmedlas det historiska skeendet som en process. Berättelseformen är den genetiska, där tidsuppfattning förmedlar mening i form av kontinuitet och förändring. Nationen är densamma men samhället har utvecklats. I samband med att John Nihlén citeras övergår texten till att anlägga Samfundet för hembygdsvårdens perspektiv. Perspektivskiftet resulterar i att temat härefter enbart skildras ur ett svenskt landskapsvårdsperspektiv. Miljövårdsfrågor underordnas, men nämns i förbifarten med att industrin har en stark påverkan på miljön: "tyvärr i det stora hela i negativ riktning, framför allt genom förorening av vatten och luft."¹⁵¹ Adverbet *tyvärr* kan tolkas som att föroreningar är olyckliga omständigheter men ingår med nödvändighet i en utveckling. Vidare berättas att utvecklingen bör ledas i banor, så att de formar en så människovänlig miljö som möjligt. Vad som betonas är en aktiv och social naturvård. Berättelsens landskapsmål formuleras till att gälla:

[...] en miljö som ger plats för både odlingen och den industriella verksamheten. Vi bör därvid sträva efter att låta båda dessa livsviktiga produktionskrafter liksom byggnader, vägar och andra blickfång, smälta in i omgivningen så att allt som bildar landskapet blir en harmonisk enhet, ett värdefullt underlag för både arbete och rekreation. Och allt detta under beaktande av att naturen skyddas och bevaras att den på bästa sätt kan bilda underlaget för vår existens.¹⁵²

Vad som formuleras är en social landskapsvård, vars rottrådar kan följas till avvägningstankarna som formulerades i naturvårdsutredningens betänkande "Naturen och samhället" 1962. Till skillnad från det tidigare naturskyddet, vars bärande tanke var att skydda naturen mot människan, så omformulerades idén till att man skulle skydda naturen för människan.¹⁵³ Vidare kan avvägningstanken kopplas till den samtida socialdemokratiska

¹⁵¹ Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 7, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁵² Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 7, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁵³ SOU 1962:36, s. 45—47; Lennart J. Lundqvist 1971, s. 49, 50—53, 102—105; Monika Djerf Pierre 1996, s. 99.

berättelsen, som betonade materialism, utilitarism och funktionalism¹⁵⁴ eller vad Jonas Anshelm benämner som industrimodernitet, som var en tankefigur som förenade föreställningar om hur det materiella överflödet skulle samhällsplaneras och hur välfärden skulle fördelas.¹⁵⁵

Utifrån ett landskapsvårdsperspektiv fortsätter den framåtblickande berättelsen mot målet att landskapet ska bli "en harmonisk enhet, ett värdefullt underlag för både arbete och rekreation". Omformulerat handlar det om hur man ska anpassa en svensk industriell utveckling med hänsyn till naturen i allmänhet och landskapet i synnerhet. De landskapsvårdsfrågor som diskuteras gäller vägar, nedskräpningen av naturen, grustäkter, utbyggnaden av vattenfall, industrins landskapspåverkan, utformningen av Sveriges skogar, fornminnesvården och stadsplanering. I avslutningen kan man läsa att samhällsplanerarna har ett i synnerhet ansvarsfullt uppdrag vad gäller att forma, för det ständigt ökade antalet samhällsbor, en i "ordets verkliga mening människovänlig miljö"¹⁵⁶. Hur en människovänlig miljö ska se ut beskrivs inte, men däremot dess motsats, vilket var ett stenökenlandskap.

I tabell 4 åskådliggörs hur berättelserna "Romerska vägar" och "Landskapsvård naturvård" placerats i berättelseformsschemat utifrån analysen av den historiska frågan, berättelsens vändpunkt och hur framtidsförväntningar formuleras.

¹⁵⁴ Martin Wiklund 2006, s. 121.

¹⁵⁵ Jonas Anshelm 2000, s. 496—501.

¹⁵⁶ Erik Åkerlund, "Landskapsvård naturvård" (1966), s. 8, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

Tabell 4. Schema över de idealtypiska berättelseformerna med fokus på vändpunkten och framtidsförväntningar.

Funktioner	Berättelser och behov			Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement						
Erinran av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett förflutet	Temporal sensmoral				”Romerska vägar” ”Landskapsvård naturvård”
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt			”Romerska vägar”		”Landskapsvård naturvård”
Hur relationen uppfattas sammanhängande över tid	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samhällets relation till naturen	Framtidsförväntningar					”Romerska vägar” ”Landskapsvård naturvård”

I "Romerska vägar" beskrivs landskapet som format av omkringliggande samhällen, vilket skulle kunna tolkas som en traditionell berättelse, men inramningen är genetisk då den historiska utvecklingen skiljer samtiden från det förflutna. Begreppet miljö förekommer inte, vilket kan förklaras av att begrepps betydelsen på 1950-talet fortfarande vette mot kultur eller kopplades till den offentliga administrativa och politiska sfären.

Texten "Landskapsvård naturvård", som inledningsvis skildrar natur och naturförstörelsen som ett globalt fenomen, men förstörelsen betraktas inte som ett nytt fenomen utan snarare som föränderlig och indelad i perioder. Berättelseformen är därmed genetisk. Trots likartade berättelseformspositioner förankras temana olika. I "Romerska vägar" utgör temat landskaps- och kulturförstörelsens väg som förläggs i ett avlägset västerländskt förflutet, medan texten "Landskapsvård naturvård" förankrar naturresurstemat i ett industriellt förflutet. Även vändpunkter skiljer sig åt. I "Romerska vägar" beskrivs hur Medelhavsområdets landskap ödeläggs och vidgas till att gälla hela västvärlden. Ödeläggelsen skildras exemplariskt när

människans omdömeslöshet får universell giltighet i alla tider. Däremot avslutas berättelsen genetiskt utifrån perspektivet att samhällen förändras över tid, trots människans oföränderlighet. I "Landskapsvård naturvård" gestaltas naturrelationen genetiskt, där samhällsutvecklingen och den industriella utvecklingen fordrar en aktiv planering, som alltid existerat men betraktas som en nödvändig förutsättning för utvecklingen. Den dominerande berättelseformen är den genetiska, men där det finns inslag av andra berättelseformer. I "Romerska vägar" är det framförallt den exemplariska berättelseformen som gör sig gällande vilket indikeras i schemat.

Berättelsernas temporala sensmoral

Den historiska frågan som formuleras i "Romerska vägar" med temat natur- och kulturförstörelsen vägar, bearbetas i huvudsak utifrån behov som förändring, men där människans omdömeslöshet generaliseras genom historien. Den temporala sensmoralen blir en syntes av ett västerländskt förflutet och en samtid, där ödeläggelsen av odlingsbar mark förenas med samtida farhågor om världens överbefolkning. Vad den temporala sensmoralen skulle kunna tänkas gestalta är den annalkande jordbruksnäringens och västvärldens sammanbrott.

I "Landskapsvård naturvård" bearbetas den historiska frågan i huvudsak utifrån behovet av förändring, gestaltad i form av en genetisk berättelse med vilken tid temporaliseras som mening. I inledningen betonas de negativa effekterna, men de betraktas som nödvändiga för utvecklingen av en svensk industrialism. I samtidsorienteringen förordas att samhällets relation till naturen bör baseras på avvägningar med hänsyn till en fortsatt svensk industriell utveckling som resulterar i en framtidsbild av ett modernt industriellt Sverige, där miljöföroreningar förstås och förklaras som olyckliga men nödvändiga felsteg för en fortsatt utveckling.

Historiekulturella berättelseformer

De perspektiv och svar som berättelserna förmedlar aktualiserar existentiella och moraliska frågor i ett vidare historiekulturellt sammanhang, vilket bistås av berättelsernas form. Vad som karaktäriserar berättelsen "Romerska vägar"

är dess retrospektiva perspektiv. Berättelsetemat förankras i ett mytiskt och avlagset västerländskt förflutet, som när källsprånget beskrivs som "givmilt idag som i Edens lustgård". Edens lustgård får representera en arketypisk guldålder, där natur och kultur harmonierade. Det förflutna görs närvarande i nuet, med återkommande historiska speglingar. Den historiekulturella berättelseformen som används är *Guldåldern*, med vilken en dyster samhällsutveckling förmedlas. Men berättelseformen används inte för att romantisera det förflutna utan pekar på människans eviga brister, som har lett till civilisationers fall och kan leda till framtida svårigheter. Formen bistår budskapet om en mörk framtid. Rummet vidgas till att gälla västvärlden, där den regressiva berättelseformen ger uttryck för en osäker framtid som människan bär skulden till. Kontinuiteten representeras av det evigt mänskliga som aktualiserar moraliska frågor om skuld medan utvecklingen aktualiserar existentiella frågor om en osäker framtid.

Texten "Landskapsvård naturvård" karakteriseras av den framåtriktade och prospektiva berättelseform som ger uttryck för en svensk industriell modernisering. En framtid där miljön "ger plats för både odlingen och den industriella verksamheten" där "allt som bildar landskapet blir en harmonisk enhet, ett värdefullt underlag för både arbete och rekreation" och där "[...]naturen skyddas och bevaras, att den på bästa sätt kan bilda underlaget för vår existens". Berättelsens prospektiva perspektiv kan tolkas som en närvarande framtidsförväntan, som gestaltar en föreställning om att framtiden formas i samtiden. Den historiekulturella berättelseform som används är *Framsteget*. Här bistår formen budskapet att vi går en allt ljusare framtid till mötes. Förvisso kan man tänka sig att bondelandskapet kan uppfattas som en guldålder, men de problem som industrialismen orsakat betraktas som nödvändiga i utvecklingen av ett modernt Sverige. Något slutmål anges inte, men däremot delmål, som i en nära framtid handlar om ett rent, estetiskt tilltalande landskap och ett rättvist samhälle. Rättvist i betydelsen att ingen ska få förstöra eller förfula miljön så att medborgarna tar skada. I berättelsen kan man ana en stark tilltro till vetenskapen och staten, som förenade löser de problem som uppstått med industrialiseringen.

Sammanfattning

Vad som åskådliggörs i innehållsanalysen är att ämnesområdet, *Natur och kultur i landskapet* i huvudsak skildrades ur ett landskapsperspektiv med nationen som fond. Ett globalt perspektiv anlades aldrig, däremot förekom ett fåtal internationella utblickar. Dessa skildrade naturrelationen ur ett västerländskt landskapsperspektiv, som förmedlades med fokus på hur naturen behärskades. Vad som dominerade var föreställningar om att naturen borde formas med hänsyn till människors eller svensks behov. Med landskapsperspektivet kan man ana att texterna inte speglade eller beskrev en samtida uppfattning av samhällets relation till naturen, vilket även förklarar frånvaron av miljöbegreppet, som förvisso nämns vid två tillfällen i texthäftet.

Texterna "Romerska vägar" och "Landskapsvård naturvård" var de texter som eleverna antingen refererade till eller använde sig av i syfte att lösa uppsatsämnet "Vem ska betala för landskaps- och miljövården?". Det var även i dessa texter som samhällets relation till naturen diskuterades utförligast. Vad som skilde texterna åt var vilka berättelsekategorier som användes men framför allt vilka historiekulturella berättelseformer som utnyttjades.

Den historiska frågan som aktualiserades i texten "Romerska vägar" formulerades med utgångspunkt i temat landskaps- och kulturförstöringens väg. Temat förankrades och orienterades i ett avlägset västerländskt mytiskt förflutet, där den genetiska berättelsen dominerade, men med inslag av den exemplariska berättelsekategorin, som användes för att generalisera människans omdömeslöshet. I "Landskapsvård naturvård" aktualiserades och formulerades den historiska frågan i temat naturen som resurs. Berättelsen förankrades och orienterades utifrån föreställningar om hur Sveriges industri och samhällsliv skulle moderniseras. Den naturpåverkan industrialiseringen resulterade i betraktades som negativ men nödvändig i utvecklingen av den svenska industrin. I berättelsen varierades naturbehärskningstemat med avvägningstankar som förenades med föreställningar om Sveriges industriella utveckling. Den genetiska berättelseformen dominerade texten som gav uttryck för och betonade förändring

Trots att den genetiska berättelsen dominerade i båda texterna, skiljde sig texterna åt utifrån vilka historiekulturella perspektiv, svar eller lösningar

som förmedlades, I "Romerska vägar" utnyttjades den historiekulturella berättelseformen *Guldåldern*, där ett retrospektivt kontrasterade ett paradisiskt förflutet där människans historiska omdömeslöshet förstärkte föreställningen om en osäker framtid. I "Landskapsvård naturvård" utnyttjades den prospektiva och framåtriktade historiekulturella berättelseformen *Framsteget*, som förmedlade föreställningen om att Sverige gick en allt ljusare framtid till mötes. Frågan är vilken mening eleverna skapade utifrån det valda uppsatsämnet och de texter de använde sig av. Det är detta nästa kapitel ska handla om.

6 Elevernas uppsatser

För att nå fram till elevernas historiska meningsskapande inleder jag med att undersöka vilka miljöfrågor som aktualiserades i elevtexterna och hur dessa strukturerades i rummet. Detta för att avgöra hur eleverna förhöll sig till texthäftets förmedling av landskaps- och miljövårdsfrågor, men även till den rumsliga struktureringen. Syftet är att undersöka hur styrande uppsatsinstruktionen och texthäftet var, men även att uppmärksamma elevernas reflektioner som i sin tur kan jämföras med hur frågorna gestaltades utifrån en samtida medial förmedling. Därefter görs en narrativ analys av elevberättelserna med fokus på hur eleverna gestaltar en tidsuppfattning och hur tid används för att skapa mening om samhällets relation till naturen. Alltså, först en undersökning av miljöfrågor och rum, därefter en analys av hur samhällets relation till naturen orienteras i tid och rum utifrån de idealtypiska berättelserna. Slutligen analyseras elevberättelserna utifrån de historiekulturella berättelseformerna.

Landskapsvårdsfrågor eller miljövårdsfrågor?

I elevuppsatserna kan man urskilja en indelning mellan miljövårdsfrågor och landskapsvårdsfrågor, där tyngdpunkten ligger på miljövårdsfrågorna. Indelning gör sig även påmind i texten "Landskapsvård naturvård", som eleverna använde sig av. Eleverna uppmärksammade således de krav uppgiften ställde, vilket kan ha påverkat deras textförväntningar, läsart och berättelseproduktion. Detta blir tydligt då alla utom två elever utnyttjade indelningen i sina uppsatser. Jag kommer att undersöka vilket innehåll som eleverna fyller miljövårdsfrågorna och landskapsvårdsfrågorna med, om de upprätthåller jämvikten i uppdelningen eller låter någon av dem få företräde. Med tanke på att uppsatsämnet betonade landskapsvårdsfrågorna borde tyngdpunkten även ligga på dessa frågor i elevernas uppsatser.

De miljövårdsfrågor som kan urskiljas i elevtexterna är luftföroreningar, vattenföroreningar, energiresursfrågan, buller, kvicksilver,

infektering av födoämnen, biocider, samt miljö i allmänhet. I texthäftet nämndes enbart luft- och vattenföroreningar, vilket gjordes på följande sätt:

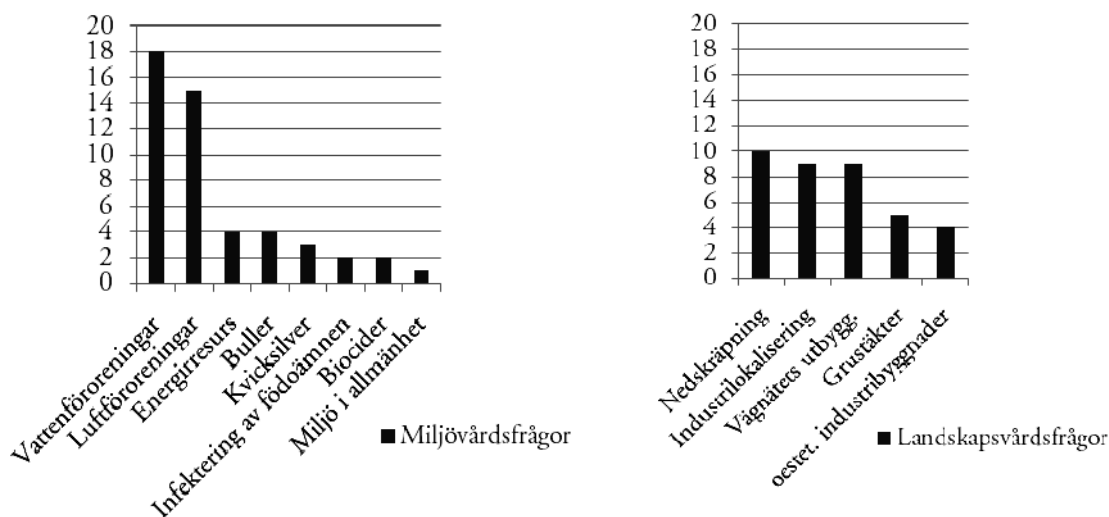
Industrin har en oerhört stark inverka på vår miljö, tyvärr i det stora hela i negativ riktning, framför allt genom förorening av vatten och luft. I många fall kan den också direkt sätta sin prägel på landskapet.¹⁵⁷

Miljöfrågor som kvicksilver, infektering av födoämnen, biocider och miljö i allmänhet var kompletteringar som eleverna själva gjorde.

De landskapsvårdsfrågor som eleverna nämnde var grustäcker, lokalisering av industrier, nedskräpning, vägnätets utbyggnad, skogsskövling, och oestetiska industribyggnader. Frågan om grustäcker skulle kunna betraktas som en miljövårdsfråga, men den behandlas som en estetisk fråga av såväl elever som i texthäftet för det centrala provet i svenska 1969. De landskapsvårdsfrågor som eleverna refererade till återfinns i texten ”Landskapsvård naturvård”. Denna kategori kompletterades däremot inte av eleverna.

I diagram 4 och 5 åskådliggörs med vilken frekvens eleverna hänvisade till miljövårdsfrågor respektive landskapsvårdsfrågor.

Diagram 4 och 5. Elevers hänvisningar till miljövårdsfrågor och landskapsvårdsfrågor.

Källa: Beräknat utifrån uppsatser från uppgift 2 för de centrala proven i svenska, vårterminen 1969, skolarkivet, Malmö Borgarskola, F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

¹⁵⁷ Erik Åkerlund, ”Landskapsvård naturvård”, s. 7, Centrala prov i svenska 1969, Skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

Vad diagrammen visar är i vilken omfattning eleverna valde att hänvisa till miljövårdsfrågor respektive landskapsvårdsfrågor, där miljövårdsfrågorna som till exempel vattenförorening refererades av alla elever följd av frågan om luftföroreningar. Därefter följde landskapsvårdsfrågorna så som nedskräpning, industrilokaliseringar och vägnätets utbyggnad. Detta kanske inte verkar så märkligt, men tonvikten i uppgiften lades på landskapsvårdsfrågor. Vad diagrammen inte kan visa är att när eleverna hänvisade till landskapsvårdsfrågorna resulterade det i en diskussion som kom att handla om miljövårdsfrågor.

Att tyngdpunkten i elevernas diskussioner om samhällets relation till naturen fokuserade på miljövårdsfrågor, yttrade sig även på andra sätt. Luft- och vattenföroreningsfrågorna var de frågor som en majoritet av eleverna refererade till utifrån ett miljövårdsperspektiv. En flicka skrev följande om luft- och vattenföroreningar:

Industrin är den största lortförorenaren här i landet. Den förorenar i två avseenden, vatten och luft. Vattnet i våra insjöar förstörs av utsläpp, som kan innehålla bl. a. kvicksilver och andra giftiga ämnen. Följder: Fisken och växtligheten i våra sjöar dör bort. Då växtligheten så småningom anpassar sig till de giftiga ämnena, överlever de, och sjön växer igen. Luftföroreningar uppkommer genom utsläpp av giftiga gaser och sot.¹⁵⁸

Vad som gör resonemanget intressant är att industrins föroreningar omgående sorteras under miljövårdsfrågor och utvecklas i en diskussion om andra miljöfrågor. Varken i texten "Landskapsvård naturvård" eller i någon annan av häftets texter berättades om kvicksilverföroreningar eller övergödning. För flickan var kvicksilverförorening och eutrofiering i diskussionen om industrins vattenföroreningar en självklarhet att nämna. Luftföroreningarna uppfattade eleven som mer diffusa och nämndes kort som utsläpp av giftiga gaser och sot. Miljövårdsfrågorna urskiljde flickan som nationella men sammansatta, vilket hon också konstaterade i sin avslutning med att "[d]et är [...] en angelägen uppgift som naturvårdarna har i vårt land, en komplicerad och svårlöst uppgift". Den kvicksilverförorening som här nämns kan varken kopplas till larmet om kvicksilverbetat utsäde eller ägglarmet som gjorde sig gällande från 1964. Snarare var det larmen om kvicksilvergäddan och svartlistningar av vissa

¹⁵⁸ Elev f. 2, E3a.

sjöar och vattendrag i södra Sverige, som kan tänkas utgöra bränsle i berättelsen. Elven kopplar här ihop kvicksilverföroreningen med vattenföroreningen. Men kvicksilverförgiftningen av fisk orsakades inte enbart av utsläpp i sjöar och vattendrag utan spreds även via luft från massa- och kloralkaliindustrin.¹⁵⁹

På likartat sätt formulerade sig två pojkar om vattenföroreningarnas komplexitet. En av pojkarna skrev:

Många biologer pekade redan för femton tjugo år sedan på vad, t ex giftbetningar och avloppsutsläppen kunde ställa till med. Tittar man idag på våra sjöar och vattendrag, som håller på att växa igen på grund av de ohämmade utsläppen av föroreningar, och vars fisk ofta är otjänlig till föda på grund av kvicksilver förstår man att vi borde tagit varning och rättat oss efter biologerna.¹⁶⁰

Den andre pojken skrev om såväl luft- som vattenföroreningar, där uppmärksamheten riktades mot riskerna för människans ohälsa:

Många industrier t ex spyr ut mängder av luftföroreningar, som kan lägga sig som ett osynligt täcke över ett samhälle och på så sätt försämra luften. Detta kan medföra ohälsa och sjukdomar. En del industrier släpper ut sina föroreningar i åar, sjöar eller i havet och kan på så sätt förgifta vattnet. Ett exempel är kvicksilvret i fisk som det har skrivits mycket om.¹⁶¹

Här kan man tänka sig att pojken i det förra citatet hämtade stoff från texten ”Landskapsvård naturvård”, då texten hänvisade till namngivna biologer som Sten Selander och Elias Fries. Men som tidigare nämnts gjordes inga hänvisningar till kvicksilverföroreningar i texthäftet. De biologer som hänvisas till behöver inte vara Selander eller Fries, utan Karl Borg, som var en av forskarna som larmade om just kvicksilverbetningens miljöpåverkan.¹⁶² Vad citaten förtydligar, och som pojken antyder i det senare citatet, var att eleverna använde sig av ett annat stoff än vad texthäftet erbjöd.

Kvicksilverföroreningar diskuterades inte i alla elevtexter, däremot nämnde alla vattenföroreningsfrågorna. En annan gemensam nämnare, om man bortser från en elev som pekar ut samhällsmedborgaren som

¹⁵⁹ Claes Bernes & Lars J. Lundgren 2009, s. 81—83.

¹⁶⁰ Elev p. 2, N3c.

¹⁶¹ Elev p. 1, T3e.

¹⁶² Claes Bernes & Lars J. Lundgren 2009, s. 80.

miljöförstörare, var att eleverna klandrade industrin för såväl luft- som vattenföroreningarna, samt stat och kommun för undanfallenhet eller passivitet, vilket gick i linje med hur uppsatsämnet formulerades.

Landskapsvårdsfrågorna betonades i såväl uppsatsinstruktionen som texthäftet, vilket kan exemplifieras med den diskussion som förs om bilismens utveckling i texten "Landskapsvård naturvård". Resonemanget resulterade i en utläggning om hur vägnätet förfulade landskapsbilden. Detta ledde vidare till en diskussion om vägnätets biverkningar i form av en ökad nedskräpning, som utvecklades till ett resonemang om den ökande exploateringen av grustäcker, som även de förfulade landskapet. När eleverna diskuterade bilismen tog de plikttroget upp nedskräpningen som en landskapsvårdsfråga. Den ökande bilismen skrev eleverna fram som en källa till en rådande och tilltagande luftförorening.¹⁶³ En elev formulerade det på följande sätt:

Man måste sätta stopp för luft och vattenföroreningarna, nedskräpningen i naturen, lösa problemen kring jordbruksnedläggningarna, få en bättre samhörighet mellan stads och jordbruksmiljön osv.

[...]Luft- och vattenföroreningar har gjort stora skador i naturen och det ter sig groteskt, när man vet, att det finns medel mot denna *miljöförstöring* [min kursivering]. Bilarnas avgasföroreningar kan avskaffas med effektiv avgasrening, industrins utsläpp av avgaser och vattenföroreningar kan också stoppas effektivt, med en noggrann rening. Men den stora stötestenen är att det är dyrt att genomföra denna förbättring.¹⁶⁴

Till skillnad från texthäftets perspektiv, som med landskapsvårdsfrågan betraktar bilismens utveckling och vägnätets utbyggnad som ett oestetiskt inslag i landskapet, betonade eleven luftföroreningsfrågan, där bilarnas avgaser förenade med industrins luftförorening resulterade i en miljövårdsdiskussion. Eleven skrev vidare att han upplever det hela som groteskt, eftersom det finns medel mot denna miljöförstöring.

Begreppet miljö användes av alla elever och inte enbart som prefix till ordet vård, utan även som förled till andra ord som förstörare, förstöring, synpunkt och tillstånd, men även som ett konkret sakord. Begreppsanvändningen liknar ett samtida språkbruk som påträffas i

¹⁶³ Elev p.2 E3a, elev p.4 E3a, elev p.2 N3b, elev p.3 N3d, elev p.1 T3e.

¹⁶⁴ Elev p.2 N3b.

dagstidningarna. Flertalet elever använde begreppet synonymt med natur; endast ett fåtal särskiljer begreppen.¹⁶⁵ I texthäftet användes begreppet miljö endast vid två tillfällen. Annars användes begreppet natur som förled till ord som förstöring och naturligtvis vård.

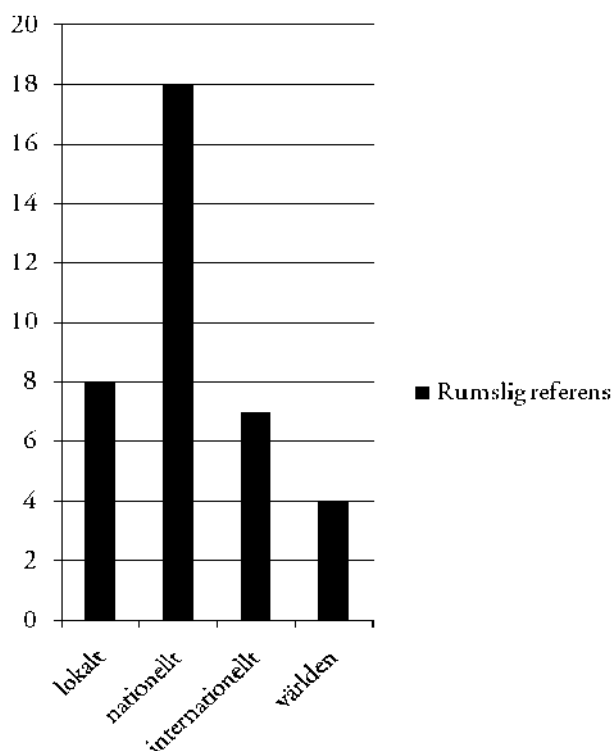
Genomgående i uppsatserna var att eleverna diskuterade vattenföroreningar och därefter luftföroreningar utifrån ett miljövårdsperspektiv. Förvisso nämndes luft- och vattenföroreningar i texten "Landskapsvård naturvård", men enbart i en bisats i samband med en diskussion om landskapsvården. Eleverna använde landskapsvårdsfrågorna som stöd för att diskutera miljövårdsfrågor, vilket skavde mot hur man i texthäftet använde och förmedlade samhällets relation till naturen.

Miljövårdsfrågor och rummet

I de elevcitat som hittills presenterats kan man skönja den rumsliga struktureringen av miljöfrågan. De flesta elever verkade ha följt provfrågans anvisningar. Men man kan även tänka sig att de följde den text som tangerade uppsatsuppgiften vilket resulterade i att landskaps- och miljövårdsfrågorna berättades fram som svenska problem. Diagram 6 nedan åskådliggör hur eleverna hänvisade till miljövårdsfrågorna i rummet.

¹⁶⁵ Elev p.2 E3a, elev p.6 E3a, elev p.2 N3c, elev p.1 T3e, elev p.1 E3a, elev p.3 E3a, elev p.3 N3d, elev p.4 E3a.

Diagram 6. Miljövårdsfrågornas rumsliga referens

Källa: Beräknat utifrån uppsatser skrivna utifrån uppgift 2 för de centrala proven i svenska, vårterminen 1969, skolarkivet F2BAA:3, Malmö stadsarkiv.

Vad som gör diagrammet intressant är att det inte borde finnas andra rumsliga referenser än just det lokala och nationella. Men det gör det. Om man riktar fokus på hur eleverna uppfattar och placerar miljöproblematiken i rummet, så beskrev hälften av eleverna dem som globala problem. En elev valde att inleda sin uppsats på följande sätt:

Ett av mänsklighetens största problem genom alla tider har varit, att inse, att de exploateringsvinster som människan utvinner från naturen på kort sikt kan ge stora vinster, men i det långa loppet inverkar negativt på människans miljö och förmåga att överleva.¹⁶⁶

Här låter eleven läsaren hovra över människans resursutnyttjande i tid och rum, där temat, människans överlevnad, inkluderar hela världen i alla tider.

I elevtexternas avslutningar förenar eleverna landskapsvårdsfrågorna med miljövårdsfrågorna, vilket resulterar i att den rumsliga kontexten blir

¹⁶⁶ Elev p. 2, N3c.

nationell. Endast en elev väljer att hålla fast vid ett globalt perspektiv genom hela texten, vilket innebär att eleven inte följer instruktionerna om att strukturera texten utifrån uppdelningen landskapsvård och miljövård i en nationell kontext.

Att en majoritet valde att anlägga ett nationellt perspektiv, kan förklaras med att instruktionerna i förening med texthäftets rumsliga strukturering styrde eleverna in på detta val. Men det kan också förklaras med att eleverna uppfattade miljöfrågorna som lokala och nationella problem, vilket inte är så märkligt med tanke på att miljöfrågor i huvudsak förmedlades som svenska eller lokala miljöproblem i media under hela sextiotalet.¹⁶⁷

Vad som kan tänkas skilja elevernas uppfattning från vad texthäftet förmedlade var att eleverna inte betraktade naturförstöring som något som enbart förfulade naturen eller uppfattningen att naturen stod samhällets förfogande. Med förskjutningen till ett systemtänkande kring miljöförstöring betraktades samhällets relation till naturen som en rubbning som kunde få oväntade och negativa konsekvenser för såväl samhälle som människa. Detta kan förklara elevernas fokusering på miljövårdsfrågor där de skapar miljövårdsfrågor av landskapsvårdsfrågorna som diskuterades i texthäftet. Paradoxalt nog använde majoriteten av elever begreppen miljö och natur synonymt, samtidigt som de i sina texter betraktade miljövårdsfrågorna som beskrivningar av enskilda och isolerade händelser. Detta gäller även de elever som anklagade mänskligheten. Sammanfattningsvis kan man utifrån innehållsanalysen urskilja en tyngdpunktsförskjutning i elevernas texter till förmån för miljövårdsfrågorna, ett problemområde eleverna utvecklade med hjälp av miljöfrågor och miljöproblem som inte diskuterades i texthäftet. Vidare placerades miljöfrågorna i andra rumsliga sammanhang än vad uppsatsinstruktionen föreskrev eller texthäftet föreslog. Gemensamt kunde detta ha bidragit till att en annan förväntningshorisont gjordes tillgänglig än vad texten "Landskapsvård naturvård" föreslog eller som texthäftet i sin helhet erbjöd. Frågan är hur denna förväntningshorisont gestaltas i elevernas berättelser och vilken betydelse den fick för elevernas tidliga problemuppfattning. Detta behandlas i nästa kapitel.

¹⁶⁷ Monika Djerf Pierre 1996, s. 147—148.

Elevernas miljöberättelser

Följande avsnitt utgör studiens huvudkapitel, men innan analysen tar vid måste några frågor diskuteras, som kan tänkas vara svåra att hantera med det valda perspektivet. Vad som kan bli problematiskt är hur historisk tid gestaltas. Jörn Rüsen menar att berättandet ska ha en enkel uppbyggnad som skapar ett meningssammanhang mellan de tre tidsdimensionerna.¹⁶⁸

Bestämningen ställer således krav på att elevernas berättande kvalificerar sig som historiskt berättande. Min tolkning av ett historiskt berättande är att tidsdimensionerna ibland uttrycks explicit, som i de fall där det förflutna refereras med en tidpunkt eller tidsperioder. Men de kan även uttryckas implicit med metaforiska eller allegoriska referenser. Av de arton elevtexterna är det tre elevtexter som enligt detta resonemang inte kan betraktas som historiskt berättande, varken explicit eller implicit. En fjärde elev hann inte färdigställa sin uppsats utan lämnade ett koncept, som därmed utgör en ofullständig berättelse. Skälen till varför dessa elever inte valde att formulera ett historiskt sammanhang kan jag utifrån källmaterialet inte besvara. Men ett tänkbart skäl kan vara att eleverna tolkade det historiska orsakssammanhanget som självklart, vilket innebar att en sådan förankring utelämnades. Ett annat skäl kan vara att eleverna uppfattade miljöfrågorna som samtida fenomen. För min analys innebär det dock att jag exkluderar dessa berättelser. Därmed ingår endast fjorton elevberättelser i den narrativa analysen

En annan svårighet är att såväl provsituation som uppsatsinstruktionerna kunde tänkas påverka såväl form som innehåll och därmed även elevernas historiska meningsskapande. Tidigare nämndes att berättandet föranleds av en händelse eller handling som kräver att individen orienterar sig i sin samtid. Orienteringen leder, enligt Rüsen, fram till att en historisk fråga ställs, som antingen utgår från en historisk fascination eller i en upplevelse av en samtida kris. Den historiska frågan är alltid beroende av

¹⁶⁸ Jörn Rüsen 2004, s. 102—103.

tidigare frågor och berättelser.¹⁶⁹ För 1969 års centrala prov kan uppsatsfrågan och tillhörande instruktion uppfattas som detta ”nu”, det vill säga en tillrättalagd kris, som eleverna måste förhålla sig till och hitta ett svar på genom att i texthäftet söka efter förslag på hur 1969 års ”nu” ska formuleras. I elevberättelserna kan man ana denna påverkan, då eleverna utnyttjar likartade vändpunkter och textdispositioner som återfinns i texthäftet. Sex elever valde att använda ett likartat historiskt perspektiv men även en likartad samtidsorientering som återfinns i texten ”Landskapsvård naturvård”.¹⁷⁰ Tre elever använde sig av det historiska perspektiv som texten ”Romerska vägar” erbjöd, dock inte textens vändpunkt.¹⁷¹ Elevernas texthäftesbruk kommer därför att uppmärksammas i analysen, då detta kan tänkas ha påverkat det historiska meningsskapandet.

Elevernas uppsatser kanske inte uttryckte elevernas privata föreställningar om samhällets relation till naturen. Texterna har tillkommit i en specifik situation och med krav på att vara skrivna i en viss genre, där berättelsen var en genre som uppgiften ville sortera bort. Men oavsett om provsituationen, uppgiftsinstruktionen och implicita genrekrav påverkade elevernas historiska meningsskapande menar jag att berättelserna ändå uttrycker föreställningar om samhällets relation till naturen. Föregående avsnitt visade på en sådan förskjutning där eleverna betonade miljövårdsfrågorna framför landskapsvårdsfrågorna.

Med fokus på berättelseformerna analyseras hur det förflutna, samtiden och framtiden gestaltas utifrån samhällets relation till naturen. Här vill jag förtydliga att jag inte intresserar mig för att värdera eller bedöma berättelsernas rimlighet, eller som Jörn Rüsen uttrycker det berättelsernas empiriska, normativa och narrativa trovärdighet.¹⁷² Fokus riktas enbart mot hur eleverna använde tid i meningsskapandet och vilka behov berättandet kunde tänkas fylla. Analysen inleds med att jag identifierar berättelsernas ”nu”- situation. Detta ”nu” väljer jag att kalla för den historiska frågan, som formuleras utifrån ett tema och förankras i ett rumsligt förflutet. Analysdispositionen följer därefter dessa teman. Analysen av berättelsens mitt har jag valt att kalla vändpunkt. I denna del uppmärksammar jag även

¹⁶⁹ Jörn Rüsen 2004, s. 119—124.

¹⁷⁰ Elev p.3 E3a, elev p.4 E3a, elev p.5 E3a, elev f.1 E3a, elev p.3 N3d, elev p.7 E3a.

¹⁷¹ Elev p.2 N3c, elev p.1 N3d, elev p.2 N3d.

¹⁷² Jörn Rüsen 2004, s. 69.

elevernas texthäftesbruk. Därefter följer analysen av berättelsens avslutning. Framtidsperspektiv har jag valt att kalla för temporal sensmoral, som betraktas utifrån hur den historiska frågan formuleras med fokus riktat mot hur tid gestaltas genom berättelsen. Slutligen analyseras berättelserna utifrån de historiekulturella berättelseformerna.

Elevernas historiska frågor

Hur ”nu” uppfattas och förankras i ett då

I referensanalysen urskildes andra rumsliga perspektiv än vad uppsatsinstruktionerna frågade efter, vilket skulle kunna bidra till att andra förväntningshorisonter gjordes tillgängliga än vad texthäftet erbjöd. Om eleven läste ”Romerska vägar” eller ”Landskapsvård naturvård” så kan man tänka sig att de utnyttjade dessa texters teman och tidrumsliga perspektiv. I båda dessa texter förmedlas samhällets relation till naturen som en kritisk situation men med olika styrka. Tabell 5 nedan åskådliggörs hur eleverna förankrar berättelsens tid och rum i inledningen samt vilken text de refererar till.

Tabell 5. Hur eleverna i sina inledningar relaterar till tid, rum och texthäftesbruk.

Elever	Tid	Rum	Texthäftesbruk
Elev p.2 N3c Elev p.1 N3d	Avlägset förflutet	Världen	”Romerska vägar” ”Romerska vägar”
Elev p.1 T3e Elev p. 6 E3a Elev p.2 E3a	Industrialismen	Världen	- - -
Elev p.2 N3d	Avlägset förflutet	Världen	”Romerska vägar”
Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Industrialismen	Världen	- ”Landskapsvård naturvård”
Elev f.2 E3a Elev p.5 E3a Elev p.3 N3d	Industrialismen	Sverige	”Landskapsvård naturvård”
Elev p. 4 E3a Elev f.1 E3a	Industrialismen	Sverige	”Landskapsvård naturvård”
Elev p. 7 E3a	Avlägset förflutet	Sverige	”Landskapsvård naturvård”

Om man påminner sig uppsatsinstruktionerna krävdes inte ett historiskt perspektiv, däremot betonades de ekonomiska aspekterna av landskapsvårds-

och miljövårdsfrågorna i en nationell kontext. Av samtliga elever valde fyra att inte förankra sina berättelser i ett förflutet. Åtta elever valde en annan kontext än det nationella. Skillnaderna kan förklaras av att eleverna utnyttjade olika texter i texthäftet. Texten "Landskapsvård naturvård" användes av sju elever varav sex anlade ett likartat perspektiv som förlagan. De elever som refererade till texten "Romerska vägar", utnyttjade alla förlagans tidrumsliga förankring. I resterande fyra elevtexter har jag inte kunnat identifiera några referenser till texthäftet. Det betyder inte att de inte hade läst eller påverkats av vad texthäftet erbjöd, men intressant är att de förankrar sina berättelser till tiden för industrialismen medan rummet var världen.

Oavsett om eleverna refererade till texthäftet eller inte formulerade de berättelser om hur de uppfattade en samtida situation. I elevberättelserna har jag urskiljt tre överordnade teman som svarar mot vad som betraktas som en samtida kris eller hot, som jag diskuterar utförligare nedan. I analys-schemat kallar jag dessa för den historiska frågan och de formuleras i berättelsetemat. Temana var *människans överlevnad*, *naturen* och *nationen*, vilka förankras på olika sätt i ett rumsligt förflutet.

Fem elever ansåg att naturförstöringen hotade *människans överlevnad*. Två elever valde att placera orsakssammanhanget i ett avlägset förflutet, medan övriga kopplade ihop den samtida naturförstöringen med tiden för industrialismen. I denna grupp valde två elever att utnyttja tidsperspektivet som texten "Romerska vägar" erbjöd. Följande citat exemplifierar hur en av eleverna formulerar den historiska frågan på temat människans överlevnad:

Ett av *mänsklighetens största problem genom alla tider har varit, att inse, att de exploateringsvinster som människan utvinner från naturen på kort sikt kan ge stora vinster, men i det långa loppet inverkar negativt på människans miljö och förmåga att överleva.*[min kursivering]¹⁷³

Vad som hotas i samtiden är människans förmåga att överleva. Temavalet förankras i en historisk tid, som jag valt att kalla för ett avlägset förflutet. Rummet nämns inte explicit men då det handlar om mänskligheten genom alla tider, så kan rummet tolkas som världen. Berättelseformen är den exemplariska, då eleven generaliserar handlingar till en allmängiltig regel.

¹⁷³ Elev p. 2 N3c.

Den historiska lärdomen är att kortsiktiga exploateringsvinster är och har alltid varit av ondo.

Sex elever ansåg att *naturen* hotades. I denna grupp betraktade tre elever problemet utifrån ett globalt perspektiv. En elev uppfattade "nu"-situationen som kopplad till ett avläggset förflutet. Även i denna berättelse kan man ana att det historiska perspektivet hämtats från texten "Romerska vägar". Två elever kopplade problemen till tiden för industrialismen. Elevernas inledningar påminner om det historiska perspektiv och den vändpunkt, som används i texten "Landskapsvård naturvård". I resterande tre elevberättelser hotades den svenska naturen av den industriella utvecklingen. Även dessa texter uppvisar likheter med texten "Landskapsvård naturvård" i val av historiskt perspektiv och vändpunkt. Följande citat illustrerar hur en av dessa elever valde att inleda berättelsen utifrån temat naturen:

Naturvård och miljövård är *inga nya begrepp*. Bland tidigare naturvårdare kan nämnas *den svenske 1800-tals botanisten Elias Friis*. *Skillnaden idag mot förr* är att *dagens människa* genom de moderna kommunikationsmedlen har fått möjlighet att se mer natur och att *förstöra mer natur*. [min kursivering]¹⁷⁴

Begrepp som natur och miljövård anses inte som nya, vad som förändrats och skiljer ett svenskt nu från ett förr, är att man med ny teknologi har fått större möjligheter att förstöra mer natur. Elevens val av historisk kontext utgör ett kausalt samband till samtiden, där hänvisningen till botanisten Elias Friis hämtas från texten "Landskapsvård naturvård". Eleven använder den genetiska berättelseformen för att förklara såväl kontinuitet som förändring i samhällets relation till naturen. Kontinuitet i att naturvård och miljövård inte uppfattas som nya fenomen, och förändring då förstörelsetakten som skiljer då från nu ökat.

Återstår tre elever som tolkade situationen som att naturförstöringen hotade *Sverige*. Av dessa valde två att periodisera förstöringen utifrån ett svenskt 1800-tal, det vill säga tiden för industrialismen. Den tredje och sista eleven valde att förankra sin berättelse i ett mer avläggset förflutet. Citatet nedan illustrerar hur temat nationen förankrades i ett svenskt historiskt förflutet.

¹⁷⁴ Elev p.3 N3d.

Landskaps- och miljövården har blivit ett stort problem för näringslivet, kommunen och staten. Problemet ligger till stor del på det ekonomiska planet. Det fordras ett stort kapital för att vårda vårt land och vår miljö. Orsaken till problemet är främst den tekniska utvecklingen under det senaste århundradet. [min kursivering]¹⁷⁵

Eleven följer här uppsatsinstruktionen i sorteringen av landskapsvårdsfrågor och miljövårdsfrågor, samt de aktörer som nämns. Eleven uppfattade frågan som i huvudsak ett ekonomiskt problem för just näringslivet, kommunen och staten, då det kunde bli dyrt att rätta till vad den tekniska utvecklingen ställt till med i den svenska naturen. Eleven använder en traditionell berättelseform, då behovet av miljövård betraktas som sammanhängande över det senaste århundradet. Eleven urskiljer varken skillnader eller förändringar vad gäller orsak och verkan av miljö- eller naturförstörelsen.

Hur de fjorton elevberättelserna placerar sig i det idealtypiska analys-schemat utifrån den historiska frågan illustreras i tabell 6 nedan. I tabellen har jag tagit bort fältet för funktioner och meningsbärande element och istället placerat elevernas temaval. Kursiverade elevbeteckningar markerar de elever som inte refererar till texthäftet.

Tabell 6. Elevberättelser i den idealtypiska berättelseschemat utifrån den historiska frågan.

<i>Berättelser och behov</i>	<i>Traditionell berättelse (bekräftelse)</i>	<i>Exemplarisk berättelse (generalisering)</i>	<i>Kritisk berättelse (ifrågasättande)</i>	<i>Genetisk berättelse (förändring)</i>
Tema/historisk fråga				
<i>Mänskligheten överlevnad</i>		Elev p.2 N3c Elev p.1 N3d Elev p.2 E3a		<i>Elev p. 6 E3a</i> <i>Elev p.1 T3e</i>
<i>Naturen</i>		Elev p.2 N3d	<i>Elev p.1 E3a</i> Elev p.3 E3a	Elev p.5 E3a Elev f.2 E3a Elev p.3 N3d
<i>Nationen</i>		Elev p. 7 E3a		Elev f.1 E3a Elev p. 4 E3a

Syftet med schemat är varken att åskådliggöra berättelsetema eller historisk förankring, utan att identifiera hur eleverna med sina berättelser gestaltar samhällets relation till naturen utifrån ett tidsperspektiv. Tidsperspektivet är däremot kopplat till ett berättelsetema, som ingår i den historiska frågan med vilken eleverna inleder sina berättelser. Det är ännu för tidigt att säga

¹⁷⁵ Elev f.1 E3a.

något om vilken berättelseform som dominerar, men man kan notera att den genetiska och i ännu större omfattning, den exemplariska berättelseformen utnyttjades, vilket kan antyda att eleverna inte bara använde sig av förlagans historiska förankring och dess tema utan även berättelseform.

Vad jag intresserar mig för är hur eleverna använde det förflutna för att förmedla möjliga värderings- och principförklaringar som kan tänkas fungera som perspektiv, svar eller lösningar på samhällets relation till naturen. I den fortsatta analysen följer jag dessa teman med fokus på hur tid skildras i berättelsernas vändpunkt och framtidsförväntningar och avslutar med en analys av svaret på den historiska fråga som eleverna anser att samhället, svensken, människan eller världen slagit in på, bör ta eller bör undvika.

Människans överlevnad

Vändpunkt

Vad som skiljer elevberättelserna åt är hur de förankrar berättelsen i det förflutna. Två elever väljer att förlägga handlingen till i ett avlägset förflutet, övriga förlägger tidpunkten till industrialismen. Hur eleverna förankrar temat i tid och rum och vilka texter eleverna refererar till åskådliggörs i tabell 7.

Tabell 7. Elevberättelser på temat människans överlevnad utifrån tid och rum samt texthäftesbruk.

Tema	Elev	Tid	Rum	Texthäftesbruk
Människans överlevnad	Elev p.2 N3c Elev p.1 N3d	Avlägset förflutet	Världen/Sverige Världen	"Romerska vägar" "Romerska vägar"
	Elev p.1 T3e Elev p. 6 E3a Elev p.2 E3a	Industrialismen	Världen/Sverige	- - -

Gemensamt var att eleverna inledningsvis förankrar berättelserna i ett globalt rum som i vändpunkt blir nationellt. Detta gällde alla elevberättelser utom en, som höll fast vid det globala perspektivet genom hela berättelsen. Övriga elevers perspektivskiften gjordes antingen som en anpassning till uppsatsinstruktionen eller som ett resultat av den rumsliga struktureringen

som förmedlades i texthäftet. Men det kan även vara ett resultat av hur media möblerade miljöfrågorna eller miljöproblem i rummet. Innehållsanalysen av de lokala dagstidningarna förmedling pekar på ett sådant samband, då en majoritet av artiklarna placerade frågorna i ett lokalt eller nationellt rum, vilket även stöds av den forskning som gjorts om hur miljöfrågorna förmedlas i den svenska televisionen.¹⁷⁶ Men det kan även vara ett generellt tillvägagångssätt när ämnen med allmängiltig karaktär positioneras i förhållande till en verklighet. Denna studie inkluderad.

De elever som valde att förankra temat i ett avlägset förflutet gjorde det möjligt att beskriva människan naturutnyttjande som återkommande handlingar i mänsklighetens historia.¹⁷⁷

Problemet med miljöförstöring är knappast något nytt. Sedan flera tusen år tillbaka har människan behärskat konsten att förstöra sin miljö. På senare år har problemet accentuerats ytterligare på grund av att vår miljö utsätts för en förstöring och nedsmutsning som ständigt ökar.

Det är alltså nödvändigt att vidta stora åtgärder, om vi vill undvika en miljö som är både hälsovådlig och ful.¹⁷⁸

I citatet kan man ana att eleven använder begreppen natur och miljö synonymt. Men miljö- eller naturförstöringen uppfattas inte som nya företeelser, däremot förmedlas uppfattningen om att de "accentuerats" och betraktas som hälsovådlig ur ett miljövardsperspektiv och förfulande ur ett landskapsvardsperspektiv. Berättelseformen är inledningsvis exemplarisk där eleven generaliserar naturexploatering, men övergår till en genetisk form i samband med att eleven skriver fram nödvändigheten av förändring i samhällets relation till naturen, vilket formuleras som åtgärder innan den blir allt för hälsovådlig och ful.

En annan elev som inleder sin text exemplariskt skriver i vändpunkten att:

Idag när vi ställs inför problemet hur vi skall så effektivt som möjligt kunna skydda vår natur och vårt landskap, så måste vi för att bilda ett rättvist omdöme, se tillbaka på alla de orätter som har begåtts mot naturen världen över. Från vår synpunkt sett kan det

¹⁷⁶ Monika Djerf Pierre 1996, s. 131.

¹⁷⁷ Elev p. 2 E3a, elev p.1 N3d.

¹⁷⁸ Elev p.1 N3d.

idag vara svårt att avgöra om t ex en exploateringsvinst skall anses för kort eller långsiktig, det som vi idag kallar långsiktig, kan man kanske om ett par år, genom nya uppfinningar se ur ett helt annat perspektiv. Ett konkret exempel på detta är frågan om Vindelälvens utbyggnad.¹⁷⁹

Vad som kan tyckas förvånande är att den industriella utvecklingen inte spelar en avgörande roll i elevens berättelse. Istället kontrasteras ett avlägset förflutet med samtiden som aktualiserar behovet av att skydda naturen för människan. Denna utveckling kräver, enligt eleven, att man måste uppmärksamma alla orätter som begåtts mot naturen världen över. Man skulle kunna tolka det som en kritisk berättelse, där människans handlingar kan eller ska rannsakas, men snarare handlar det om att människan bör dra lärdom av orätterna. Mot denna bakgrund diskuterar eleven samhällslösningar i en relativ nära samtid, som omvandlas till naturvårdsfrågan om Vindelälvens utbyggnad. Vindelälvsfrågan utvecklas vidare av samma elev:

Bara för några år sedan räknade man en utbyggnad och uppförande av elektricitetsverk som en nödvändighet men på senare år har nya vyer öppnats genom konstruktionen av kärnkraftsverk. Dessa bör i framtiden helt kunna trygga vårt behov av elkraft utan att behöva verka menligt störande på naturen.¹⁸⁰

Vad utvecklingen inbegriper är en uppfattning om förändring av samhällets relation till naturen över tid. Vid horisonten anar man ytterligare förändringar och en ny epok, atomåldern. Berättelsen böljar fram och tillbaka från ett exemplarisk till kritisk som blir en genetisk berättelse.

De elever som kopplar temat till tiden för industrialismen, betraktar landskapsförändringar som en fortlöpande process och naturförstöringen som accelererande i form av luft- och vattenföroreningar. Samhällets relation till naturen förmedlas med uppfattningen att naturen alltid har och kommer att brukas men att bruket förändras över tid.

Däremot måste vi absolut reagera mot de former, som landskap och naturexploatering tar sitt uttryck i. Det jag menar är att vi givetvis behöver t ex cellulosaindustrin, men att vi för den skull inte absolut behöver blunda för att denna, som det ligger till idag, förgiftar våra

¹⁷⁹ Elev p. 2 N3c.

¹⁸⁰ Elev p. 2 N3c.

bästa vattendrag. Vidare måste industrin medföra ett visst mått av avgaser, vilket inte behöver betyda att industrin formligen vräker över oss all avfall genom luften. Det behövs alltså åtgärder för att vi inte gradvis förgiftas av vårt eget skarpsinne. Vi måste på något sätt hindra sådana intrång i miljön, som har ekonomiska fördelar och i övrig endast nackdelar.¹⁸¹

Samhällets relation till naturen berättas som något sammanhängande men föränderligt över tid. Berättelseformen är genetisk.¹⁸² Eleverna gestaltar uppfattningen att en kortsiktig exploatering av naturen bör undvikas, och precis som den ovan citerade eleven, anser de att naturen bör skyddas för människans överlevnad. Bruket av naturen berättas fram som något som människan måste ”inse som mer eller mindre nödvändigt”.¹⁸³

En elevberättelse skiljer sig från övriga med att vända på perspektivet i fråga om vem som utnyttjar naturen och pekar ut den enskilde individen som en omedveten exploatör.

Mänskligheten har nu en längre tid, ”mot sin vilja”, fördärvat naturen. Många anser, att det är industrins fel och därför skall de också få finansiera återuppbyggnaden. Jag skulle emellertid inte vilja sitta och kasta sten så länge jag sitter i en glasbur. Med detta menar jag att varje enskild individ har uppammat industrin till detta svek mot mänskligheten.¹⁸⁴

Tidsperspektivet ”en längre tid” skulle kunna syfta på ett avlägset förflutet, men får sin förklaring i meningen efter, där eleven beskriver den för samtiden allmänna uppfattningen att industrin orsakar naturförstöringen. Därmed placerar eleven handlingen i industrialismen, som förmedlas som en pågående process. Samtidigt vänder han sig mot den allmänna uppfattningen att det enbart är industrins fel, utan förebrår den enskilde konsumenten. Här kan man tänka sig att eleven riktar kritik mot samtida levnadsmönster som utifrån kretsloppstanken drabbar hela mänskligheten. Härifrån skildras händelseutvecklingen utifrån ett samtida perspektiv och i ett svenskt rum. Det fortsatta meningsskapandet sker utifrån ett resonemang om vatten och luftföroreningar. Syftet är att förtydliga vem som orsakar

¹⁸¹ Elev p. 6 E3a.

¹⁸² Elev p. 6 E3a, elev p. 1 T3e, elev p.2 E3a.

¹⁸³ Elev p. 6 E3a.

¹⁸⁴ Elev p. 2 E3a.

föroreningar i naturen, där hushållens användning av kemikalier bidrar till vattenförorening och bilismen till luftföroreningen. Därefter diskuterar eleven hushållens ökande elbehov:

Elektricitet måste vi ha, men hur skall vi skaffa det? När Vindelälven i Norrland skulle exploateras för ett stort vattenkraftverk ansåg många att detta skulle bli en av Sveriges största naturförluster genom tiderna, lite väl hårda ord, men tillgången på för ögat och lungorna njutbara natur blir för varje år mindre, så därför skulle det sparas. I Sverige har vi sedan ett par år tillbaka experimenterat med olika sätt att med atomkraft utvinna elektricitet. Det har varit med olika stor framgång men kostnaderna har alltid varit lika stora. Återigen har massan uttalat sig, de anser att kostnaderna för detta forskningsexperiment är för dyrt och att pengarna kunde användas till bättre saker.

Det typiska för mänskligheten framkommer i det sista exemplet. Naturen skall bevaras, ropar en del, men när det finns en lösning, så ropar andra -får jag hoppas - att det är för dyrt, det har vi inte råd med. Här har vi ett exempel på hur naturen kan räddas och där alla får betala rättvist lika mycket för det, om extrakostnader tas ut i prishöjningar.¹⁸⁵

Precis som föregående elev används Vindelälvsfrågan som skäl till att diskutera energifrågan, som förenas med miljövårdsfrågorna. I elevens argumentering betraktas kärnkraften som miljövårdsfrågans lösning. Vad som står i vägen för en fortsatt samhällsutveckling är svenskens irrationalitet, vilket skulle kunna tolkas som kritik av samtida föreställningar och handlingsmönster. Men för eleven går miljöfrågornas lösning över vetenskap och forskning som bör finansieras via skatter och prishöjningar. Föreställningen innefattar en tidsuppfattning utifrån perspektiv om kontinuitet och förändring. Kontinuitet i att människan alltid brukat naturen som resulterat i en påverkan av den. Förändring då den vetenskaplig och tekniska utveckling bidrar till att förändrar samhällets relation till naturen över tid, vilket exemplifieras med kärnkraften. Även denna elev utnyttjar den genetiska berättelseformen.

Hur elevberättelserna placerar sig utifrån vändpunkten i berättelseformsschemat åskådliggörs i tabell 8 nedan.

¹⁸⁵ Elev p. 2 E3a.

Tabell 8. Elevberättelser i det idealtypiska berättelseschemat utifrån berättelsens vändpunkt.

Funktioner	Berättelser och behov		Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement					
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt				Elev p.2 E3a Elev p. 6 E3a Elev p. 1 T3e Elev p.2 N3c Elev p.1 N3d

Framtidsförväntningar

I elevernas avslutningar sammanfattas vad uppsatsinstruktionen efterlyste, vilket var de ekonomiska aspekterna av landskapsvården och miljövården. Gemenensamt betonar eleverna miljövårdsfrågor ur ett nationell perspektiv. Detta gällde dock inte den elev som vidhöll ett globalt perspektiv, som istället sammanfattar olika ekonomiska och tekniska miljövårdslösningar ur ett västerländskt perspektiv. Berättelseformen som utnyttjas kopplas till hur den historiska frågan formulerats vilket innebär att de elever som inledningsvis använt en exemplarisk berättelseform återanvänder berättelseformen i avslutningen.¹⁸⁶

Vi bör idag rätta oss efter alla de negativa erfarenheter vi har gjort genom exploatering och på ett så tidigt stadium som möjligt ingripa mot naturförstörelsen. Vi måste göra allt för att i största möjliga mån skydda vår miljö och natur.

Staten bör gå i spetsen genom att skapa och bevara naturreservat, rekreatiomsområden och strövområden, genom att skapa nya lagar som hindrar industrin från att släppa ut föroreningar och gifter, genom att anslå mer pengar till reningsverk. Alla människor bör dock komma ihåg att det är vi enskilda, som måste vara uppmärksamma och ha ansvaret för det landskap och den miljö vi lever i.¹⁸⁷

Sensmoralen är att vi måste dra lärdom av händelser i det förflutna och att det är allas ansvar men ytterst statens att förebygga naturförstörelsen med lagstiftning och teknik, men även ingripa när likartade händelser inträffar i

¹⁸⁶ Elev p. 2 N3c, elev p.1 N3d.

¹⁸⁷ Elev p. 2 N3c.

samtiden. Citatet inleds exemplariskt men avslutas med att förmedla lösningsförslag på hur samhällets relation till naturen bör förändras, vilket formuleras genetiskt.

Resterande tre elever argumenterar även de utifrån uppsatsinstruktionens ekonomiska aspekter av landskaps- och miljövården:

Följaktligen blir det likgiltigt, vilket svar som ges på inledningsfrågan, det blir nämligen i alla situationer endast en kategori som betalar.

När vi konstaterat detta, kanske beklämmande faktum, återstår dock att med oförminskad styrka kräva åtgärder.

Visst får vi betala, men detta kan anses relativt lindrigt jämfört med den smärta en totalförstörd miljö och en obefintlig natur måste vålla envar. Vi måste påverka politiker, stadsplanerare, direktörer för industrilokalisering och alla andra som på något sätt kan styra utvecklingen, att vidta åtgärder i samarbete. Dessa åtgärder måste vara så utformade att resultaten kommer till synes redan inom en kort tidsrymd, annars kanske vi tappar sugen och låter oss dras in i en likgiltighet som vi aldrig kan frigöra oss ifrån. Och om vi låter utvecklingen gå så långt, är allt hopp ute.¹⁸⁸

Men här handlar det inte om att dra historiska lärdomar utan att i samtiden påverka utvecklingen på olika sätt. Detta för att åstadkomma ett samarbete mellan industri och politik, så att utvecklingen kan styras i en viss riktning, inte hejda den. För en annan elev räckte det med vetskapen om att staten uppmärksammat miljöföröreningarnas föränderlighet och därmed miljöfrågornas angelägenhet. Eleven förmedlar en tillit till att staten åtgärdar miljöföröreningarna och hejdar en fortsatt naturförstörelse. Åtgärdandet kan tolkas som ett ingripande som kommer att förändra samhällets relation till naturen.¹⁸⁹ Gemensamt för elevberättelserna är att de använder sig av den genetiska berättelseformen där utvecklingen problematiseras men att samhällets relation till naturen uppfattas som något som kontinuerligt förändras.

I tabell 9 åskådliggörs hur elevberättelserna placerats i det idealtypiska berättelseformsschemat.

¹⁸⁸ Elev p. 6 E3a.

¹⁸⁹ Elev p. 1 T3e.

Tabell 9. Elevberättelser på temat människans överlevnad i det idealtypiska berättelseformsschemat.

Funktioner	Berättelser och behov			Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement						
Erinran av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett förflutet	Temporal sensmoral		Elev p.2 N3c Elev p.1 N3d Elev p.2 E3a		Elev p. 6 E3a Elev p.1 T3e
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt			Elev p.1 N3d		Elev p.2 E3a Elev p. 6 E3a Elev p. 1 T3e Elev p.2 N3c
Hur relationen uppfattas sammanhängande över tid	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samhällets relation till naturen	Framtidsförväntningar			Elev p.1 N3d		Elev p.2 E3a Elev p. 6 E3a Elev p. 1 T3e Elev p.2 N3c

Temporal sensmoral

Rüsen påpekar att det historiska berättandet inte renodlat är av den ena eller andra sorten utan kan innehålla alla fyra typer, men att en berättelseform dominerar. Vissa elevberättelser uppvisar denna mångfald som till exempel elev p. 2 E3a och p.2 N3c. De berättelseformer som dominerar i elevberättelserna på temat människans överlevnad är den exemplariska och genetiska, som svarar mot behov som generalisering respektive förändring i meningsskapandet om samhällets relation till naturen. Av de fem elevberättelserna har jag tolkat att två berättelser dominerades av den exemplariska formen och resterande tre av den genetiska.

De elever som utnyttjar den exemplariska berättelseformen inleder med att förankra den historiska frågan i ett avlägset förflutet. I vändpunkten byts det rumsliga perspektivet med hänsyn till uppsatsinstruktionen. Berättelseformen används för att generalisera människans oförbätterliga

natur, genom att hänvisa till att människan ”genom alla tider” eller ”sedan flera tusen år” förstört sin miljö och gör det än idag. Människans hänsynslösa relation till naturen betraktas som något evigt mänskligt och exemplifieras som återkommande handlingar i tid och rum. Sensmoralen är att vi måste ta lärdom av dessa handlingar; om inte så går människan/svensken en osäker framtid till mötes.

Övriga elever utnyttjar den genetiska formen, där två förankrar sina berättelser i tiden för industrialismen och en tredje i ett avlägset förflutet. Den genetiska formen används för att dels problematisera samhällets relation till naturen dels förklara att relationen är föränderlig. Den svenska industriella färdriktningen tänks varken bort eller betraktas som önskvärd att ta sig ur. Men riktningen uppfattas inte som något oföränderligt, snarare tvärtom. I enlighet med uppsatsinstruktionen diskuterar eleverna förändringen som en ständig expansion eller utveckling av industrin. Här blir även kommuner och samhällsmedborgare aktörer, bland vilka såväl utbud som efterfrågan ökar. De senare betraktas av en elev som medskyldiga till exploateringen av naturen. Gemensamt för alla elevberättelser är att miljövarsfrågornas lösning ligger i samarbete och samförstånd mellan samhällets alla aktörer, vilket skulle kunna tolkas som en sammanhängande utveckling med klangbotten i den svenska modellen. Samförstånd, samarbete och teknik omvandlar det tidigare missbruket till ett rationellt bruk av naturen. För en av eleverna utgör statens uppmärksamhet åt miljövarsfrågorna en försäkran om att framtiden är ohotad.¹⁹⁰ För en annan kan framtiden hotas av den irrationelle konsumenten som vill bromsa utvecklingen och som inte inser att lösningen och därmed även förändringen står att finna i teknikutvecklingen, som kärnkraftsteknologin erbjuder.¹⁹¹ För en tredje måste de åtgärder som vidtas bli märkbara, så att framtiden inte förmörkas av en hotande likgiltighet. ”Och om vi låter utvecklingen gå så långt, är allt hopp ute”.¹⁹²

I tabell 10 åskådliggörs vilken berättelseform som dominerar i elevberättelserna, de behov som berättelseformen speglar, vilken tidsuppfattning som kopplas till meningsskapandet om samhällets relation till naturen, samt elevernas texthäftesbruk.

¹⁹⁰ Elev p. 1 T3e.

¹⁹¹ Elev p. 2 E3a.

¹⁹² Elev p. 6 E3a.

Tabell 10. Elevberättelser på temat människans överlevnad utifrån dominerande berättelseform, tidsuppfattning och texthäftesbruk.

Elev	Dominerande berättelseform	Behov	Hur samhällets relation till naturen förmedlas utifrån tid	Texthäftesbruk
Elev p.2 N3c	Genetiskt	Generalisering	Kortsiktiga mål styr hur samhället brukar naturen, men trots det betraktas relationen som föränderlig. Människan bör styra utvecklingen i rätt riktning. Förändring är nödvändig. Vi har alla ett ansvar för den miljö vi lever i. Framtiden betraktas med tillförsikt	"Romerska vägar"
Elev p.1 N3d	Exemplarisk	Generalisering	Historiska exempel jämföras med samtida, men med skillnaden att förmågan att förorena och omforma naturen har ökat. Men den mänskliga naturen betraktas som oföränderlig, vilket gör framtiden osäker.	"Romerska vägar"
Elev p.1 T3e	Genetisk	Förändring	Samhällets beroende av naturen skiljer sig inte åt genom historien men bruket och därmed påverkan förändras. Statens uppmärksamhet och förståelse av miljöföroreningarna komplexitet säkerställer framtid.	-
Elev p. 6 E3a	Genetisk	Förändring	Varaktigt är samhällets beroende av naturen, däremot är relationen föränderlig. Dilemmat är att styra utvecklingen i rätt riktning. Förändring är nödvändig. Framtiden betraktas med ovisshet.	-
Elev p.2 E3a	Genetisk	Förändring	Naturen har alltid brukats men bruket har förändrats över tid. Det är inte enbart industrin utan även konsumenten som påverkar naturen. Med lagstiftning, beskattning kan samhällets relation till naturen förändras, om inte går vi en otrygg framtid till mötes.	-

Naturen

Vändpunkt

I jämförelse med föregående elevgrupp utnyttjade denna grupp texthäftet i större utsträckning. Av de sex elever som skrev på temat naturen valde fyra elever att använda sig av texten "Landskapsvård naturvård" och förankrade sina berättelser i tiden för industrialismen. En elev valde texten "Romerska vägar" och tog spjörn i ett avlägset förflutet. Hur eleverna valde att

periodisera temat i tid och rum samt vilka texter som användes åskådliggörs i tabell 11 nedan.

Tabell 11. Elevberättelser på temat naturen utifrån tid och rum och texthäftesbruk.

Tema	Elev	Tid	Rum	Texthäftesbruk
Naturen	Elev p.2 N3d	Avlägset förflutet	Världen/Sverige	"Romerska vägar"
	Elev p.1 E3a	Industrialismen	Världen/Sverige	-
	Elev p.3 E3a		Världen/Sverige	"Landskapsvård naturvård"
	Elev f.2 E3a Elev p.5 E3a Elev p.3 N3d	Industrialismen	Sverige	"Landskapsvård naturvård"

Den elev som förankrar temat i ett avlägset förflutet gör det inledningsvis med att exemplifiera hur romarna exploaterade naturen på den "fria bondens" bekostnad. I berättelsens vändpunkt ställer eleven den retoriska frågan om samtiden tar lika lätt på exploateringen som romarna, "fastän det har blivit ett akut problem om vi ska få lov att ha kvar en landskapsbild i någorlunda skick"¹⁹³ Samtida landskapsförändringar exemplifieras med statens planer på att bygga kärnkraftverk, som jämföras med romarnas akveduktbyggande. Detta har eleven uppfattat som orsak till att det italienska landskapet förstördes, något som i sin tur bidrog till det romerska rikets fall. Historiska handlingar ställs i relation till samtida landskapsförändringar. Förändringarna betraktas inte som nya fenomen eller som sammanhängande företeelser. Istället utnyttjar eleven de historiska beskrivningarna som tidlösa exempel på hur människan utnyttjat naturen. Att det har blivit ett akut problem förklaras med att samtiden inte uppmärksammat och tagit lärdom av historien. Eleven använder sig av den exemplariska berättelseformen i vändpunkten. Uppfattningen om samhällets relation till naturen skildras med att naturen måste skyddas mot samhället. Men inte med hänsyn till naturen utan till markägarna, som drabbas av statens exploatering.

Två elever anser dock att den accelererande utvecklingen skiljer då från nu, vilket resulterat i en förändring av samhällets relation till naturen som kritiserar som ett missbruk. En av eleverna hänvisar till hur "industriledarna" hanterar situationen med att säga att de ska vidta åtgärder som "ofta varit detsamma som att tillsätta en utredning. Det är tydligen det billigaste sättet

¹⁹³ Elev p. 2 N3d.

att hålla skenet uppe”.¹⁹⁴ Elevens fortsatta argumentation påminner om andra elevers problemlösningar.

Allmänt kan sägas om näringslivet att man betonar vikten av samarbete med, och framförallt insatsen från, samhällets sida. Samhället, som är den ekonomiskt starka parten, väntar man sig en hel del av. Man kunde t.ex. bevilja näringslivet förmånliga lån, för investeringar i reningsanläggningar och gemensamma avskrivningsregler för dessa, kanske rent av skattelindringar, för dem som verkligen gör en insats. Samhället går då miste om inkomster, men undviker de utgifter för landskaps och miljövård, som blir alltmer ofrånkomliga. Ju längre man väntar, desto större insats fordras, då måste staten ingripa. Man kan förmoda att det är detta tillfälle ett flertal smutsproducenter inväntar.

Men till skillnad från andra avslutar eleven resonemanget med att industrin medvetet avvaktar ett statligt ingripande för att undgå kostnaderna, vilket kan tolkas som en kritisk berättelse av samtida lösningsförslag. På samma sätt argumenterar ytterligare en elev som anser att det är skrämmande att det har fått utvecklas som det har gjort, och anser att ”[man nu] är inne i en ond cirkel som är svår att bryta”¹⁹⁵.

Resterande elever utnyttjar den genetiska berättelseformen med att betrakta miljöförstörelsen som bieffekter av den industriella utvecklingen. Dessa skulle kunna förstås som upprepningar, men utvecklingshastigheten bidrar till att öka föroreningstakten, som ingår i förståelsen av hur miljöproblemen påverkar samhällets relation till naturen. Eleverna resonerar lite olika. En elev menar att den tekniska utvecklingen bidragit till att miljöföroreningar blivit komplexa, vilket innebär att de åtgärder som sätts in anpassas till problemens art.¹⁹⁶ En annan anser att man får acceptera att viss natur aldrig kan återställas.¹⁹⁷ En tredje menar att samhällsutvecklingen från jordbruksland till industriland har skett på kulturens bekostnad, vilket kan tolkas som att den snabba tekniska utvecklingen resulterat i oförutsedda effekter som blivit ohanterliga för kulturen som hamnat i teknikutvecklingens kölvatten. Vad som krävs är att ”man måste försöka

¹⁹⁴ Elev p.1 E3a.

¹⁹⁵ Elev p. 3 E3a.

¹⁹⁶ Elev p. 3 N3d.

¹⁹⁷ Elev p.5 E3a.

skapa jämvikt mellan dessa [...]”¹⁹⁸, där förhoppningen är att utvecklingen styrs i förnuftiga banor.

Samfällt anser eleverna att de inte uppfattar natur- eller miljöförstörelsen som nya fenomen i konstaterandet att det är ”gamla sanningar”¹⁹⁹. Däremot anser två att utvecklingsaccelerationen nått en kritisk punkt som innebär att företeelserna kan betraktas som nya och att ett tidigare bruk resulterat i ett missbruk. Resterande elever anser att naturen alltid brukats men betraktar samhällets relation till naturen som föränderlig.

I tabell 12 åskådliggörs hur elevberättelserna placerats utifrån berättelsernas vändpunkt i analys-schemat.

Tabell 12. Elevberättelser på temat naturen utifrån vändpunkten i det idealtypiska berättelseschemat.

Funktioner	Berättelser och behov		Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement					
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt		Elev p.2 N3d	Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Elev f.2 E3a Elev p.5 E3a Elev p.3 N3d

Framtidsförväntningar

Även i denna grupp avslutar eleverna sina uppsatser med att rikta uppmärksamheten mot uppsatsinstruktionen och återkoppla till de frågor som de formulerade i sina inledningar.

Eleven som använde sig av romarnas naturresursutnyttjade som tidlöst exempel avslutar sin text på följande sätt:

De gamla romarna brydde sig inte om att landskapet förändrats för de hade ingen aning om att det skulle gå så långt som det gått idag. Nu vet vi att det kan få förödande konsekvenser om vi inte gör en

¹⁹⁸ Elev f. 2 E3a.

¹⁹⁹ Elev p.1 E3a.

insats men ändå sitter vi passiva och låter det gå sin gilla gång, för ingen känner sig direkt skyldig varken den enskilde eller staten.²⁰⁰

Till skillnad från romarna som inte brydde sig eftersom de inte visste att det skulle gå som det gick, så agerar vi lika passivt fast vi vet bättre. Vi var passiva då och vi är passiva nu. Elevens framtidsförväntningar rymmer föreställningen om att vi inte har lärt oss något av historien och går en osäker framtid till mötes.

Två elever anser att samhällets relation till naturen närmar sig en kritisk punkt, eller rättare sagt en historisk brytpunkt, där något ”måste göras meddetsamma”²⁰¹, eller ju längre vi väntar ”desto högre blir det pris vi får betala”²⁰².

Resterande elever anser att industrin bär skulden till naturförstöringen, men att staten har ansvaret för att man låtit det gå så långt som det har gjort. Via lagstiftning, skatter och prishöjningar ska samhällets relation till naturen förändras. Man anser inte att utvecklingen bör stoppas eller undvikas, utan att man under förutsättning att föroreningar förebyggs justerar färdriktningen.

I tabell 13 nedan förtydligas hur eleverna utifrån temat naturen placerats i det idealtypiska berättelseschemat.

²⁰⁰ Elev p. 2 N3d.

²⁰¹ Elev p. 1 E3a.

²⁰² Elev p. 3 E3a.

Tabell 13. Elevberättelser på temat naturen i det idealtypiska berättelseschemat.

Funktioner	Berättelser och behov			Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement						
Erinran av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett förflutet	Temporal sensmoral		Elev p.2 N3d	Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Elev p.5 E3a Elev f.2 E3a Elev p.3 N3d
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt			Elev p.2 N3d	Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Elev p.3 E3a Elev p.5 E3a Elev f.2 E3a Elev p.3 N3d
uppfattas sammanhängande	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samhällets relation till naturen	Framtidsförväntningar			Elev p.2 N3d	Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Elev p.5 E3a Elev f.2 E3a Elev p.3 N3d

Temporal sensmoral

Den berättelseform som dominerar elevernas meningsskapande är den genetiska berättelseformen. Endast en elev använder sig av den exemplariska, för att skapa mening av sammanhangen kring den samtida landskapförstörelsen. Eleven gör det genom att generalisera handlingsmönster i det förflutna till samtiden. Utifrån diskussionen om romarnas akveduktbyggande, som förklarar hur det italienska landskapet förstördes, bidrar den även till att förklara romarrikets fall. Det historiska exemplet betraktas som analogt med den samtida svenska kärnkraftutbyggnaden, där handlingsmönstret sträcks ut i tid i slutsatsen att vi handlar precis som romarna fast vi vet bättre. Vad som generaliseras är ett tidlöst beteende. Med romarriket som varnande exempel går vi en osäker framtid till mötes.

I resterande tre elevberättelser dominerar den genetiska berättelseformen som används för att förstå natur- och miljöförstörelsen och förklara vad de som fenomen ger upphov till. Samfällt förankras berättelserna i tiden för industrialismen. Två elever valde att anlägga ett

globalt perspektiv, som i vändpunkten fokuserar på svenska förhållanden. Gemensamt är att eleverna problematiserar natur- och miljöförstöringen utifrån den accelererande industriella och tekniska utveckling. Natur- och miljöförstöringen betraktas inte som nya företeelser, men förklaras som föränderliga då de är olikartade och för att de tilltar. Accelerationen ingår i förståelsen av hur miljöproblemen förändrar samhällets relation till naturen. Samtidigt betraktas samhällets resursutnyttjande som varaktigt. I elevberättelserna görs miljö- och naturförstöringen hanterbar genom att man med föreslagna åtgärder förändrar hur samhället brukar naturen. Därför betraktas inte utvecklingen som ett hot, som bör undvikas eller hejdas, utan som något justerbart. Samhället kan bestå men i förändrad form. Men det hindrar inte eleverna från att beskylla industrin för att ha orsakat problemen och staten för att ha låtit det ske. Trots det betraktas staten som garant för att samhällets relation till naturen förändras vilket ska ske via lagstiftning och skatter. Elever ser framtiden an med tillförsikt.

I tabell 14 åskådliggörs vilka berättelseformer som dominerade, vilka behov som berättandet fyllde utifrån ett tidsperspektiv om samhällets relation till naturen samt elevernas texthäftesbruk.

Tabell 14. Elevberättelser på temat naturen utifrån dominerande berättelseform, tidsuppfattning och texthäftesbruk.

Elev	Dominerande berättelseform	Behov	Hur samhällets relation till naturen förmedlas utifrån tid	Texthäftesbruk
Elev p.2 N3d	Exemplarisk	Generalisering	Romariket resursutnyttjande tolkas som analog med samtida landskapsomvandlingar. Historiska handlingsmönster sträcks ut i tid och rum och blir giltiga i samtiden. Framtiden förklaras som oviss.	"Romerska vägar"
Elev p.1 E3a	Kritisk	Ifrågasättande	På grund av den accelererande utvecklingen har samhällets relation till naturen nått en kritisk punkt betraktad som en historisk brytpunkt om inte åtgärder vidtas i nära framtid.	-
Elev p.3 E3a	Kritisk	Ifrågasättande	Det tidigare bruket av naturen har med den teknologiska utvecklingen övergått i ett missbruk, som betraktas som en historisk brytpunkt.	"Landskapsvård naturvård"
Elev f.2 E3a	Genetisk	Förändring	Bestående är samhällets beroende av naturen, däremot är relationen föränderlig. Dilemmat är att styra utvecklingen i rätt riktning. Framtiden betraktas med ovisshet.	"Landskapsvård naturvård"
Elev p.5 E3a	Genetisk	Förändring	Naturen har alltid brukats men bruket har förändras över tid. Det är inte enbart industrin utan även konsumenten. Med lagstiftning, beskattning kan konsumentens relation till naturen förändras, om inte går vi en otrygg framtid till mötes.	"Landskapsvård naturvård"
Elev p.3 N3d	Genetisk	Förändring	Människan beroende av naturen har alltid resulterat i att naturen påverkats, vad som förändrats är effekterna på grund av kommunikationsutvecklingen. Vad som krävs är en förändring av samhällets relation till naturen vilket staten kan åtgärda via lagstiftning och subventioner. Framtiden betraktas med tillförsikt	"Landskapsvård naturvård"

Nationen

Vad som skiljer de elever som skrev på temat naturen från övriga är att eleverna av förklarliga skäl inleder och håller fast vid ett nationellt perspektiv. Vidare utnyttjar alla elever texthäftet, men enbart texten "Landskapsvård naturvård". Vad som skiljer berättelserna åt, är hur eleverna använder texten "Landskapsvård naturvård". Två elever väljer att förlägga

handlingen till ett svenskt industriellt förflutet, medan en tredje väljer att förlägga berättelsen till ett avlägset svenskt förflutet (se tabell 15).

Tabell 15. Elevberättelser på temat naturen utifrån tid och rum samt texthäftesbruk.

Tema	Elev	Tid	Rum	Texthäftesbruk
Nationen	Elev p. 4 E3a Elev f.1 E3a	Industrialismen	Sverige	"Landskapsvård naturvård"
	Elev p. 7 E3a	Avlägset förflutet	Sverige	"Landskapsvård naturvård"

Vidare skiljer sig elevberättelserna åt i hur de inledningsvis skildrar problemen som samhällets resursutnyttjande orsakat. I linje med uppsatsinstruktionen betraktar en av eleverna miljö- och naturvård som ett ekonomiskt problem för kommun, stat och näringsliv, men där natur- och miljöförstörelsen förstås som sammanhängande fenomen vilka förändrats med den teknologiska utvecklingen det senaste århundradet.²⁰³ En annan skildrar problemen som föränderliga i samband med att den tekniska och industriella utvecklingen intensifierats i Sverige, vilket påverkat och påverkar hur den svenska naturen förstörs.²⁰⁴ En tredje betraktar natur- och miljöförstörelsen som en konsekvens av ett tidlöst beteende som laddas med ett mytiskt innehåll i varslet om "Moder Sveas undergång", med tillägget "om inte starkare krafter kommer till stånd".²⁰⁵ Trots likartat tema använder två elever den genetiska och en tredje den exemplariska berättelseformen, när de ska formulera varför nationen hotas av naturförstörelsen.

Vändpunkten

Eleven som använde den exemplariska berättelseformen överger den i vändpunkten. Istället väljer eleverna att använda sig av förlagens vändpunkt med att myndigheterna insett det aktuella problemets angelägenhet. En av eleverna formulerar det på följande sätt:

Orsaken till problemet är den tekniska utvecklingen under det senaste århundradet. Sten Selander har i "Det levande landskapet i Sverige" påpekat vikten av att landskapets förändringar kontrolleras

²⁰³ Elev f.1 E3a.

²⁰⁴ Elev p. 4 E3a.

²⁰⁵ Elev p.7 E3a.

och leds i riktiga banor. Myndigheterna har också upptäckt problemets vikt.²⁰⁶

Med förlagans hjälp formuleras en genetisk berättelse om samhällets relation till naturen, med vilken landskaps- och naturvårdsfrågorna problematiseras som föränderliga fenomen i historien, orsakade av den accelererande tekniska utvecklingen, vilket illustreras i tabell 16 nedan.²⁰⁷

Tabell 16. Elevberättelser på temat nationen utifrån vändpunkten i det idealtypiska berättelseschemat.

Funktioner	Berättelser och behov		Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement					
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt				Elev p. 4 E3a Elev f.1 E3a Elev p. 7 E3a

Framtidsförväntningar

Eleverna avslutar med att anknyta till hur de inleder sina texter. Skillnaden är att de riktar uppmärksamheten mot uppsatsinstruktionen, samtidigt som de står i beroende till texten "Landskapsvård naturvård".

Trots att eleverna förmedlar uppfattningen att natur- och miljöförstörelsen orsakats av den accelererande tekniska utvecklingen, anser två elever att såväl industri som myndigheter bär ansvaret för sakernas tillstånd. En elev väljer däremot att försvara industrin och myndigheterna.

Nu skall inte industrin och myndigheterna bara svartmålas, utan visst händer det saker även i positiv riktning, men det har inte skett förrän problemet har blivit akut likt ett magsår. Men magsår läks och detsamma får man hoppas att naturen kommer att göra, när

²⁰⁶ Elev f.1 E3a.

²⁰⁷ Elev f.1 E3a, elev p.4 E3a och elev p.7 E3a.

industrins och myndigheternas beslut och åtgärder har fått avsedd verkan.²⁰⁸

Eleven tillfogar att förändringen av samhällets relation till naturen förverkligas när industrins och myndigheternas beslut och åtgärder fått avsedd verkan. Övriga elever delar denna uppfattning, men till skillnad från den citerade eleven ovan som menar att denna samverkan redan inletts, uttrycker övriga en önskan om att ett sådant samarbete ska ta form.²⁰⁹

Vi märker hela tiden hur motsatta krafter går emot varandra, fastän de har samma mål: en ren miljö.[...]Det kommer inte att bli en förändring, så länge samordningen mellan industrin och myndigheterna är så dåligt utvecklad. För industrin och myndigheterna är de två parter, som har det största ansvaret för miljön. Men när denna samordning förbättras, så kan vi nog vänta oss en renare miljö.²¹⁰

De "motsatta krafterna" som "går emot varandra" trots att de "har samma mål" kan tolkas som att det handlar om en förening mellan tillväxt och natur, eller modernitet och naturhänsyn, vilket i så fall skulle kunna tolkas som ett embryo till tankar om en hållbar utveckling. Mer sannolikt handlar det om avvägningstankar i relationen mellan samhälle och natur. Förhoppningen och lösningen är att industrin och staten harmonierar sina insatser. Med tillförsikt avslutar två elever sina uppsatser med att upprepa att vi får en renare miljö när samordningen förbättrats.²¹¹

Men ingen anser att utvecklingen bör hejdas, däremot förändras. Återigen argumenterar en av eleverna för att den tekniska utvecklingen bör intensifieras.

För att vidare förgiftning av naturen skall kunna bekämpas, måste tekniken skrida in, för det är ju i alla fall den, som har de största möjligheterna att rädda vår natur, samtidigt som den är den otvivelaktigt största orsaken till naturens förfall.²¹²

Eleven avslutar sin text med att skriva att det inte saknas resurser utan att det brustit i engagemang, administration och samverkan.

²⁰⁸ Elev p. 7, E3a.

²⁰⁹ Elev f.1 E3a och elev p.4 E3a.

²¹⁰ Elev p.4 E3a.

²¹¹ Elev f.1 E3a och elev p.4 E3a.

²¹² Elev p.7 E3a.

Gemensamt påpekar eleverna att en samverkan mellan industri och myndigheter är vad som krävs för att förändra samhällets relation till naturen, vilket också betraktas som problemets lösning. Eleverna förmedlar sina framtidsförväntningar med den genetiska berättelseformen, där samhällets relation till naturen förändras när industri och myndigheter samverkar. Hur denna samverkan ska gå till eller vad den omfattar förklaras inte utan skrivs fram som ett självklart handlingsalternativ i samtiden, gestaltat som en nödvändig komponent i förändringen av det svenska samhället.

I tabell 17 åskådliggörs hur elevernas berättelser på temat nationen placerats utifrån den historiska frågan, via vändpunkten till framtidsförväntningar i det idealtypiska berättelseschemat.

Tabell 17. Schema över idealtypiska berättelser med fokus på berättelsens temporala sensmoral.

Funktioner	Berättelser och behov			Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement						
Erinran av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett fröflutet	Tempor.d. sensmoral		Elev p. 7 E3a		Elev f.1 E3a Elev p. 4 E3a
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt					Elev p.4 E3a Elev f.1 E3a Elev p.7 E3a
Hur relationen uppfattas sammanhängande över tid	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samhällets relation till naturen	Framtidsförväntningar					Elev p.4 E3a Elev f.1 E3a Elev p.7 E3a

Temporal sensmoral

I gruppen dominerar den genetiska berättelseformen som används för att hantera förändringar av samhällets relation till naturen. Inledningsvis använder två av eleverna andra berättelseformer. En elev använder den traditionella formen, med vilken naturförstöringen betraktas som sammanhållen och likartad över tid. En annan använder den exemplariska för att generalisera ett tidlöst beteende och som varning för samtiden. Men från vändpunkten dominerar den genetiska berättelseformen, vilket sker i samband med att eleverna refererar till texten "Landskapsvård naturvård". Men trots att eleverna använder den genetiska berättelseformen och texten "Landskapsvård naturvård" varierar framtidsperspektivet. Trots att man anser att den accelererande utvecklingen är orsaken till att man befinner sig i en problematisk situation, så menar man inte att utvecklingen bör hejdas. Gemensamt förmedlar eleverna att lösningen står att finna i att myndigheterna och industri samordnar sina insatser, vilket förändrar samhällets relation till naturen. En elev anser samordningen som ett redan påbörjat projekt, övriga önskar sig en samordning. Men samordningen betraktas som genomförbar, vilket resulterar i att framtiden betraktas med tillförsikt.

I tabell 18 förtydligas hur den genetiska berättelseformen dominerar i elevberättelserna på temat nationen.

Tabell 18. Elevberättelser på temat nationen utifrån tidsuppfattning, perspektiv, lösning samt dominerande berättelseform.

Elev	Dominerande berättelseform	Behov	Hur samhällets relation till naturen förmedlas utifrån tid	Texthäftesbruk
Elev p. 4 E3a	Genetisk	Förändring	Sveriges beroende av naturen betraktas som nödvändig och sammanhållande över tid, medan naturpåverkan betraktas som föränderligt. Men när industri och stat samordnar sina miljövårdande insatser förändras och utvecklas det svenska samhället. Framtiden betraktas med tillförsikt	"Landskapsvård naturvård"
Elev f.1 E3a	Genetisk	Förändring	Sveriges användning av naturresurser betraktas som oproblematiskt och sammanhållande. Med hjälp av texthäftet formuleras att förändringar i naturen påverkar samhället, vilket förhindras när industri och stat harmonierar sina miljövårdande insatser. Framtiden betraktas med tillförsikt	"Landskapsvård naturvård"
Elev p. 7 E3a	Genetisk	Förändring	Sveriges exploatering av naturen ses som sammanhållande över tid, men de förändringar i naturen betraktas som föränderliga. Med teknik, vetenskap och en samordning mellan stat och industri löser förändringarna och samtidigt utvecklas Sverige som industrination. Framtiden betraktas med tillförsikt.	"Landskapsvård naturvård"

Elevberättelser i en historiekulturell kontext

Av totalt fjorton elevberättelser dominerar den genetiska formen i tio elevberättelser. I två elevberättelser dominerar den exemplariska formen och i två den kritiska. Ingen elev använde sig av den traditionella berättelseformen. Fördelningen av berättelseformer åskådliggörs i tabell 19 nedan, utifrån tema och berättelseform.

Tabell 19. Elevernas berättelsefördelning utifrån tema och dominerande berättelseform.

<i>Berättelseform</i>	<i>Traditionell berättelse</i>	<i>Exemplarisk berättelse</i>	<i>Kritisk berättelse</i>	<i>Genetisk berättelsen</i>
<i>Tema</i>				
<i>Människans överlevnad</i>		Elev p.1 N3d		Elev p.2 N3c Elev p. 6 E3a Elev p.1 T3e Elev p.2 E3a
<i>Naturen</i>		Elev p.2 N3d	Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Elev p.5 E3a Elev f.2 E3a Elev p.3 N3d
<i>Nationen</i>				Elev p.4 E3a Elev f.1 E3a Elev p.7 E3a

Tidigare diskuterades huruvida provsituation, instruktionerna och de texter eleverna använde sig av påverkade deras meningsskapande. Denna diskussion återkommer jag till i sammanfattningen. Istället riktar jag fokus mot den värld eleverna berättar om och den funktion deras berättelser kan tänkas fylla utifrån samhällets relation till naturen. Vad som skymtar fram i elevernas resonemang om landskapsvårdens ekonomiska problem för näringsliv, kommun och stat, är hur de kopplade sina berättelser till en större social, kulturell och nationell kontext än den personliga. Detta gjordes med att formulera uppfattningar om samhällets relation till naturen utifrån föreställningar som avvägnings- och konsensustankar. Dessa formulerades i samband med att miljöfrågor, som Vindelälven, eller miljöproblem, som luft-, vatten- och kvicksilverföroreningar diskuterades. Eleverna gjorde det på olika sätt, vilket kan läsas fram i berättelsernas narrativa struktur och uttrycktes som antingen oro eller tillförsikt i framtidsprojektioner.

Utifrån de historiekulturella berättelseformer kan elevernas farhågor och förhoppningar betraktas som berättelsernas sensmoral formulerade i perspektiv, svar eller lösningar på existentiella och moraliska frågor om samhällets relation till naturen. Av de elever som formulerade sina berättelser utifrån temat människans överlevnad respektive naturen, var det två elever som använde sig av den historiekulturella berättelseformen *Intet nytt*. Genom denna skrevs ett samtida skeende fram som analogt med tidigare

händelser och handlingsmönster.²¹³ För eleverna hade det historiska sammanhanget inte förändrats, vilket innebar att människan gick en osäker framtid tillmötes. Eleverna som använde sig av texten ”Romerska vägar” som i föregående avsnitt analyserat som en guldåldersberättelse, är en berättelseform som inte återfinns i elevernas berättelser.

Två elever använde sig av berättelseformen *Allt är nytt*, med vilken eleverna förmedlade perspektivet att samtiden stod inför en historisk brytpunkt. Om ingen förändring av samhällets relation till naturen sker, så gick människan eller samhället en osäker framtid tillmötes. Av dessa elever refererade en till texthäftet och då till texten ”Landskapsvård naturvård”.²¹⁴

Övriga elever, vilka alla skrev utifrån olika teman, använde sig av berättelseformen *Framsteget*. Elevberättelserna karaktäriserades av sina prospektiva perspektiv, som förmedlade såväl en kontinuitet till ett förflutet men framför allt nödvändigheten av en samtida förändring av samhällets relation till naturen. Gemensamt var även elevernas förslag på vilka åtgärder som borde vidtas för att åstadkomma denna förändring, så som lagstiftning mot föreningar, skattehöjningar, teknikutveckling och samordning mellan stat och näringsliv. Oberoende av valt tema skilde sig elevernas berättelser åt vad gällde deras framtidsförväntningar. Av elva elever uttryckte fyra farhågor om framtiden.²¹⁵ Oron utgick från miljöföreningarnas komplexitet och riskerna den medförde, vilket förenades med att vetenskap, staten och näringslivet inte skulle kunna samordnas. Några elever uttryckte en oro för att de åtgärder som borde vidtas sattes in för sent eller att effekterna inte blev märkbara. Detta skulle bidra till en utbredd likgiltighet, som skulle innebära att allt hopp var ute. Av dessa elever utnyttjade två elever texten ”Landskapsvård naturvård”.²¹⁶

Resterande sex elever betraktade framtiden med tillförsikt, vilket uttrycktes med en stark tillit till den svenska staten, vetenskapen och tekniken.²¹⁷ Vidare förmedlades föreställningen att samordningen mellan stat och näringsliv var nära förestående, liksom de åtgärder som föreslogs. Av

²¹³ Elev p.1 N3d, elev p.2 N3d.

²¹⁴ Elev p.3. E3a.

²¹⁵ Elev f.2 E3a, elev p.5 E3a, elev p. 6 E3a och elev p.2 E3a.

²¹⁶ Elev p.5 E3a, elev f.2 E3a.

²¹⁷ Elev p.2 N3c, elev p.1 T3e, elev p.3 N3d, elev p.4 E3a, elev f.1 E3a och elev p.7 E3a.

dessa elever använde fem texten ”Landskapsvård naturvård”.²¹⁸ I tabell 20 åskådliggörs hur berättelserna placerats utifrån de historiekulturella berättelseformerna.

Tabell 20. Hur elevberättelser placerats i schemat utifrån historiekulturella berättelseformer.

<i>Historiekulturella grundberättelser</i>	<i>Intet nytt</i>	<i>Allt är nytt</i>	<i>Framsteget</i>	
<i>Tema</i>				
<i>Människan</i>	Elev p.1 N3d		Elev p. 6 E3a Elev p.2 E3a	Elev p.2 N3c Elev p.1 T3e
<i>Naturen</i>	Elev p.2 N3d	Elev p.1 E3a Elev p.3 E3a	Elev f.2 E3a Elev p.5 E3a	Elev p.3 N3d
<i>Nationen</i>				Elev p.4 E3a Elev f.1 E3a Elev p.7 E3a

Sammanfattning

I kapitlet har jag med innehållsanalysen försökt besvara vilka miljöfrågor eleverna aktualiserade och hur de förhöll sig till den rumsliga struktureringen som det centrala provet i svenska förmedlade om landskapsvårds- och miljövårdsfrågor. Med den narrativa analysen undersöktes hur eleverna gestaltade historisk tid i förhållande till receptionen av de strukturerande miljövårdsfrågorna, som därefter analyserades utifrån historiekulturella berättelseformer.

Vad referensanalysen visade var en tyngdpunktsförskjutning i elevernas val att diskutera miljövårdsfrågor framför landskapsvårdsfrågor. Betoningen på miljövårdsfrågorna utvecklades av eleverna utifrån egna erfarenheter om miljöfrågor och miljöproblem bortom uppsatsinstruktionernas och texthäftets styrning. De frågor eleverna utgick från var vatten- och luftföroreningar, energiresursfrågor och kvicksilverföroreningar. Vatten- och luftföroreningar uppfattades som diffusa och bearbetades allmänt som vållad av industrin eller utifrån avgasproblematiken som bilismen vållat. Vad gäller övriga frågor utnyttjade eleverna kvicksilver- och Vindelälvsdebatten som fördes under 1960-talet, och denna fick betydelse för elevernas historiska

²¹⁸ Elev p.3 N3d, elev p. 4 E3a, elev f.1 E3a och elev p. 7 E3a.

meningsskapande. Vad som inte diskuterades i texthäftet var vilka åtgärder som stod till buds för att hantera eller lösa miljövårdsfrågorna, vilket en majoritet av eleverna diskuterade genom att betrakta utvecklingen av teknik och industrin, men även lagstiftning, beskattning och prishöjningar. Dessa åtgärder ingick i föreställningar som samhällets relation till naturen utifrån avvägningstankarna som ingick i retoriken om miljöfrågorna under perioden, vilket diskuteras i nästa kapitel.

Eleverna refererade pliktskyldigt till landskapsvårdsfrågorna som lyftes i uppgiftsfrågan och som vidareutvecklas i texten "Landskapsvård naturvård". Men landskapsvårdsfrågorna varken uppfattades, utnyttjades eller fick betydelse för hur eleverna utformade sina berättelser. Däremot utnyttjade flertalet elever avvägningstemat som förmedlades i texten "Landskapsvård naturvård", som uttryckte behovet att skydda naturen för människan där även föreställningen om en vidareutveckling av teknik och industri ingick.

Vad gäller den rumsliga struktureringen valde hälften av eleverna att i sina inledningar strukturera miljövårdsfrågorna i ett internationellt eller globalt rum. Detta kan naturligtvis tolkas som en strategi när ämnen med allmängiltig karaktär sorteras, dramatiseras och positioneras i förhållande till en verklighet. Men i en majoritet av elevernas orienteringar, i såväl vändpunkt som framtidsförväntningar, strukturerades miljövårdsfrågor utifrån en nationell kontext, vilket skulle kunna tolkas som en anpassning till uppsatsinstruktionerna. Det skulle även kunna tolkas som elevernas personliga uppfattningar.

Provanvisningarna uppmanade inte eleverna att anlägga ett historiskt perspektiv. Likväl valde fjorton av arton elever att förankra sina berättelser i ett historiskt rum. Detta kan tolkas som att eleverna betraktade miljöfrågorna som angelägna i ett samtida skeende och i det historiska flödet med perspektiv på framtiden. Eleverna skapade mening av att formulera historiska frågor kring samhällets relation till naturen med världen eller nationen som fond med vilka de gestaltade teman om människans överlevnad, naturens värn eller nationens fortsatta utveckling. Fyra elever valde att förankra sina berättelser i ett avlägset förflutet medan majoriteten tog avstamp i tiden för industrialismen.

Oavsett tema eller historisk förankring dominerade den genetiska berättelseformen som användes för att hantera de förändringar som gestaltades kring frågor om samhällets relation till naturen. Men den genetiska berättelsen kan inte förklara den kongruens som rådde i hur

eleverna argumenterade för vilka problem samhällets ställdes inför och vilka åtgärder som borde vidtas. Trots variationer i tema och historiska förankringar tog eleverna spjörn i likartade "nu"-situationer och framtidsperspektiv. Den historiekulturella berättelseanalysen förtydligade vilken funktion den narrativa strukturen hade i att uttrycka vad förändringarna innebar eller kunde tänkas innebära i form av framtida förhoppningar och farhågor. Framtidsförväntningarna kan betraktats som perspektiv, svar eller lösningar på de moraliska och existentiella frågor som eleverna hanterade som sociokulturella läroprocesser men framför allt som värderings- och principförklaringar om samhällets eller människans ansvar och skuld, framsteg eller förfall, och död eller liv.

Med den historiekulturella berättelseformen *Intet nytt* formulerade två elever uppfattningen att människan befann sig i samma historiska rum, men även att människan bar skulden för den situation man befann sig i. Den historiska lärdomen som eleverna drog var att människan inte lärt sig något av historien, vilket oundvikligen skulle leda till hennes undergång. Två elever ansåg att vi befann oss i en historisk brytpunkt, där den samtida den samtida naturrelationen betraktades som att människan befann sig i en ny historisk situation. Detta formulerades med formen *Allt är nytt*, som skiljde nu från då.

Den dominerande berättelseformen var *Framsteget* med vilken samhällets relation till naturen betraktades som en föränderlig och progressiv relation. Med framstegsberättelser rationaliserades miljöproblemen och miljöfrågorna som ekonomiska och tekniska problem, där lösningen låg i samverkan mellan stat, vetenskap och industri. Eleverna uppfattade varken tidigare miljöproblem eller samtida miljöfrågor som övergripande problem. Detta uttrycktes med en tillförsikt till såväl vetenskapen och tekniken, med staten som garant och skydd för såväl naturen som människa. En majoritet av eleverna uttryckte denna framtidsförväntan som en prospektiv rörelse framåt och uppåt. Fyra elever reserverade sig genom att betrakta förändringarna som osäkra. Osäkerheten verkar ha utgått från ett systemtänkande om naturen som innebar att miljöföroreningarna betraktades som komplexa och riskabla. En osäkerhet som förenades med att vetenskap, staten och näringslivet inte skulle kunna samordna sina åtgärder eller att effekterna av de vidtagna åtgärderna inte blev märkbara. Detta skulle i så fall bidra till en utbredd likgiltighet, med resultatet att allt hopp var ute.

Andra förklaringar till elevernas berättelseformer är tänkbara och utgår från vad som tidigare diskuterats om hur provsituationen, uppsatsinstruktioner och genrekrav kunde tänkas påverka elevernas meningsskapande och då även de behov som berättandet låg till grund för. Denna påverkan kan ha lett till att eleverna letade efter "rätt svar" om samhällets relation till naturen i texthäftet. Med detta perspektiv kan elevernas berättelseteman betraktas som resultat av denna påverkan, som även omfattade den historiska fråga, som jag följt och analyserat genom berättelsen. Men man kan även tänka sig att den genetiska berättelseformen som förmedlades i "Landskapsvård naturvård" representerade en vidare och samtida intersubjektiv förståelse eller uppfattning om samhällets relation till naturen.

I analysen av "Romerska vägar" och "Landskapsvård naturvård" tolkades de dominerande berättelseformerna som genetiska. Men texten "Romerska vägar" rymde exemplariska former, vilket eleverna uppfattade och använde sig av. På samma sätt kan de elever som använde den genetiska berättelseformen ha läst och påverkats av texten "Landskapsvård naturvård". Även om den inte refererades var kopplingen mellan uppsatsinstruktionen och textens rubrik uppenbar. Elevernas insikt eller känsla för textgenren de skrev i resulterade i att de argument och resonemang som fördes i inledningen kopplades till avslutningen, oberoende av elevernas personliga uppfattningar om samhällets relation till naturen. Två elevberättelser har tolkats som kritiska, men det förekommer även kritiska former i andra elevberättelser. Dessa ingick dock i diskussioner som återspeglade resonemang i texthäftet. Frånvaron av framför allt traditionella och till viss del den kritiska berättelseformen kan förklaras av att formerna inte förekom i de texter eleverna läste, och att de därför uppfattats som "fel svar".

Frågan är om elevernas meningsskapande uppvisar likheter med vad som förmedlades i dagstidningarna. Vad som intresserar mig i dagstidningarnas förmedling är vilka miljöfrågor som diskuterades, hur dessa strukturerades i rummet, vilka lösningar som förmedlades av miljöfrågorna och miljöproblemen, samt vilka berättelseformer som användes för att förmedla föreställningar om samhällets relation till naturen. Detta är vad som undersöks i nästa kapitel.

7 Miljökulturella perspektiv i lokala dagstidningar 1969

I detta kapitel undersöks hur samhällets relation till naturen förmedlades i de lokala dagstidningarna *Arbetet* och *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. Nedslagen i tidningarna görs under två månader före det centrala provet i svenska 1969. Fokus riktas mot vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur de strukturerades i rummet. Syftet är inte att mäta om förmedlingen av miljöfrågor och miljöproblem formulerades som miljöhot utifrån nya skalor i tid och rum. Vad jag intresserar mig för är vilka frågor som aktualiserades och hur dessa strukturerades i rummet. Dessa mönster jämförs med hur eleverna aktualiserade och strukturerade likartade frågor i sina uppsatser.

Texter som kan karaktäriseras som berättelser var av förklarliga skäl få i förhållande till annan textproduktion i tidningarna. Men berättelser förekom och analyseras utifrån ett narrativt perspektiv. Innehållsanalysen kommer därför även att användas som ett urvalsinstrument för vilka berättelser som analyseras. Urvalet baseras på hur berättelserna aktualiserade miljöfrågor och miljöproblem och hur de strukturerades rumsligt. Syftet med den narrativa analysen är att undersöka hur tidsuppfattningen gestaltades i berättelser om samhällets relation till naturen. Analysen relateras därefter till elevernas historiska berättande. Alltså först undersöks frågor och rum, därefter analyseras tid och rum.

Om miljöfrågor i dagstidningarna

I dagstidningarna fick miljöfrågorna sällan ett större utrymme. De fick större utrymme på ledar- och kultursidor, och då med en annan dispositionsform än den enfatiska. Jag har sammanlagt kunnat urskilja 147 texter som berörde samhällets relation till naturen i tidningarna. 68 av dessa texter

återfinns i tidningen *Arbetet* och resterande 79 i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*.

Antalet artiklar och notiser mellan tidningarna skiljer sig inte nämnvärt åt. Den skillnad som finns skulle kunna förklaras med att *Arbetets* redaktion var mindre benägen att framföra en annan åsikt i relationen människa – samhälle, än den som den sittande socialdemokratiska regeringen intog. Men ser man till innehållet på framför allt ledarsidorna, så intog tidningen ofta en annan hållning än regeringens.²¹⁹ Medieforskningen visar dock att medier på mindre orter och i homogena samhällen tonar ner konfliktperspektivet vad gäller miljöfrågor, något som hände när *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* inledningsvis valde bort att rapportera om BT Kemi-skandalen i mitten av 1970-talet.²²⁰ De skillnader jag har kunnat skönja var att *Arbetet* tog upp miljöfrågorna på ledarsidan, vilket *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* sällan gjorde. Däremot diskuterade den senare frågorna desto oftare på kultursidorna.

Betraktar man istället förhållandet mellan tidningarna så var nyhetsinnehållet av naturliga skäl likartat. Man kan tänka sig att någon av tidningarna skulle välja bort vissa nyheter eller specifika frågor. Men under perioden för undersökningen så var nyhetsinnehållet likartat. Skillnaderna mellan tidningarna handlade mer om att nyheterna publicerades med en viss tidsförskjutning. Om det skulle förekomma någon olikhet i offentlighöret, så skulle den i så fall ha sitt ursprung i hur miljöfrågorna förmedlades och värderades. Detta är en skillnad som skulle kunna härledas till tidningarnas ideologiska hemvist. Men såväl förmedlingen som gestaltningen var snarlik och så även värderingen av den. Miljöfrågan hade ännu inte fått en ideologisk hemvist i den politiska sfären men, som Lars J. Lundgren skriver, hade den lyfts upp från punkten ”övriga frågor” och fått en egen rubrik på den politiska dagordningen.²²¹

²¹⁹ Håkan Stenram, ”Vindelälvens värde”, *Arbetet* den 2/1 1969, s. 2. I artikeln hänvisas även till tidigare artiklar där man skriver att ”*Arbetet* har upprepade gånger på ledarplats tagit ställning emot en utbyggnad av Vindelälven (28/4, 11/6, 14/7, 12/11 och senast den 2/12). [Datumen syftar på år 1968]

²²⁰ Gunilla Jarlbro 2001, s. 23.

²²¹ Lars J. Lundgren 2005, s. 89; Johan Hedrén 2002, s. 298.

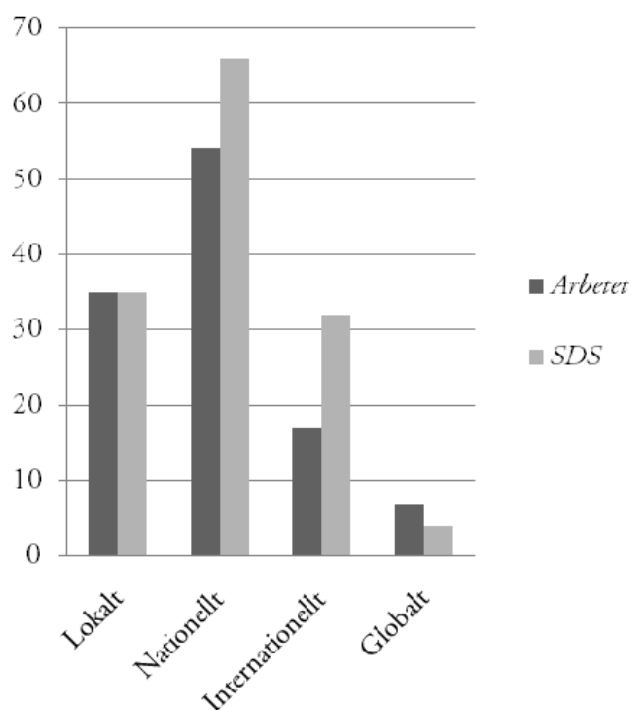
Miljöfrågor och rummet

För att beskriva hur det geografiska rummet refererades i de totalt 147 texterna (se diagram 7), har jag använt mig av kategorierna lokalt, nationellt, internationellt och globalt. De lokala och nationella kategorierna syftar på de texter som refererar till platser i Sverige eller bara Sverige. Till lokal referens räknas de texter som till exempel hänvisar till Malmö och andra orter. När Sverige refereras kategoriseras detta som nationellt. Med global referens avses texter som hänvisar till världen i sin helhet, medan internationell referens avser texter som refererar till Europa, enskilda europeiska länder och länder på andra kontinenter. En intressant iakttagelse är att man sällan refererade till länder i Östeuropa, något som även Monika Djerf Pierre noterar i sin avhandling *Gröna Nyheter*. Öststatsländerna var helt osynliga i miljöbevakningen i SVT:s nyhetssändningar under 1960-talet.²²²

Anledningen till att det finns fler referenser än texter är att en artikel kunde referera till länder i Europa, för att därefter diskutera svenska förhållanden och slutligen nämna miljöförroreningar i Malmö. I och med att det förekom olika rumsliga referenser har jag valt att notera de hänvisningar som fanns och inte enbart de som var dominerande i en text. Man kan misstänka att resultatet blir detsamma.

²²² Monika Djerf Pierre 1996, s. 147.

Diagram 7. Rumslig referens i texter med miljötematik i *Arbetet* respektive *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* från den 2/1 till den 2/3 1969.

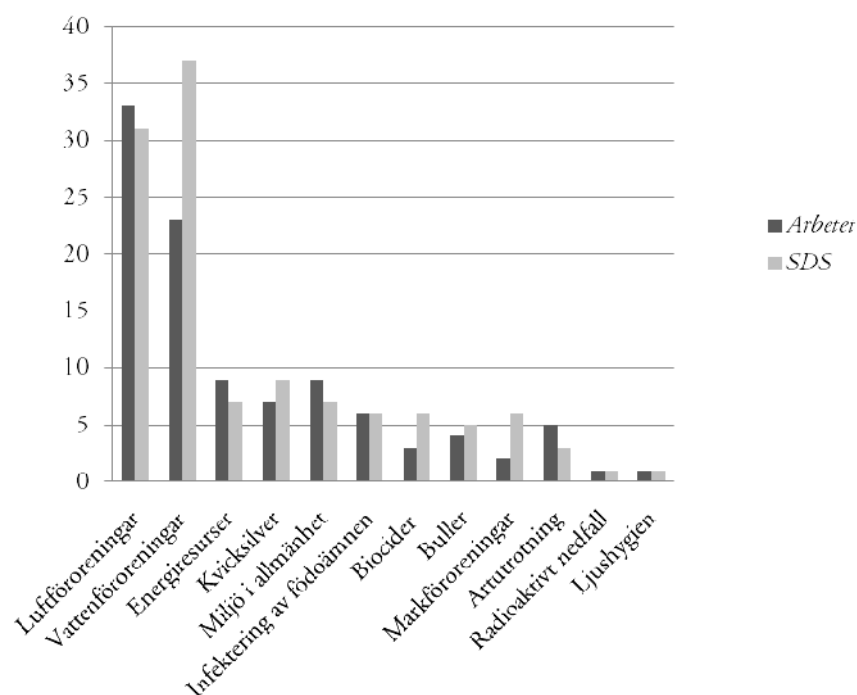
I såväl *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* som *Arbetet* orienterades miljöfrågor i huvudsak till ett nationellt eller lokalt rum, därefter internationellt och minst globalt. För tidningen *Arbetets* del orienterades miljöfrågorna i 79 procent av texterna till en lokal och nationell kontext. För *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* var siffran 73 procent. Detta kanske inte är så märkligt med tanke på att de lokala nyheterna betonades i konkurrensen gentemot andra dagstidningar. Men siffrorna kan jämföras med Monika Djerf Pierres inventering av den rumsliga orienteringen av miljönyheter i *Aktuellts* sändningar under 1960-talet. Djerf Pierres inventering visar att 62 procent av nyhetsinslagen 1968 orienterades lokalt, medan 27 procent av inslagen orienterades nationellt. Detta innebär att 89 procent av miljönyheterna förlades i en svensk kontexten. För år 1969 var den lokala orienteringen 41 procent, medan den nationella orienteringen ökat till 46 procent. 87 procent av miljöinslagen orienterades således till en svensk kontext. Under hela 1960-talet förmedlades miljönyheter som lokala eller nationella miljöfrågor eller miljöproblem.²²³ Som tidigare diskuterats kan den rumsliga referensen i

²²³ Monika Djerf Pierre 1996, s. 147.

tv och tidningar få betydelse för förståelsen av miljöförroreningarnas konsekvenser. Detta kan i sin tur påverka hur miljöfrågor och miljöproblem tolkas och värderas i form av miljöhot utifrån nya skalor i såväl tid som rum.

Motsvarande svårigheter som vid sorteringen av den rumsliga referensen uppstår när man försöker kategorisera miljöfrågorna i tidningsmaterialet. Svårigheten består i hur miljöfrågorna ska kategoriseras med tanke på vad det var förändringarna uppfattades påverka i naturen. Kategoriseringsproblemen har med miljöförroreningarnas komplexitet att göra, då de går in i varandra, samt hur miljöfrågor definieras av samtiden. Sådana definitioner kan förändras över tid. Miljöfrågornas komplexitet blir tydlig med kvicksilverfrågan, då kvicksilverförroreningar kan ingå i såväl vatten-, luft-, som markförroreningsfrågorna. Dessutom kan den sorteras under infekteringen av födoämnen. Jag har valt att använda tidningarnas definitioner av miljöfrågorna. Kategorin miljö i allmänhet använder jag då texterna hänvisar till rådande miljödebatt utan att hänvisa till någon fråga eller något problem. Kategorierna blir därmed följande: vattenförroreningar, luftförroreningar, energiresurser, markförroreningar, kvicksilver, buller, artutrotning, miljö i allmänhet, biocider, radioaktivt nedfall, ljushygien och slutligen infektering av födoämnen. Vid en närläsning av texter som refererar till miljöfrågor visar det sig att vissa texter tar upp flera olika frågor medan andra tar upp en, men att dessa lokaliseras till olika platser i naturen. Detta innebär i likhet med den rumsliga sorteringen att det finns fler referenser än det finns texter och att vissa miljöfrågor hamnat i flera kategorier. Diagram 8 illustrerar vilka frågor som aktualiserades men även med vilken frekvens de förekommer under den aktuella perioden.

Diagram 8. Miljöfrågor som aktualiseras i texter för *Arbetet* respektive *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* den 2/1 till den 2/3 1969.

Majoriteten av texterna behandlar luft- och vattenföroreningar, därför kommer jag av utrymmesskäl främst att uppehålla mig vid dessa samt hur energiresurs- och kvicksilverfrågan diskuterades. Dessa frågor tog även eleverna upp i sina uppsatser medan det centrala provets texthäfte inte berörde frågorna. I några artiklar kommer den tidigare nämnda John Nihlén till tals, men då överskuggar miljöfrågorna diskussionen om landskapsförändringar.²²⁴ Landskapsvårdsfrågorna får inget utrymme i tidningarnas förmedling. Med utgångspunkt i vilka frågor som eleverna tog upp kommer jag enbart att uppehålla mig vid luft- och vattenföroreningar, energiresursfrågan, samt kvicksilverföroreningsfrågan.

²²⁴ Anonym, "Miljövårdare i Malmökonferens diskuterar framtida planläggning", *Arbetet*, den 11/1 1969, s. 12; Ledaren, "Morgondagens landskap", *Arbetet*, den 20/1 1969, s. 2; Anonym, "Malmökonferens om miljövård", *SDS*, den 11/1 1969, s.18; Anonym, "Industrin beredd göra uppoffringar för att skydda miljö - naturtillgångar", *SDS*, den 19/1 1969, s.10.

Luftföroreningar

Luftföroreningar diskuterades i tidningarna utifrån nya forskningsrön, som publicerades under undersökningsperioden av professor Cyrill Brosset.²²⁵ Brosset var vid tidpunkten professor vid Svenska silikatinstitutet/Chalmers tekniska högskola och hade genomfört mätningar av Göteborgs luftkvalitet i slutet av 1950-talet och fortsatte med att göra luftkvalitetsmätningar i större städer under 1960-talet med fokus på luftföroreningars effekt på människors hälsa. Men undersökningsresultaten pekade även på föroreningarnas påverkan på naturen.²²⁶ Brossets storstadsmätningar visade höga halter av svaveldioxid och sot som orsakades av lokala utsläpp, men från 1965 visade mätningarna även att det fanns en storskalig förorening som varken hade ett lokalt eller ett nationellt ursprung.²²⁷ Denna information förmedlades inte i tidningarnas texter, vilket kan förklaras med vad Gunilla Jarlbro skriver om att miljöfrågor som har global eller diffus karaktär, så som luftföroreningar, har svårt att bli till nyheter då de kan vara svåra att förstå och därmed svåra att förklara. Akuta och ofta lokala miljöproblem med inslag av konflikt har däremot lättare att bli en nyhet.²²⁸ Men förväntningar på hur miljöfrågor representeras i nyhetsförmedlingen spelar även en roll där den lokala eller nationella fonden kan ha skymt sikten. Därtill kan föroreningarna ha uppfattats som åtgärdade, då man övergått till högre skorstenar och lägre svavelhalt i eldningsoljan. Under den aktuella perioden utgjorde Brossets studie bränsle till artiklar i tidningarna om luftföroreningar.²²⁹ De förorenande ämnena som diskuterades i tidningarna var svaveldioxid, som spreds i samband med förbränningen av svavelhaltig olja, samt koldioxid och blyföroreningar, som spreds med bilavgaser.

²²⁵ Sverker Lindström, "Chockbesked om luftföroreningar väntas. Förbjud biltrafik i centrum", *Arbetet*, den 18/2 1969, s. 3; Anonym, "Forskarprojekt i Göteborg: Larmsystem mot dålig luft", *Arbetet*, den 25/2 1969, s. 7; Ledaren, "Luften vi andas", *Arbetet*, den 26/2 1969 s. 2; Anonym, "Miljövårdsproblemen angrips internationellt", *SDS*, den 18/2 1969, s. 5.

²²⁶ Lars Holmberg, "Bra forskarkontakt", *SDS*, den 2/3 1969, s. 4.

²²⁷ Gun Lövblad, Karin Sjöberg & Per-Arne Svanberg 2004, s. 2—3.

²²⁸ Gunilla Jarlbro 2001, s.17.

²²⁹ Anonym, "Miljövårdsproblemen angrips internationellt", *SDS*, den 18/2 1969, s. 5; HA, "Fjärrvärme och luftsmuts", *SDS*, den 18/2 1969, s.18; Allan Haag, "Överingenjör Haag svarar:", *SDS*, den 18/2 1969 s. 18; Anonym, "Sett i TV", *SDS*, den 20/2 1969.

På insändarsidorna diskuterades luftföroreningarna av naturliga skäl som lokala miljöproblem. Det var framför allt värmeverkens utsläpp som insändarskribenterna beklagade sig över.²³⁰ I denna debatt ansåg man från lokala myndigheter och värmeverkens ledning att problemet åtgärdats i samband med att man hade börjat använda en olja med låg svavelhalt. I den fortsatta argumentationen ansåg man att den upplevda luftsmutsen inte orsakades av värmeverken utan av bilarnas avgaser. Avgasproblemen diskuterades även utifrån en lokal kontext, men fick desto större utrymme i tidningarnas nyhetsartiklar, där bilavgaserna beskrevs som ett nationellt problem. Från forskarsamhället och via myndigheter ville man åtgärda problemet med bättre stadsplanering, förbud mot bilar i stadskärnorna, avgasrening och genom att sänka blyhalten i bensin.²³¹ Stefan Anderberg menar att luftföroreningsfrågorna länge stod i skuggan av vattenföroreningsfrågorna. I mitten av 1960-talet och kring år 1970 fick luftföroreningsfrågorna större uppmärksamhet och resulterade i att kommunerna använde eldningsolja med lägre svavelhalt eller att man renade utsläppen från svavel.²³²

I tidningstexterna fick vatten- och luftföroreningsfrågorna nästan lika stort utrymme. Detta är även något Anderberg observerar i sitt källmaterial

²³⁰ Anonym, "Problem med Lunds värmeverk", *Arbetet*, den 13/1 1969, s. 17; Anonym, "Landskrona ska bli renare?", *Arbetet*, den 25/2 s. 21; B.O., "Fjärrvärme soten igen", *SDS*, den 28/1 1969, s. 10; Allan Haag, "Från Industriverket svaras:", *SDS*, den 28/1 1969, s. 10; H A, "Fjärrvärme och luftsmuts", *SDS*, den 18/2 1969 s 18; Allan Haag, "Överingenjör Haag svarar", *SDS*, den 18/2 1969, s. 18; Anonym, "Lasarettets skorsten sprider sot i mängd på grannkvarter", *SDS*, den 26/2 1969, s. 19.

²³¹ Anonym, "Avgasplågan", *SDS*, den 1/2 1969, s. 12; Ledaren, "Hårdare tag", *Arbetet*, den 12/1 1969, s. 2; Anonym, "Experttips: Den sänkta blyhalten blir helt utan effekt", *Arbetet*, den 29/1 1969, s. 18; Anonym, "Amerikanska biljättar inför domstol. Struntade i avgaserna", *Arbetet*, den 11/1 1969, s. 10; Anonym, "Amerikanska bilföretag kom överens: Vi struntar i det där med avgasrenare", *SDS*, den 12/1 1969, s. 40; Anonym, "S:t Petri krämarkapell: Svavel och saltvindarna förstör kulturbyggnader", *SDS*, den 7/2 1969; Anonym, "Malmö en av de mest luftförorenade städerna", *Arbetet*, den 15/2, s 21; Anonym, "Efter TV:s chockprogram om bilarna: Måste jag dö?", *Arbetet*, den 17/2 1969, s. 16; Sverker Lindström, "Chockbesked om luftföroreningar väntas. Förbud biltrafik i centrum", *Arbetet*, den 18/2 1969, s. 3; Anonym, "Malmötekniker löser avgasproblemet", *Arbetet*, den 19/2 1969, s. 7; "Bomb från Volvo dubbelmotor", *Arbetet*, den 20/2 1969, s 1; Nils Viktorsson, "Volvochefens dubbelmotorbil, framtidsvision", *Arbetet*, den 21/2 1969 s 6; I. T., "Ingrepp i naturens ordning? Till Britt Östlund-Levinsohn (SDS 16/2)", *SDS*, den 1/3 1969, s 15.

²³² Stefan Anderberg 1995, s. 67 och 81—83.

kring 1970. Men det var inte svavelföreningen som stod i tidningstexternas fokus, utan bilavgasernas koldioxid- och blyföreningar. Denna diskrepans kan bero på att Anderberg i sin studie använder tidskrifter som primärmaterial. Tidskriftsmaterialet innehåller rena forskningsredovisningar, rapporter samt presentationer av nya forskningsprojekt, som fokuserar på huvudproblemet.²³³ Vad Anderbergs undersökning vidare visar är att luftföroreningsfrågorna faller i glömska redan 1973 för att återkomma på 80-talet, med en topp 1984 i samband med skogsdödslarmen.²³⁴ I elevernas uppsatser var just luft- och vattenföreningar de miljöfrågor som fick mest utrymme före kvicksilverföreningar som förorenade vattendrag och gjorde fisken otjänlig som föda.

Monika Djerf Pierre menar att när kvicksilverdebatten avmattades i TV:s nyhetssändningar i mitten av 1960-talet, så tog istället nyheterna om bilavgasföreningar vid. Detta överensstämmer med vad Stefan Anderberg konstaterar i sin tidningsindexinventering.²³⁵ Vad Djerf Pierres studie förtydligar är att miljöinslagen i *Aktuellt*s sändningar under perioden inte var prioriterade, men att frågan om dem hade väckts, något som framgår av den markanta ökningen från 45 nyhetsinslag 1968 till 111 inslag år 1969.²³⁶

... och vattenföreningar

I tidningarna kunde man läsa om vattenföreningar som eutrofiering, det vill säga övergödningssproblem av insjöar och åar. Här var det framför allt fosfater från syntetiska tvättmedel och närsalter från kommunernas avlopp som ansågs orsaka övergödningen.²³⁷ Vad som ännu inte sågs som en nyhet var övergödningen av mark eller hav. Men vattenföreningar som fick vattendragen att växa igen var frågor eleverna tog upp i sina uppsatser med

²³³ Stefan Anderberg 1995, s.13—14.

²³⁴ Stefan Anderberg 1995, s. 67 och 81—83.

²³⁵ Monika Djerf Pierre 1996, s. 160.

²³⁶ Monika Djerf Pierre 1996, s. 137.

²³⁷ Anonym, "Revolutionerande metod att rena avloppsvattnet", *SDS*, den 24/1 1969, s. 24; Ledaren, "Argument i miljövården", *Arbetet*, den 2/2 1969, s. 2; Barbro Rydholm-Melander, "Svar till Britt Östlund-Levinsohn – Ingrepp i naturens ordning", *SDS*, den 1/3 1969, s 15; I.T., "Till Britt Östlund-Levinsohn (SDS 16/2) ", *SDS*, den 1/3 1969, s. 15.

formuleringar om att vattendragen slammade igen. En elev kopplade problematiken till hushållens användning av rengöringsmedel.

Däremot diskuterade tidningarna vattenföroreningar i havet som orsakade av utsläpp från samhällen och industrier. Effekterna av dessa utsläpp uppmärksammades, när forskare från Fiskeristyrelsens laboratorium i Göteborg rapporterade om Östersjöns sjunkande syrehalt.²³⁸ Detta var ett av få tillfällen som miljöfrågan diskuterades som ett internationellt problem. Vattenförstöringen, som den kallades, beskrevs i tidningarna som ett resultat av ”decenniers tippningar och utsläpp av industriavfall och gifter av länderna runt om Östersjön”.²³⁹ Men den tillskrevs även den utbredda och samtida utspädningsfilosofin, som förklarades med att ”man [...] låtsats som om föroreningarna och giftet försvinner om det bara sprids ut i tillräckligt små doser i förhållande till det mottagande mediet, antingen från städer, samhällen, massafabriker och andra industrier”.²⁴⁰ Andra artiklar som berörde föroreningar i havet hade med oljeutsläpp att göra.²⁴¹ Vad gäller nyhetsinslag om föroreningar i havet skriver Djerf Pierre att året 1969 var första gången i *Aktuellt*s sändningar som dessa uppmärksammades. Dittills hade vattenföroreningarna enbart handlat om föroreningar av sjöar och grundvatten.²⁴²

Men vattenföroreningar handlade även om biocid- och kvicksilverföroreningar av vattendrag, något man i en artikel i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* ironiskt berättade om:

”Laga ni, så äta vi”, var en gammal skolramsa som vi på min tid lärde oss för att hålla ordning på de fyra västkuståarna. För att nu ta detta minnesstöd i en mer bokstavlig betydelse kan man säga att industrier och samhällen förvisso lagat till en förskräcklig soppa i dessa vatten, men äta bör man nog undvika, i varje fall fisken i

²³⁸ Ledaren, ”Hotet mot Östersjön” *Arbetet* den 5/1 1969, s. 5.

²³⁹ K G Andersson, ”Alla runt Östersjön hjälps åt utreda vattenförstöringen”, *SDS*, 12/1 1969, s. 21; Anonym, ”Syrehalten i Östersjön minskar katastrofalt”, *SDS*, den 4/2 1969.

²⁴⁰ Ledaren, ”Hotet mot Östersjön”, *Arbetet*, den 5/1 1969, s. 5.

²⁴¹ Anonym, ”Oljebälte lamslår fågellivet på Österlen”, *Arbetet*, den 6/2 1969, s. 23; Anonym, ”Oljeskadad sjöfågel längs Österlens kust”, *SDS*, den 26/1 1969, s. 28; Anonym, ”Stora oljeskador”, *SDS*, den 27/1 1969, s. 26; Anonym, ”Plan för oljeskyddsberedskap nu upprättad i Blekinge län”, *SDS*, den 29/1 1969, s. 19.

²⁴² Monika Djerf Pierre 1996, s. 147.

Viskan. Den har man beslutat svartlista från Borås och ner till havet genom alltför höga halter i fisken av det ytterst giftiga klorerade kolvätet dieldrin.

Både Borås och övriga textilcentra utefter Viskan har i många årtionden gjort sitt bästa för att omvandla ån till en kloak. Och förhållandena är inte bättre i Nissan och Lagan. I den senare har man som bekant också blivit tvungen att svartlista ett stycke vid Smålandsgränsen, här genom för höga kvicksilverhalter i fisken.²⁴³

Precis som med luftföroreningarna förmedlades även vattenföroreningar som framför allt lokala och nationella problem, orsakade av industrier och kommuner.²⁴⁴ I anknytning till kommunernas vattenföroreningar diskuterades nya metoder för avloppsrening, genom införandet av det tredje steget.²⁴⁵ I en av *Arbetets* artiklar beskrevs hur illa ställt det var med de kommunala avloppssystemen där man skrev att 1/3 av Sveriges befolkning var anslutna till reningsverk med biologisk rening, 1/3 var anslutna till reningsverk med enbart slamavskiljning medan den sista tredjedelen inte alls var anslutna till något reningsverk.²⁴⁶ Fyra elever nämnde just kommunernas vattenföroreningar, medan andra elever diskuterade de lösningar som tidningarna diskuterade.

Luft- och vattenföroreningsproblemen resulterade i politisk handling, då man från regeringens sida i statsverkspropositionen 1969 föreslog att 250 miljoner kronor under en femårsperiod skulle gå till befintliga industrier som stöd för rening av luft- och vattenföroreningar.²⁴⁷ En ny miljölag antogs senare samma år, miljöskyddslagen 1969, och i samband med den inrättades en statlig koncessionsnämnd, vars uppgift var att fastställa miljökrav på mer

²⁴³ Olle W. Nilsson, "Viskan svartlistas men ej hela klosterfjorden", *SDS*, den 7/2 1969, s. 8.

²⁴⁴ I. W. E; "Förgiftningen kan kosta 400 000 för Lund stads avloppsverk", *SDS*, den 11/1 1969, s. 20; Lars Holmberg "Vi står i rök och damm", *SDS*, 17/1 1969, s. 4; Ledaren "Varning från Viskan", *Arbetet*, den 4/2 1969, s. 2; Anonym, "Gatunämnden fortsätter kontrollen av utsläpp", *SDS*, den 5/2 1969; Anonym, "Gifter i avloppsvattnet angriper luftvägarna", *SDS*, den 6/2 1969; Anonym, "Farliga utsläpp vid Råå", *Arbetet*, den 27/2 1969, s. 19.

²⁴⁵ Ledaren, "Hotet mot Östersjön" *Arbetet* den 5/1 1969, s. 5; Anonym, "Revolutionerande metod att rena avloppsvattnet", *SDS*, 24/1 1969, s. 24; Ledaren, "Avloppsrening", *Arbetet*, den 25/1 1969, s. 2; Olle W. Nilsson "Stenåldersmässig vattenrening", *SDS*, den 8/2 1969.

²⁴⁶ Ledaren, "Avloppsrening", *Arbetet*, den 25/1 1969, s. 2.

²⁴⁷ Ledaren, "Miljövärden i budgeten", *Arbetet*, den 15/1 1969, s. 2.

omfattande miljöfarlig verksamhet. Tidigare var allt utom vattenförorening oreglerat, nu fastställde koncessionslagen att all miljöfarlig verksamhet skulle förebyggas så långt det var tekniskt möjligt, ekonomiskt rimligt och miljömässigt motiverat.²⁴⁸ Problemuppfattningen formulerades i utifrån avvägningstankar.

Enligt Stefan Anderberg var vattenföroreningar länge den mest uppmärksammade miljöfrågan i medierna och ett vanligt förekommande debattämne i svenska dagstidningar. Denna uppmärksamhet menar Anderberg resulterade att andra miljöfrågor inte uppmärksammades. Frågan kulminerade under året 1970 i samband med tvättmedelsdebatten, men diskuterades även med anledning av utbyggnaden av det tredje steget. Efter 1974 svalnade frågan.²⁴⁹

Energiresursfrågan som miljöfrågans lösning

Som tidigare nämnts så är miljöfrågorna svåra att avgränsa i texterna då de går in i varandra. Luftföroreningarna som miljöproblem gick dock inte in i energifrågan, men blev en katalysator för diskussionerna i tidningarna om en förändring i samhällets energiförsörjning. Den rumsliga orienteringen blir per automatik nationell, då det handlar om Sveriges energiförsörjning. Energifrågan hade även beröringspunkter med debatten om kraftverksutbyggandet av de svenska älvarna, som kommer till uttryck i *Arbetet*: ”för att minska behovet av vatten- och oljekraftverk är det från miljövardssynpunkt angeläget att en första kärnkraftsutbyggnad snabbt kommer igång [...]”²⁵⁰ Även Vindelälvsdebatten som fördes i tidningen *Arbetet* kan föras in i denna diskussion. Debatten gick ut på att Vindelälven borde bevaras på grund av dess naturvärde. Det primära skälet till utbyggnaden av vattenkraften var att täcka elbehovet, som med en kärnkraftsutbyggnad blev sekundär och ekonomiskt olönsam.²⁵¹ Jonas Anshelm som undersökt diskursen i kärnkraftsdebatten menar att denna diskussion kan föras tillbaka till 1950 års naturskyddsfrågor, där

²⁴⁸ Lars J. Lundgren 2005, s. 95.

²⁴⁹ Stefan Anderberg 1995, s 59—64.

²⁵⁰ Anonym, ”Ingen atomkraft från Trosa-verk?”, *Arbetet*, den 11/2 1969, s. 3.

²⁵¹ Håkan Stenram, ”Bevara Vindelälven”, *Arbetet*, den 9/1 1969 s. 2; Anonym, ”Naturvårdsverket: Atomkraften måste isoleras”, *SDS*, den 29/1 1969, s. 19.

”naturskyddsintressets representanter” såg kärnkraften som räddaren av de svenska älvarna.²⁵² Även Monika Djerf Pierre gör kopplingar mellan kärnkraft och miljöfrågor när hon skriver att kärnkraften framhölls som ett alternativ till den fortsatta exploateringen av de svenska älvarna.²⁵³ Även eleverna ansåg att kärnkraften var en framtida lösning på såväl luftföroreningar som nationens energiförsörjning.

Också elproducenterna föll in i debatten. Med halvsidesannonser skildrades kraftvärmeverken som ett miljöalternativ, där elvärmen och fjärrvärmen blev ett renare alternativ än de äldre värmeverken. Det är lite osäkert om annonserna avsåg kärnkraft som energikälla. Vad som ihärdigt underströks var att en miljövänlig värme ekonomiskt konkurrerade ut traditionella metoder. Detta, som man skrev, utan att ha räknat in miljökostnaderna som förr eller senare måste betalas.²⁵⁴

Kärnkraften diskuterades även som en lokal energiförsörjningsfråga i *Arbetet*.²⁵⁵ I Helsingborg planerade man för att bygga ett nytt värmeverk, vilket resulterade i att det skrevs insändare, som argumenterade för att man skulle bygga ett kärnkraftverk, då man ansåg att de oljeeldade värmeverken innebar ett miljöproblem. Vidare fyllde man på med argumenten att oljan inte hade framtiden för sig då den var en ändlig resurs, och att den dessutom borde användas på ett mer ansvarsfullt sätt än att man eldade upp den.²⁵⁶ Liknande åsikter kan man läsa i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*.²⁵⁷ Frågan diskuterades emellertid utifrån föreställningen om en nödvändig energitransition, föranledd av det ökade behovet av el i samhället.²⁵⁸ Jonas Anshelm menar att kärnkraften på 1960-talet sågs av kraftproducenterna som det framtida miljövänliga alternativet till Sveriges energiförsörjning. Vidare skulle den lösa problemen med dels exploateringen av unika

²⁵² Jonas Anshelm 2000, s. 41.

²⁵³ Monika Djerf Pierre 1996, s. 104.

²⁵⁴ Informationsannons 1 från Kraftproducenterna, ”För framtiden skall...”, *Arbetet*, den 20/2 1969, s. 10; Informationsannons 3 från Kraftproducenterna, ”Miljövänlig värme - har vi råd avstå från sådan?”, *SDS*, den 2/3 1969, s. 5.

²⁵⁵ Tore Ljungberg, ”Omkastningar av Hälsingborgs-planer. Atomkraft ersätter oljekraft?”, *Arbetet*, den 22/2 1969, s. 18.

²⁵⁶ Göran J, ”Kärnkraftverk i Hälsingborg”, *Arbetet*, den 26/2 1969, s. 18.

²⁵⁷ Lars Holmberg, ”När kiselalger dör, dör vi”, *SDS*, den 5/2 1969, s. 4.

²⁵⁸ Anonym, ”Elförbrukningen ökar snabbt i Skåne Flera kärnkraftverk behövs”, *Arbetet*, den 4/1 1969.

naturvärden som kunde uppstå i samband med att de svenska älvarna byggdes ut, dels städernas luftförorening om verken lokaliserades i närheten av eller till större städer. Även Svenska Naturskyddsföreningen ansåg att den svenska kärnkraftssatsningen skulle påskyndas för att bevara de svenska älvarna. Med en lokalisering i städerna löste man dessutom problemet med spillvärmeutsläppen, då dessa kunde utnyttjas till att värma bostäder.²⁵⁹ Ytterligare en anledning var att kärnkraften betraktades som en möjlighet att etablera en ny industriell framtidsbransch.²⁶⁰ Resonemangen påminner om hur vissa elever betraktade kärnkraften som miljöföroreningarnas lösning.

Varken i *Arbetet* eller *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* diskuterades vilka risker som kärnkraften förde med sig. I en artikel som publicerades i både *Arbetet* och *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, talade man om kärnkraftverken som ett miljöhot i sig självt, men då spillvärmen utnyttjades för uppvärmning och ledningarna grävts ner skrev man att innevånarna ansåg sig kompensera.²⁶¹ Det var alltså inte riskerna med strålningen som ansågs utgöra ett hot, utan spillvärmen eller vattenången vara en tydlig luftförorening.²⁶² Strålningen nämndes i en notis i samband med att man i östra Kanada registrerat radioaktiv strålning som orsakats av ett kärnvapenprov i USA. Det var dock inte konsekvenserna av den radioaktiva strålningen som utgjorde skälet till att notisen publicerades, utan kärnvapenupprustningen.²⁶³

I en annan notis kunde man läsa att AB Atomenergi och Statens strålskyddsinstitut planerade "att sänka tre tusen tunnor svenskt radioaktivt avfall i Atlanten under sommaren 1969".²⁶⁴ Inte heller här nämndes något om miljökonsekvenserna. Jonas Anshelm konstaterar att kärnkraftsförespråkare i allmänhet, men kraftverksrepresentanterna i synnerhet, kunde med sina inlägg i dagspressen under hela 1960-talet ta för givet att det skulle genomföras en omfattande utbyggnad av kärnkraften,

²⁵⁹ Jonas Anshelm 2000, s. 100.

²⁶⁰ Lars J. Lundgren 2005, s.107.

²⁶¹ "Öresundsregionen år 2000. Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet*, den 1/3 1969; "Öresundsregionen år 2000, skandinaviskt världscentrum", *SDS*, den 1/3 1969, s. 8.

²⁶² Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi", *SDS*, den 5/2 1969, s. 4.

²⁶³ Ledaren, "Kärnvapenproven", *Arbetet*, den 12/1 1969, s. 2.

²⁶⁴ Anonym, "Radiak avfall sänks i havet", *SDS*, den 5/2 1969, s. 34.

utan att detta ifrågasattes av allmänheten.²⁶⁵ Även i *Aktuellts* sändningar under 1960-talet förmedlades en bild av kärnkraften som en ren och miljövänlig energikälla, vilket överensstämmer med hur kärnkraften diskuterades i tidningarna. Enligt Djerf Pierres undersökning av miljöinslagen i *Aktuellts* sändningar för 1968 berörde fyra procent av totalt 45 inslag kärnkraft, och då enbart utifrån en diskussion om verkens lokalisering. Av de totalt 111 miljöinslagen för år 1969 handlade fyra procent av inslagen om kärnkraftverkens lokalisering.²⁶⁶

Kvicksilver och andra diffusa föroreningar

Texter om markföroreningar handlade till viss del om kvicksilverföroreningen i samband med kvicksilverbetat utsäde. Detta var dock en av föroreningarna man tyckte sig ha kontroll över eller som ansågs vara ett avslutat kapitel.²⁶⁷ Denna uppfattning kom även till uttryck i en halvsidesannons, där man kan se en bild av en suddig flygande småfågel med texten "[d]en här fågeln borde ha varit död. En bok räddade honom".²⁶⁸ Boken som det anspelades på var Rachel Carsons *Silent Spring* från 1962.

En annan markförorening som det berättades om var försurningen som orsakats av luftföroreningar. Detta var en av få artiklar som diskuterade luftföroreningar utifrån ett internationellt perspektiv. I artikeln skrev man att en till två miljoner ton svavelsyra regnar ner över svenska marker och vattendrag efter att en del av svavelnedfallet förts med vindar från centraleuropeiska industriområden. Försurningen diskuterades dels som en markföroreningsfråga, dels som vattenföroreningsfråga, orsakad av luftföroreningar. Men det internationella perspektivet försvann när man i artikeln diskuterade åtgärder för att komma tillrätta med problemet. Åtgärderna som föreslogs var att kalka de förorenade platserna och förebygga luftföroreningar med att tvätta utsläppen med hjälp av kalklut i skrubbers.²⁶⁹ Problemuppfattningen kan därmed ha betraktats som nationellt.

²⁶⁵ Jonas Anshelm 2000, s. 74.

²⁶⁶ Monika Djerf Pierre 1996, s. 137.

²⁶⁷ Anonym, "Kvicksilverdebatten har ändrat matvanorna", *SDS*, den 8/1 1969, s. 9; Majolin Pierre, "Nu kan vi lugnt äta vårt lilla frukostägg!", *Arbetet*, den 24/1 1969, s. 12.

²⁶⁸ Malmös bokhandlare, "Den här fågeln borde ha varit död.", *SDS*, den 27/1 1969, s. 3.

²⁶⁹ Anonym, "Vårt lands försurning kan hejdas med kalk", *SDS*, den 7/1 1969, s. 5.

Kvicksilverförgiftningen av fisk diskuterades på ledarsidor, i debattartiklar och i insändare. Dessa texter handlar om hur myndigheterna misskött informationen av gränsvärdena för kvicksilverhalter i fisk, som man menade ledde till en rädsla, eller, som man skriver, panik i frågan. Rädslan resulterade i ändrade kostvanor, vilket i sin tur resulterade i att den svenska fisknäringen hamnade i en kris.²⁷⁰ Monika Djerf Pierre skriver att nya miljöfrågor fick utrymme i *Aktuellts* sändningar under 1969, där en av dessa handlade om just matproduktionens och mattillsatsernas miljökonsekvenser.²⁷¹ Stefan Anderberg menar att kvicksilverfrågan fick en fortsättning i samband med larmen om höga kvicksilverhalter i fisk, som utvidgades till att bli ett hot mot människors hälsa. Men intresset för frågan minskade efter 1968.²⁷² Detta tycks även bekräftas när man i en undran riktad mot myndigheterna i *Arbetet* frågar sig varför ”det inte sägs ett ord om kvicksilverfaran. Är den över? Vad fick den i så fall att försvinna?”²⁷³

Eleverna, även om de var bara var fyra till antalet, hade dock inte glömt kvicksilverförgiftningen, som de formulerade som miljövårdsfrågor i sina uppsatser. De nämnde dock inte alltid orsakerna till naturförändringarna utan främst konsekvenserna. Nio elever nämnde fiskdöden som en miljövårdsfråga. Vad det var som dödade fisken förklarades inte, men att fisken dog eller att man skulle undvika att äta den nämndes.

²⁷⁰ Sverker Lindström, ”Ny attack mot myndigheterna: De struntar i informationen!”, *Arbetet*, den 4/2 1969, s. 6; Ledaren, ”Kvicksilvergäddan”, *Arbetet*, den 17/2 1969, s. 3; Ingemar Ander, ”Om fisken och kvicksilvret”, *SDS*, den 1/3 1969, s 8; Thure Mattson ”Om fisken och kvicksilvret”, *SDS*, den 11/1 1969, s 10; O.K.N., ”Om fisken och kvicksilvret”, *SDS*, den 12/1 1969, s 13; G.L., ”Fisken och kvicksilvret”, *SDS*, 14/1 1969 s.14; Ingemar Ander, ”Om fisken och kvicksilvret”, *SDS*, 20/1 1969, s. 11.

²⁷¹ Monika Djerf Pierre 1996, s. 147.

²⁷² Stefan Anderberg 1995, s. 24—28.

²⁷³ Majolin Pierre, ”Varför ingenting längre om ägg och kvicksilver?”, *Arbetet*, 4/1 1969, s. 14.

Tidningarnas förmedling relaterad till tidigare forskning

Genomgången i tidningarna åskådliggör hur miljöfrågorna beskrivs, orienteras, definieras och värderas men även hur miljöproblemen borde åtgärdas. I dessa framställningar verkar den rumsliga orienteringen ha varit styrande. De mest frekventa miljöfrågorna var luft- och vattenföroreningar, som förmedlades som lokala eller nationella problem. Genomgången visar även att det fanns ett fåtal texter som hade en annan rumslig referens, som formulerades kring luft- och vattenföroreningsfrågorna. Miljöproblemens konsekvenser diskuterades i huvudsak med hänvisning till eller av den naturvetenskapliga expertisen. I genomgången ovan nämndes Cyrill Brossets forskningsresultat som i såväl *Arbetet* som *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* blev till nyhetsmaterial, och bränsle för diskussioner i tidningarna. Men luftföroreningarnas konsekvenser diskuterades inte utförligare ur ett internationellt eller globalt perspektiv, istället beskrevs de som lokala eller som nationella problem.

Att miljöfrågorna definierades som problem ledde i sin tur till politiska diskussioner om vilka åtgärder som borde vidtas och hur miljöproblemen skulle värderas. På likartat sätt förmedlades de i TV:s nyhetssändningar. Denna förmedling kallar Djerf Pierre för avbildande, då hon menar att det som förmedlades betraktades som något som överensstämde med en autentisk verklighet, vilket i sin tur resulterade i att miljöproblemen sågs som perifera problemöar.²⁷⁴ Hit kan även diskussionen om kärnkraften kopplas. Enligt Anshelm ifrågasattes inte kärnkraften av allmänheten. Men om inte journalisterna förklarade konsekvenserna av den radioaktiva strålningen, så kunde det vara svårt för allmänheten att känna till och värdera riskerna.

Frågan är om luft- och vattenföroreningarnas konsekvenser, vad gäller spridning i såväl tid som rum, förmedlades i tidningarna. Den rumsliga spridningen beskrevs i en artikel med att "[f]örstöringen av luft och vatten och infektering av födoämnen [...] inte enbart [är] nationella problem

²⁷⁴ Monika Djerf Pierre 1996, s. 162—163.

eftersom effekterna oftast sprider sig över gränserna”.²⁷⁵ Luftföroreningarnas konsekvenser vad gäller spridningen i tid och rum aktualiserades av Svante Odén i en artikel i *Dagens Nyheter* den 24 oktober 1967, där han beskrev hur luftföroreningarna i form av svavelutsläppen från kontinenten orsakade försurning av vatten och mark i Sverige. Artikeln innebar att det man tidigare betraktade som lokala hälsoproblem, efter den 24 oktober 1967 betraktades som ett internationellt miljöproblem. En insikt som även kommer till uttryck i Naturresursutredningen från 1967 där man skrev att:

Ett av skälen till att situationen förändrats är den explosionsartade befolkningstillväxten och den pågående urbaniseringsprocessen. [...] Vår förmåga att störa och ändra krafter och rytmer i naturen har dessutom ökat, så att vi nått en punkt, där misstag eller okända effekter kan bli katastrofala och leda till oreparabla skador. [...] Koldioxiden som bildas vid förbränning av fossila bränslen, ökar i atmosfären och kan eventuellt förändra klimatet i riktning mot varmare förhållande.²⁷⁶

Vad som tydliggörs i citatet är förståelsen av miljöproblemets komplexitet, som inbegrep svårigheten att bestämma sambandet mellan en förorening och ett specifikt symptom, samt en insikt om att tidsavståndet mellan orsak och verkan kunde vara långt. Detta konstaterades i NRU med att man skrev att ”vi har belastat oss med en föroreningsskuld”.²⁷⁷ Lars J. Lundgren skriver att det var en vanlig uppfattning på 1960-talet att bristen på kunskap var orsaken till den problematiska situationen. Men Lundgren menar att det snarare var en brist på insikt av kunskapen man hade än en brist på just kunskap.²⁷⁸

I texter som förmedlade miljöföroreningarna som nationella problem, var det industriföroreningar, kommunernas avloppsutsläpp och bilismens avgasförorening som stod i fokus. Utifrån denna horisont skildrades problemen som tekniska, vetenskapliga och ekonomiska, ur vilket följde att miljöförstöringen skildrades som en resursförstöring. Texter med detta perspektiv hänvisade till Erik Dahmén's bok, *Sätt pris på miljön*, som

²⁷⁵ Anonym, ”Internationell miljövard”, *Arbetet*, den 14/2, s 4; Anonym, ”Miljöwardsproblemen angrips internationellt”, *SDS*, den 18/2 1969, s. 5; Anonym, ”Wickmans-krav: Internationell miljövard”, *Arbetet*, den 14/2 1969, s. 4.

²⁷⁶ SOU 1967:44, s. 19.

²⁷⁷ Lars J. Lundgren 1998, s. 64.

²⁷⁸ Lars J. Lundgren t, s. 158.

publicerades 1968 och Hans-Ancker Holsts bok, *Rädda miljön*, som publicerades 1969. I samband med att dessa refererades ville man, som man skrev, anlägga en realistisk samhällsekonomisk kalkyl för att kunna avgöra miljöförstörelsens kostnad.²⁷⁹ Dessa tankar kommer även till uttryck i elevernas uppsatser som förslag på miljövårdsåtgärder genom lagstiftning beskattning och prishöjningar.

Då vetenskapliga förklaringar förenades med ekonomiska perspektiv, blev resultatet diskussioner om problemlösningar, så som utbyggnaden av reningsverk med ett tredje steg, och luftreningsåtgärder inom industri, eller som i artikeln som nämner föroreningen där lösningen blev att man kalkade den förorenade miljön. Efter upptäckten av svaveloxidföroreningarnas internationella karaktär slutade man diskutera lägsta tillåtna höjd på skorstenar, för att istället diskutera högsta tillåtna svavelhalt i eldningsolja. När bilismens föroreningar diskuterades, formulerades lösningarna som avgasrening, sänkt blyhalt i bensin eller att man skulle samhällsplanera eller lagstifta bort bilen från stadskärnorna. Energifrågan, som innefattade kärnkraftsutbyggnad framställdes mer som en helhetslösning än som en ny energiresurs.²⁸⁰

I några artiklar skildrades miljövårdsåtgärderna som att stå i konflikt med nationella intressen, då de ansågs hota arbetstillfällena, eller betraktades som orättvisa konkurrensbelastningar.²⁸¹ Uppfattningen återfinns även i Naturresursutredningen från 1967 där man i samband med biocidernas negativa effekter skriver:

Det förefaller emellertid rimligt, att vissa skador på det vilda får accepteras, när starka ekonomiska motiv föreligger, och om inte risker finns för att skadliga substanser kan överföras till människan.

²⁷⁹ Lars Holmberg, "Vi står i rök och damm", *SDS*, den 17/1 1969, s. 4; *Ledaren*, "Avloppsrening", *Arbetet*, den 25/1 1969, s. 2; *Ledaren*, "Argument i miljövärden", *Arbetet*, den 2/2 1969, s. 2.

²⁸⁰ Håkan Stenram, "Bevara Vindelälven", *Arbetet*, den 9/1 1969 s. 2; Olle Engström, "Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet*, den 1/3 1969, s. 24.

²⁸¹ Anonym, "Miljöfrågor inför 1970", *Arbetet*, den 27/1 1969, s. 20; *Ledaren*, "Argument i miljövärden", *Arbetet*, den 2/2 1969, s. 2; Anonym, "Sett i TV", *SDS*, den 20/2 1969; Olle Engström, "Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet* 1/3 1969, s.24.

Möjligheterna att i tid upptäcka ogynnsamma effekter är dock begränsade.²⁸²

Avvägningstanken som gjorde sig gällande var en tankefigur som förekommer i såväl elevernas berättelser som i det centrala provets texter. Tolkningsmönstret kan kopplas till hur det tidigare naturskyddet var tänkt att skydda naturen mot människan, men som omdefinierades till ett skydd för människan.²⁸³ Detta är en föreställning som anknyter till den samtida socialdemokratiska samhällspolitiska berättelsen, som betonade materialism, utilitarism och funktionalism.²⁸⁴ Men den kan även kopplas till begreppet industrimodernitet, som fungerade som förenande föreställning om hur det materiella överflödet skulle samhällsplaneras och välfärd fördelas.²⁸⁵ När uppfattningen uttrycks i tidningarnas artiklar formuleras den enbart med hänsyn till de samtida levande människorna, men det fanns även ett annat värderingsperspektiv som sträckte sig till kommande generationer, som kom till uttryck i insändare.²⁸⁶

Vad som formulerades i tidningarna var uppfattningen att den planerade färdriktningen av samhället inte behövde ändras eller att farten inte behövde sänkas. Istället skulle onödiga utsläpp förhindras och farliga produkter förbjudas. Livet kunde levas vidare som vanligt. Miljöproblemen påverkade varken livsstil eller krävde ett förändrat beteende. I linje med avvägningstankarna skildrades miljövårdsåtgärderna som ekonomiskt, tekniskt och administrativt genomförbara.

Lars J. Lundgren förklarar varför miljöfrågorna etablerades på 1960-talet med att samhällets preferenser hade förändrats, vilket berodde på att de materiella förhållandena hade förbättrats. Tidigare fanns det viktigare frågor att diskutera så som arbete, mat, rösträtt, bättre bostäder osv. Bidragande till förändringen var att man efter 1965 satsade mycket på miljövard för att förändringar i naturen skulle kunna lanseras och etableras som problem. Det skapades en opinion kring miljövarlden som berodde på att medborgarna

²⁸² SOU 1967:43, s. 195.

²⁸³ Lennart J. Lundqvist 1971, s. 49, 50—53, 102—105 och Monika Djerf Pierre 1996, s. 99.

²⁸⁴ Martin Wiklund 2006, s. 121.

²⁸⁵ Jonas Anshelm 2000, s. 496—501.

²⁸⁶ En som vaknat, ”Miljödebatten och TV”, *SDS*, den 2/2 1969, s. 12; I. T., ”Ingrepp i naturens ordning? Till Britt Östlund-Levinsohn (*SDS* 16/2)”, *SDS*, den 1/3, s. 15.

ansåg sig ha råd att acceptera förändringar i naturen. En annan bidragande faktor var att det fanns forskare som upptäckte förändringar i naturen och lanserade dessa som just miljöproblem i media.²⁸⁷

Vad jag intresserar mig för är hur man i tidningarna formulerade miljöberättelser där det förflutna användes för att orientera och skapa mening av samtida miljöfrågor och miljöproblem som förmedlade perspektiv på framtiden. Dessa berättelser har skymtat fram i innehållsanalysen, som i nästa avsnitt undersöks utifrån ett narrativt perspektiv. Problemet är att majoriteten av tidningstexterna inte har den struktur som kännetecknar berättelser, med en början, mitt och slut. Jag har därför valt att koncentrera mig på att analysera två berättelser som har denna struktur, men som även uppvisar det mönster som innehållsanalysen åskådliggör i fråga om vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur dessa strukturerades. Detta mönster kännetecknas av att miljöfrågor och miljöproblem i huvudsak formulerades som luft- och vattenföroreningar. Utifrån avvägningstankar betraktades miljöfrågorna som tekniska, vetenskapliga och ekonomiska problem, som kunde åtgärdas med teknikutveckling, lagstiftning, beskattning och prishöjningar. Miljöföroreningar betraktades slutligen som lokala och nationella problem med få internationella och globala utblickar. Detta mönster återfinns i de berättelser som i följande kapitel analyseras utifrån de idealtypiska berättelseformerna och som därefter jämförs med elevernas meningsskapande.

²⁸⁷ Lars J. Lundgren 2005, s. 108—110.

Miljöberättelser i lokala dagstidningarna 1969

I metodkapitlet diskuterade jag att tidningarnas texter inte kunde karaktäriseras som berättelser. Ofta bestod texterna av enkla beskrivningar i form av sakliga faktainformationer. Men berättelser förekom och påträffades på tidningarnas debatt- och kultursidor. Den följande narrativa analysen baseras på två artiklar som publicerades i tidningarna under den aktuella undersökningsperioden. En av artiklarna var en framtidsvision och publicerades i såväl *Arbetet* som *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* med rubriken "Öresundsregionen år 2000".²⁸⁸ Den andra texten publicerades i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* under rubriken "När kiselalgerna dör, dör vi"²⁸⁹. Valet av dessa artiklar har baserats på vad som framkommit i innehållsanalysen, där miljöfrågor eller miljöproblem formulerades som lokala och nationella frågor men att det även förekom internationella och globala perspektiv. Vidare betraktades och förmedlades miljöfrågorna som tekniska, vetenskapliga, ekonomiska eller etiska problem.

I framtidsvisionen orienterades miljöfrågorna mot ett regionalt och nationellt rum. Framtidsprojektioner fick sitt genomslag vid andra världskrigets slut och blev populära för myndigheter och regeringar. Janken Myrdal menar att framtidsprojektioner i huvudsak berättar om sin egen samtid, men att deras syfte var och är att skapa samtidsdebatt och bereda

²⁸⁸ Olle Engström, "Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet* 1/3 1969, s.24; Anonym, "Öresundsregionen år 2000: Skandinaviskt världscentra", *SDS*, den 1/3 1969, s 8. Vad som skiljer artiklarna åt är att underrubrikerna samt ingressen till huvudberättelsen. En annan skillnad är att Olle Engström, vid tidningen *Arbetet*, angav sig själv som artikelförfattare för texten. I *SDS* valde man istället att informera om textens tillkomst i ingressen där de skrev att "[e]n arbetsgrupp inom Skånes regionplansinstitut med hrr [sic] Hans Esping, Nils Ragnar Jeansson, Per Kongstad och Ulf Andersson har sammanställt materialet som bygger på bl. a. en del vetenskapligt material [...]". Citerat från *SDS*, den 1/3 1969, s 8.

²⁸⁹ Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi", *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

mark för en framtida projektering.²⁹⁰ Hur formen påverkar analysen diskuteras nedan. I artikeln "När kiselalgerna dör, dör vi", anlade det mer ovanliga globala perspektivet. Den rumsliga orienteringen kunde få bäring för hur miljöfrågorna aktualiserades och betraktades som tekniska, vetenskaplig, ekonomiska och etiska problem.

I likhet med föregående analyser använder jag berättelseschemat i analysen. Fokus riktas mot hur tid gestaltas utifrån berättelsens delar bestående av en början, mitt och slut. Inledningsvis identifierar jag den historiska frågan, formulerad som ett tema som förankras i ett förflutet. Temat analyseras därefter utifrån berättelsens mitt, som här kallas för vändpunkt och avslutas med en analys av berättelsens framtidsförväntningar. I analysen fokuseras på hur tid skildras via berättelsens delar, där den historiska frågan besvaras med den temporala sensmoralen, som sammanfattas i diskussionen om den dominerande berättelseformen, som jag valt att kalla temporal sensmoral. Avsnittet avslutas med en analys av hur de tre tidsdimensionerna gestaltades utifrån historiekulturella berättelseformer.

Den historiska frågan

"Öresundsregionen år 2000..." en industriell vidareutveckling

Tanken är att analysdispositionen ska följa berättelsens struktur. Men denna planering ställs på ända med artikeln "Öresundsregionen år 2000", då texten är en framtidsvision. Vad som gör analysen problematisk är att textdispositionen kan tänkas sätta analys-schemat ur spel. Berättelsedispositionen följer inte en struktur, som innebär att berättelsen har en specifik startpunkt A, som beskriver och placerar den rådande situationen i ett händelseförlopp som leder fram till berättelsens mitt B, som karakteriseras av att händelseutvecklingen tar en ny vändning, och avslutas med att berättelsen får sin upplösning, C.²⁹¹ I artikelns inledning uttrycks framtiden på följande sätt.

²⁹⁰ Janken Myrdal 2008, s. 32.

²⁹¹ Martin Alm 2004, s. 239.

Vår uppfattning om hur en samplanerad Öresundsregion kan komma att se ut år 2000 visas på de närmaste följande sidorna. Det kan tyckas vara en djärv framtidsvision – men det är helt säkert ingen utopi [...] självfallet är utvecklingsinriktningen till stor del beroende av åtgärder som vi kan och måste vidtaga under de närmaste åren [...] endast ett fåtal nationer och regioner kommer att kunna passera över från den industriella samhällsorganisationen till senare utvecklingsstadier. Öresundsregionen är en av dem.²⁹²

Utgångspunkten är som rubriken antyder år 2000, och rummet det regionala/nationella, där den inslagna vägen betraktas som nödvändig.

Om man istället läser artikeln med startpunkten i C, som följs av B och avslutas med A, kan texten läsas och analyseras som en traditionell berättelse. I denna berättelse betonas den industriella expansionen, som inneburit att nya produkter och produktionsformer experimenterats fram som resultat i ökad produktivitet och förkortad arbetstid som följd. Temat handlar om en industriell vidareutveckling i ett samtida nationellt och framtida regionalt rum. Tidsuppfattningen grundar sig i en föreställning om att vidareutvecklingen av industrin är nödvändig, och blir central i förståelsen av förändring över tid. Frågan är vad som initierar förändringar utifrån relationen mellan samhälle och natur? I artikelns avslutning, men analysens startpunkt, kan samtiden uppfattas:

Den tekniska utvecklingen och stora ekonomiska insatser har i det närmaste gjort Öresund och andra vattendrag lika rena som före industrialiseringen. Luftföroreningar som driver med luftströmmarna från kontinenten är fortfarande ett problem. Men genom att industrin i regionen är helt ren, genom att explosionsmotorn har försvunnit från privata och kollektiva kommunikationsmedel, genom att uppvärmningen sker från kärnvärmeverk eller elektriskt är luften relativt ren.²⁹³

Med tanke på att artikeln är en framtidsprojektion, så kunde vatten- och luftföroreningarna knappast betraktas som katastrofala. I en urskiljbar samtid beskrivs vatten- och luftföroreningarna som problematiska.

²⁹² Olle Engström, "Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet*, 1/3 1969, s.24; Anonym, "Öresundsregionen år 2000: Skandinaviskt världscentra", *SDS*, den 1/3 1969, s 8.

²⁹³ Olle Engström, "Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet*, 1/3 1969, s.24; Anonym, "Öresundsregionen år 2000: Skandinaviskt världscentra", *SDS*, den 1/3 1969, s 8.

Luftföroreningarna anses delvis ha orsakats av den inhemska bilismen och industrin, men där kontinentens luftföroreningar fortfarande utgör ett problem. Berättelsens händelseutveckling förankras i ett regionalt industriellt förflutet, men med en framtid där industrin blivit ren. Miljöproblemen i form av luftföroreningar finns kvar, men de driver in från kontinenten.

Den historiska frågan formuleras med temat om en vidareutveckling av industrin, som förankras i ett nordiskt industriellt förflutet. Men den formuleras inte ur ett krisbetonat behov utifrån ett miljöperspektiv. Luftföroreningarna som omnämns driver fortfarande in från kontinenten, men tack vare miljövardande och tekniska insatser, är föroreningarna obetydliga. Vattenföroreningar hade däremot förpassats till historien med hjälp av den tekniska utvecklingen. Vad som förmedlas är nödvändigheten av förändring, på så sätt kan regionen bestå men framför allt utvecklas. Berättelsen är genetisk.

”När kiselalgerna dör, dör vi”, oförutsebara förändringar

I artikeln ”När kiselalgerna dör, dör vi” antyder rubriken om berättelsens tema som handlar om människans överlevnad. Den existentiella frågan fäster sig vid den fortsatta framställningen, men artikuleras inte utförligare.²⁹⁴ Istället berättas om hur samhällsutvecklingen resulterat i en förstöring av naturen, vilket exemplifieras med hur flygindustrin och bilismen förorenar naturen med utsläpp av bly, koldioxid och vattenånga, samtidigt som transportmedlen förbrukar syre. Istället för att utveckla syreförbrukningen, förklaras att koldioxiden och vattenångan orsakat allmänna farhågor om en växthuseffekt. Detta är dock inte den term som används utan uttrycks som atmosfärens minskade genomsläpplighet, som i framtiden skulle resultera i klimatförändringar. Konsekvenserna skulle innebära stigande temperaturer, smältande polarisar, stigande havsnivåer och översvämmade kustområden, som i sin tur skulle leda till befolkningsomflyttningar. Följderna sammanfattas med att ”jordens vegetation, grundvalen för allt liv över huvud taget, är under oförutsebara förändringar”, en formulering som uttryckte berättelsens tema. Samtidigt inflikas att oljan kommer att ta slut, vilket naturvetarna är inställda på, då kärnfysikerna redan aviserat om en ny energiförsörjning.

²⁹⁴ Lars Holmberg, ”När kiselalgerna dör, dör vi”, *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

Ännu har temat inte förankrats i ett förflutet, men såväl tema som miljöfrågor signalerade om att det rumsliga perspektivet var globalt. Naturförstörelsen förmedlas som ett nytt fenomen i ett tidligt perspektiv som antyder om en kritisk berättelseform. Hur förankringen görs dröjer till berättelsens vändpunkt, när det berättas att de senaste vetenskapliga rönen informerar om ett nytt och allvarigare hot.

Först på senare tid har man uppmärksammat en annan och värre fara: luftens syrebalans är hotad. Nu håller atmosfären dryg 20 procent syre. Det värdet har gradvis byggts upp under årmiljoner sedan stenkolstiden. Har vi idag nått den fatala gräns där vi förbrukar syre snabbare än det kan återskapas av fotosyntesen? Svar: vi vet inte säkert. Om gränsen ännu inte är nådd torde vi i varje fall snabbt vara på väg mot den.²⁹⁵

Tidsperioden som temat förankras i är karbontiden, som förvisso ligger bortom mänsklig tid. Syftet kunde vara att förmedla föreställningen om naturens tid som en evolutionär utveckling eller en naturlig utvecklingsgång. Detta är en utveckling som människan ingår i och som hon är beroende av på grund av fotosyntesen. Berättelsens tid är den moderna i vilken människan formar skeendet och fjärrat henne från naturen. Förloppet betraktas som oförenligt med den naturliga utvecklingsgången, den konstitutiva processen. Dessa båda möts eller kolliderar i ett nära nu, som utgör ett avgörande ögonblick för mänskligheten. Berättelsen ställer den existentiella frågan om naturens gränser för människans existens passerats. Svaret som ges är att man inte vet, det vill säga att vetenskapen ännu inte kan besvara frågan. Vad berättelsen låter förstå är att tempot i förstörelsen tilltagit, vilket innebär att mänskligheten närmar sig den föreställda "gränsen". Temat blir explicit med berättelsens vändpunkt, i vilken en historiska förankringen utgör ett avlägset förflutet som kontrasteras med den industriella utvecklingen. Rummet i vilket detta utspelas är det globala. Vad som sker i samtiden är unikt vilket skiljer sig från tidigare händelser och utgör en vattendelare i mänsklighetens historia. Berättelseformen är kritisk.

I tabell 21 nedan placeras texterna utifrån vilken "nu"-situation som aktualiseras av den historiska frågan och formuleras som tema. Vad som kan urskiljas är tendenser där man i "Öresundsregionen år 2000" kan tänkas

²⁹⁵ Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi", *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

framhålla behov som generalisering och förändring, medan texten "När kiselalgerna dör, dör vi..." artikulerar ett ifrågasättande.

Tabell 21. Berättelserna i den idealtypiska berättelsematrisen utifrån den historiska frågan.

Funktioner	Berättelser och behov		Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement					
Erinman av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett förflutet			”När kiselalgerna dör, dör vi”	”Öresundsregionen år 2000”

I artikeln "Öresundsregionen år 2000" används den genetiska formen då framtidsvisionen betraktar samhällets relation till naturen som föränderligt. I artikeln "När kiselalgerna dör, dör vi" betraktas händelserna i samtiden som nya historiska fenomen, vilket skiljer samtiden från det förflutna. Berättelseformen som används är den kritiska. Som tidigare diskuterats är det för tidigt att tolka vilka behov berättelserna kan tänkas fylla, då frågan om vilken berättelseform som dominerar ännu inte analyserats.

Vändpunkt, framtidsförväntningar och temporal sensmoral

En "regional" miljöberättelse

Frågan som infinner sig är hur man i artikeln "Öresundsregionen år 2000" förklarar vägen från problem till industriell expansion, som resulterar i en hög produktivitet, ett världsledande innovationscenter och miljömedvetenhet. Vilka vägval ansågs nödvändiga för att "passera över från den industriella samhällsorganisationen till senare utvecklingsstadier"? Om man betraktar vägvalen som faktorer i en utveckling från förr till nu, kan de förstås som berättelsens vändpunkt som får betydelse för hur temat utvecklas. De faktorer som man anser låg till grund för utvecklingen var den nordiska traditionen, som dessutom utgjort och utgör drivkraft för

samhällsplaneringen. Förändringarna ska förverkligas genom miljövård, social utjämning, samt skatte- och utgiftsutjämning vilket begränsat den lokala konkurrensen och gjort det möjligt att lokalisera verksamheter och bostadsbyggandet utifrån regionens intressen. Gemensamt är att förändringarna betraktas som möjliga och naturliga ur ett historiskt perspektiv.

Andra historiska faktorer var stadsbyggnadsstruktur som erbjöd möjligheter till öppna strövområden och fria jordbruksarealer mellan bebyggelsen. De områden som ägs av samhället och skyddas för exploatering garanteras bli ersatta av nya liknande områden om dessa tas i anspråk. Dessa förutsättningar föreställer man sig leder till befolkningsomflyttningar i regionen och resulterar i nationsblandningar (med danskar). Här skiftar det rumsliga perspektivet från ett regionalt till ett nationellt perspektiv, som påminner om ett samtida socialdemokratiskt välfärdsperspektiv, där naturskyddet omformulerats till miljövård.²⁹⁶

Framtidsförväntningarna skildras utifrån behov av förändringar som måste vidtas, vilket kräver en alltmer ökad centralisering och en inriktning mot teknik- och industriutveckling. Utvecklingen innebär även förändringar i relationen mellan samhälle och natur. Industrins luftföroreningar har lösts med hjälp av "[d]en tekniska utvecklingen och stora ekonomiska insatser".²⁹⁷ I projektionen riktas fokus mot teknologiska innovationer, som innebär att industrin i regionen är helt ren, då explosionsmotorn "försvunnit från privata och kollektiva kommunikationsmedel" och att "uppvärmningen sker från kärnvärmeverk eller elektriskt". Kärnkraft och teknologi blir meningsbärande i berättelsen när de förenas med begreppet utveckling:

Det stora behovet av elektricitet har tillgodosetts genom kärnkraftverk förlagda till strandområden. I sig själv är de miljöhot, men genom att spillvärmen utnyttjas för uppvärmning av bassänger och sporthallar och genom ledningar i stor utsträckning är

²⁹⁶ Lennart J. Lundqvist 1971, s. 50—51.

²⁹⁷ Olle Engström, "Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra", *Arbetet*, 1/3 1969, s.24; Anonym, "Öresundsregionen år 2000: Skandinaviskt världscentra", *SDS*, den 1/3 1969, s 8.

nedgrävda, anser sig regionens innevånare få kompensation för detta.²⁹⁸

För samtiden är det inte radioaktiviteten som utgör ett miljöhot utan spillvärmen, som lösts och kommit allmänheten till godo. I avslutningen riktas fokus från industri till bilismen:

Alltefter som man kommit underfund med explosionsmotorns nackdelar, driftsekonomiskt och miljömässigt, har resurserna använts mera effektivt. Östskåne är numera centrum för en omfattande petrokemisk industri, där syntetiska byggnadsmaterial, livsmedel osv. är viktiga produktionsgrupper. I själva verket är myndigheterna nu restriktiva och tillåter knappast nyetablering i området. Industrin hotar nämligen att reducera miljövården och rekreationsmöjligheterna – värden som idag uppfattas som mer ”nyttiga” än industrin.²⁹⁹

Det kan tyckas motsägelsefullt att miljövård och rekreationsmöjligheter betraktas som värden som i en framtid anses nyttigare eller bättre än industrin, när det är teknik- och industriutvecklingen som betonas. Detta kan förklaras av att naturskyddet betraktas som social naturvård och inbegriper avvägningstanken. Det är alltså inte vården eller bevarandet av naturen som utgör fokus, utan medborgaren och samhället. Framtiden visualiseras med en vidareutveckling av industrisamhället. I såväl vändpunkt som framtidsförväntningar används den genetiska berättelseformen.

En global miljöberättelse

I artikeln ”När kiselalgerna dör, dör vi” fortsätter periodiseringen med skildringen av händelser som understryker den accelererande moderna utvecklingens misshushållning av naturen. Efter inledningen och i vändpunkten fokuseras på hur människan påverkan begränsar naturens möjligheter att producera syre ur fotosyntesen, vilket exemplifieras med hur kontinenternas gröna arealer minskar och ökenspridningen tilltar. Därefter

²⁹⁸ Olle Engström, ”Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra”, *Arbetet*, 1/3 1969, s.24; Anonym, ”Öresundsregionen år 2000: Skandinaviskt världscentra”, *SDS*, den 1/3 1969, s 8.

²⁹⁹ Olle Engström, ”Öresundsregionen år 2000: Motorvägar och snabbtåg mellan 20 centra”, *Arbetet*, 1/3 1969, s.24; Anonym, ”Öresundsregionen år 2000: Skandinaviskt världscentra”, *SDS*, den 1/3 1969, s 8.

berättas om samhällets kemikalisering och dess effekter. Fokus riktas mot algproduktionen i världens hav, då "[h]avet och sjöarna kontamineras med PCB och andra klorkolväten som hämmar algproduktionen och därmed fotosyntesen".³⁰⁰ Här byter berättelsens perspektiv vad gäller miljöfrågor från luftföroreningar till

vattenföroreningar, men berättelseformen förblir likartad. Bränslat utgörs av textmaterial från *The UNESCO Courier*, där bland andra Jean Dorst, Frank Fraser Darling och René Dubos texter nämns. Framför allt refereras till René Dubos artikel "Can we keep our planet habitable?".

Med hänvisning till *The UNESCO Courier* vidgas problemområdet till "allt liv och alla miljöer på jorden, inklusive de av arkitekter och kommunalpampar skapade". Här formuleras en kritik som riktas mot västerländska kulturyttringar så som "tv-gloendet" och levnadssätten i förorterna, som minskar livskvaliteten och trivialiserar livet. Samhällsbyggarna skapar mondäna sovstäder som erbjuder torftiga livsmiljöer. I diskussionen anför Skärholmen som exempel. Berättelsens periodisering följer texten "Can we keep our planet habitable?":

Mänsklighetens historia har styrts av tillfälligheter och "blinda val". Många till synes väl övervägda avgöranden och handlingar har fått oförutsedda och olyckliga konsekvenser. De flesta miljöproblem som nu plågar oss är sidoeffekter av ingrepp som egentligen varit avsedda att berika och underlätta livet på jorden. Explosionsmotorn, de syntetiska tvättmedlen, de oförstörbara biociderna är exempel.³⁰¹

Periodiseringen kan sammanfattas och tolkas utifrån samhälls- och civilisationskritik, där de utvalda företeelserna problematiserar den samtida västerländska livsföringen och utvecklingen av den. I kritiken ingår även

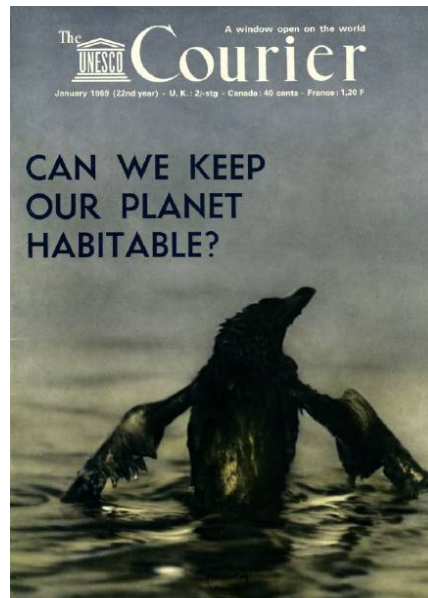

Bild 1. Omslagsbild i tidskriften *Unesco Couriers* specialnummer från januari 1969

³⁰⁰ Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi", *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

³⁰¹ Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi", *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

föreställningen om naturen som ett system. Med den kritiska berättelseformen gestaltas tidsuppfattningen att samtiden skiljer sig från det förflutna. Men det handlar inte om att historien ska rannsakas, istället formuleras ett alternativt, ett hållbart handlingsmönster:

Finns det något hopp i allt elände, så är det givetvis hos de ekologiskt inriktade biologerna det ska sökas. Det är till dem man måste gå tillbaka när det gäller den biologiska balansen. De kan också ge besked om att en artrik levande natur inte längre behöver betraktas som en utopi för esteter och romantiker. Den är tvärtom i vissa lägen den bästa lösningen på produktionsproblem.³⁰²

Vad som föreslås är varken ett romantiskt eller konservativt utkast, som det tidigare nationella naturskyddet innebar och som tillät en fortsatt nationell industriell utveckling. Istället berättas om lyckade exempel där de ekologiska idéerna varit bärande. Exempelen hämtas från Sovjetunionen, Uganda och Kongo, som exemplifierar hur produktionen kan öka med ekologiska och biologiska hänsyn till ekosystemens villkor:

Välkänt är ju också att de flesta biologer – men inte alla agronomer – anser att Östafrikas savanner ger högre proteinavkastning genom inhemska vilda hovdjur än genom den miljöförstörande och ofta svåradaptade tamboskapen.[...]På savannen i Kongo och Uganda har man mätt upp att marken kan föda 40 ton vilda hovdjur per kvadratkilometer, medan bara fem och ett halvt ton nötboskap finner sin utkomst på motsvarande areal. Där tillkommer att de vilda hovdjuren är ekologiskt anpassade till just denna miljö och betar selektivt, medan den främmande tamboskapen tenderar att beta för hårt och därmed öppna vägen för erosion.³⁰³

Vad som föreslås är en variant som lägger sig i linje med de samtida utvecklingsidéerna, som i efterhand kan betraktas som embryon till föreställningen om en hållbar utveckling eller ekologisk modernisering. Skillnaden är att färdriktningen betonar produktiviteten kan öka, att välfärden kan byggas ut såväl global som lokalt där kärnkraften inte betraktas som en motsägelse ur ett ekologiskt perspektiv. I avslutningen fokuseras på idékonstruktionen, formulerad utifrån en biologisk grundtanke.

Det överteknokratiserade samhället åstadkommer en bedräglig standardhöjning åt Västerlandets snikna elitfolk på bekostnad av u-

³⁰² Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi" SDS, den 5/2 1969 s. 4.

³⁰³ Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi" SDS, den 5/2 1969 s. 4.

ländernas stulna eller vanhävdade naturtillgångar och världens biologiska hälsa. [...] Det Rousseauanska nyckelordet tillbaka till naturen har flitigt förhånats. I 1970-talets värld bör det få komma till heders igen, denna gång med en ny innebörd. Nämligen som riktmärke för både den lokala och den globala planeringen av resursutnyttjandet. Annars går alltihop, såsom Hans Palmstierna koncist anmärkte häromdagen, åt helvete.³⁰⁴

Citatet riktar från kritik mot den västerländska samtiden, och kan tolkas som vänsterinriktad modernitetskritik. Berättelseformen är kritisk. Till resonemanget kan även en tidigare diskussion fogas som handlade om att oljan skulle ta slut, vilket aktualiserade energifrågan. I artikeln betraktas kärnkraftsutvecklingen som nödvändig. Men det är alltså inte ett lågenergisamhälle som utgör förväntningshorisonten. Med tanke på att kärnkraften, som Jonas Anshelm konstaterat, inte betraktades kritiskt i den allmänna diskursen, kan det också vara ett resultat av en generell attityd.

Hur ska kritiken förstås? Den kan utgöra samtida samhällskritik riktad mot den kapitalistiska kolonialismen eller imperialismen, som förenas med västvärldens bedrägliga standardhöjning. Martin Wiklund som undersökt nyvänsterns modernitetskritiska berättelser under 1960-talet, menar att kritiken i huvudsak riktades mot välfärdssamhället som ibland jämfördes med överflödssamhället.³⁰⁵ Nyvänsterns modernitetsberättelse kan beskrivas som en kritik av en borgerlig och kapitalistisk modernitet, som man ansåg att det svenska socialdemokratiska välfärdssamhället hade blivit en del av. Men nyvänsterns berättelser var beroende av vilka konflikter som ansågs relevanta, och som tematiseringarna var beroende av.³⁰⁶ Samhällets relation till naturen verkar ha varit underordnad andra mer relevanta frågor. Istället kan man tänka sig att resonansbotten utgjordes av efterkrigstidens resursbrist som gav upphov till föreställningar om ett utvidgat naturskydd.³⁰⁷

I tabell 22 förtydligas hur artiklarna placerats i det idealtypiska berättelseformsschemat utifrån vändpunkt och framtidsförväntningar.

³⁰⁴ Lars Holmberg, "När kiselalgerna dör, dör vi", *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

³⁰⁵ Martin Wiklund 2006, s. 162 och s.170.

³⁰⁶ Martin Wiklund 2006, s. 220.

³⁰⁷ Georg Borgström 1953, s. 396.

Tabell 22. Artiklarna placerade i berättelseschemat utifrån vändpunkt och framtidsförväntningar.

Funktioner	Berättelser och behov		Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement					
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt			"När kiselalgerna dör, dör vi"	"Öresundsregionen år 2000"
Hur relationen uppfattas sammanhängande över tid	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samballets relation till naturen	Framtidsförväntningar			"När kiselalgerna dör, dör vi"	"Öresundsregionen år 2000"

Berättelsernas temporala sensmoral

I artikeln "Öresundsregionen år 2000" betonas den tekniska och industriella vidareutvecklingen som tydligt utgör berättelsens utvecklingsriktning. Tid formuleras i faser, där den industriella samhällsorganisationen förändras genom handlingar i form av stora ekonomiska insatser och teknologisk utveckling. Detta är en utveckling som möjliggörs genom social naturvård och avvägningstankar där människan och samhället sätts i första rummet.

I artikeln "När kiselalgerna dör, dör vi" kan kritiken inte tolkas som att samhället ska "tillbaka till naturen". Istället handlar det om att relationen mellan samhälle och natur bör omtolkas utifrån ett biologiskt globalt perspektiv, vilket utgör den nya innebörden i det "Rousseauanska nyckelordet". "Tillbaka till naturen" syntetiserar den tidigare formulerade evolutionära tiden med en människoskapad utveckling. Syntesen blir ett samhälle som tar sin utgångspunkt i systemtänkandet om naturen. Den alternativa färdriktningen är inte ett bakåtsträvande förslag i kombination med ett lågenergisamhälle. Målet är fortfarande höjd produktivitet men att en annalkande katastrof avväjrs. Men berättelsen inflikar även en varning, att

om en sådan syntes uteblir, då ”går[...] det åt helvete”³⁰⁸. Den kritik som förs fram betonar att vad som sker, skiljer sig från tidigare händelser eller särskiljer samtiden från ett tidigare historisk skeende, vilket utgör en kritisk berättelseform som bistår den temporala sensmoralen. Hur berättelsernas temporala sensmoral placeras i berättelseschemat åskådliggörs i tabell 23 nedan.

Tabell 23. Artiklarna placerade i berättelseschemat utifrån vändpunkt och framtidsförväntningar.

Funktioner	Berättelser och behov			Traditionell berättelse (bekräftelse)	Exemplarisk berättelse (generalisering)	Kritisk berättelse (ifrågasättande)	Genetisk berättelse (förändring)
	Meningsbärande berättelseelement						
Erinran av relationen	Uppfattning om natur och miljö i rummet	Historisk fråga och förankring i ett förläut	Temporal sensmoral			”När kiselalgerna dör, dör vi”	”Öresundsregionen år 2000”
Hur relationen legitimeras	Naturrelation	Vändpunkt				”När kiselalgerna dör, dör vi”	”Öresundsregionen år 2000”
Hur relationen uppfattas sammanhängande över tid	Tidsuppfattning i förhållande till föreställningen om samhällets relation till naturen	Framtidsförväntningar				”När kiselalgerna dör, dör vi”	”Öresundsregionen år 2000”

Vad tabellen illustrerar är att den kritiska berättelseformen dominerar i artikeln ”När kiselalgerna dör, dör vi” och den genetiska i ”Öresundsregionen år 2000”. Den tidigare berättelsen ett ifrågasättande av den färdriktning som det västerländska samhället slagit in på med avstamp i den existentiella frågan om mänsklighetens överlevnad. Miljöfrågorna som aktualiserades var energiresursfrågor men framför allt miljöproblem i form

³⁰⁸ Lars Holmberg, ”När kiselalgerna dör, dör vi”, *SDS*, den 5/2 1969 s. 4.

luft- och vattenföroreningar. Problemen betraktas som brott i en tidigare kontinuitet, med vilket samtiden står in för helt nya och oförutsebara konsekvenser. Det enda tänkbara alternativet är att anpassa färdriktningen till naturen.

I artikeln "Öresundsregionen år 2000" utgör brännpunkten den nödvändiga förändringen av den industriella vidareutvecklingen för Öresundsregionen. Miljöfrågorna problematiseras men betraktas som hanterbara. Utvecklingen förmedlas med kontinuitet i såväl den nordiska traditionen som den historiska bebyggelsestraditionen som skapar ett meningssammanhang med framtida förändringar.

Varken den kritiska eller genetiska formen förklarar hur berättelserna erbjuder svar, perspektiv och lösningar på samtida existentiella och moraliska frågor.

Historiekulturella berättelseformer

I "Öresundsregionen år 2000", fokuseras på teknisk och industriell utveckling, som visar på en fortsatt färdriktning framåt. Relationen till naturen betraktas utifrån tanken att den kan formas eller omformas för att nå andra utvecklingsstadier. Berättelsens förklaringar till hur man når målen konnoterar till en samtida samhällspolitisk välfärdsberättelse om Sverige som betonar materialism, utilitarism och funktionalism.³⁰⁹ Det meningsbärande elementet i framtidsvisionen är utvecklingsoptimismen som uttrycks i bilder av industrins produktionsökningar, nya bostadsområden och sociala och politiska reformer. Framtidsvisionen skulle kunna jämföras med vad Jonas Anshelm betecknar som industrimodernitet, som kort kan beskrivas som en föreställning om att det materiella överflödet kan samhällsplaneras och att välfärd kan fördelas. I föreställningen ingick även en tro på att teknik och vetenskap fungerade som kontrollerbara verktyg för fortsatt exploatering av naturen och därmed en fortsatt utbyggnad av välfärden.³¹⁰ Men framtidsvisionen skiljer sig från detta perspektiv, då samhällets relation till naturen betraktas som problematiskt. I framtidsvisionen undviks problemet

³⁰⁹ Martin Wiklund 2006, s. 121.

³¹⁰ Jonas Anshelm 2000, s. 496—501.

genom teknisk utveckling, stora ekonomiska insatser och större hänsyn till naturen. Detta skulle kunna tolkas som en förändrad natursyn, då samhällets naturpåverkan kan utsätta medborgaren för risker. Resursutnyttjandet får därmed en moralisk dimension, som väcker frågor om ansvar. Om industrimodernitet betonade naturexploatering, betonar framtidsvisionen avvägningstankar. Men det är fortfarande en utveckling framåt och uppåt förmedlad via formen *Framsteget*.

I "När kiselalgerna dör, dör vi" varnas för just denna färdriktning. I berättelsen ifrågasätts de tekniska och vetenskapliga lösningar väst realiserat, då de visat sig vara "blinda val" som fått "oförutsedda och olyckliga konsekvenser". Med formen *Allt är nytt* formuleras att färdriktningen utgör en historisk brytpunkt. Något miljöproblemen bekräftar. Vad som krävs är att utvecklingen ändrar riktning. Det "Rousseauanska nyckelordet tillbaka till naturen [...] utgör nytt riktmärke "för både den lokala och den globala planeringen av resursutnyttjandet." Det förtroende som finns kvar sträcker sig till biologin och ekologin, med vars hjälp såväl en lokal som global välfärd kan byggas ut. Berättelsen väcker såväl moraliska men framför allt existentiella frågor om skuld och ansvar och ytterst om liv och död. Men som tidigare framhållits så är berättelser av karaktären som "När kiselalgerna dör, dör vi" få. Berättelseformen påminner starkt om den berättelseform som Martin Wiklund kallar alternativrörelsens "motberättelse". Men denna identifierar Wiklund först i slutet av 1970-talet. Vad som skiljer berättelserna åt är att artikeln betonar såväl en global som en lokal välfärd och att ett högenergisamhälle inte betraktas som en anomali ur ett ekologiskt perspektiv. Likheter utgörs av att tilliten till tekniska och naturvetenskapliga lösningar är obefintlig.

Sammanfattning

I kapitlet har jag utifrån samtida nedslag två månader före och fram tills att eleverna skrev sina uppsatser undersökt vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur dessa strukturerades rumsligt i två av Malmös större dagstidningar. Med hjälp av sekundära källor har svaren relaterats till vilka frågor och problem som aktualiserades i en större samhällelig kontext, som förmedlades i rikstäckande tidningar och i Sveriges Televisions nyhetssändningar under den aktuella perioden. Därefter har två texter, som

kunde karaktäriseras som berättelser, analyserats utifrån de idealtypiska berättelseformerna för att undersöka hur tid uppfattades med utgångspunkt i hur samhällets relation till naturen förmedlades. I likhet med innehållsanalysen vidgades den narrativa analysen genom att jag riktade fokus på vilka historiekulturella berättelseformer som användes för att gestalta perspektiv, svar eller lösningar om samhällets relation till naturen.

Vad innehållsanalysen visade var att de miljöfrågor som aktualiserades och förmedlades i dagstidningarna var, i fallande frekvens: luftföroreningar, vattenföroreningar, energiresursfrågan och kvicksilverföroreningar. Intressant nog blev energifrågan med diskussioner om kärnkraften katalysator för lösningar på såväl den svenska energiförsörjningsfrågan som luftföroreningsproblemen och ett alternativ till en fortsatt utbyggnad av de svenska älvarna. Diskussioner kring kärnkraften förtydligade dessutom att miljöfrågorna betraktades som tekniska, vetenskapliga och ekonomiska problem. Vidare strukturerades frågorna lokalt och nationellt. De lokala tidningarnas förmedling skiljde sig inte från hur frågorna förmedlades i de större rikstäckande dagstidningarna eller i Sveriges Televisions nyhetssändningar. Däremot uppvisade förmedlingen skillnader till hur luftföroreningar skildrades i vetenskapliga tidskrifter som istället för att fokusera på bilavgasernas koldioxid- och blyföroreningar, fokuserade på industrins svavelföroreningar. Innehållsanalysen av vilka miljöfrågor som förmedlades i dagstidningarna påminner, eller om man så vill överensstämmer, med vilka miljöfrågor eleverna aktualiserade och hur de strukturerades i rummet.

Den narrativa analysen av tidningstexterna var problematisk då flertalet texter inte använde berättelsens struktur. Vidare skulle texterna tangeras vad innehållsanalysen åskådliggjorde, nämligen att de valda texterna handlade om miljöfrågor eller miljöproblem formulerade som lokala och nationella frågor, men där det även förekom internationella och globala perspektiv. Samtidigt skulle miljöfrågorna betraktas och förmedlas som tekniska, vetenskapliga, ekonomiska eller etiska problem. I detta syfte valdes framtidsvisionen "Öresundsregionen år 2000", som publicerades i såväl *Arbetet* som *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* där miljöfrågorna orienterades mot ett nationellt rum, medan texten "När kiselalgerna dör, dör vi", publicerad enbart i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, orienterade miljöfrågorna i ett internationellt och globalt rum.

Den rumsliga orienteringen innebar att miljöfrågorna aktualiserades utifrån olika historiska frågor formulerade i olika teman som förankrades på olika sätt i ett förflutet. "Öresundsregionen år 2000" förankrade den historiska frågan i ett nordiskt industriellt förflutet som formulerades på temat industrins vidareutveckling. Artikeln "När kiselalgerna dör, dör vi" förankrade den historiska frågan på ett mer sammansatt sätt där ett avlägset förflutet, bortom mänsklig tid, kolliderade med den industriella epoken, som utgjorde ett nära "nu" som betraktades som en historisk brytpunkt i mänsklighetens historia.

I berättelserna förmedlades tid på olika sätt. I berättelsen om "Öresundsregionen år 2000" tolkades tid i stadier som kopplas till varandra och där framtidsförväntan riktades mot en industriell vidareutveckling där miljöfrågorna åtgärdats med ekonomiska insatser och teknologisk utveckling. Detta var en utveckling som blev möjlig genom social naturvård och avvägningstankar där människan och samhället sattes i första rummet. Den dominerande berättelseformen var den genetiska. I "När kiselalgerna dör, dör vi" betraktades samtida händelser i form av miljöproblem som historiens brytpunkt, där tekniska och vetenskapliga lösningar resulterat i miljöproblem. Vad som formulerades var krav på en omtolkning av samhällets relation till naturen. Istället formulerades uppfattningen att naturrelation borde betraktas ur ett globalt perspektiv. Med en ny betydelse av Rousseaus nyckelord "Tillbaka till naturen" syntetiserades en evolutionär tid med en människoskapad utveckling som förenades i en föreställning om att samhällsutveckling som borde anpassas till naturen utifrån ekologiska idéer. Den dominerande berättelseformen var den kritiska.

Berättelsernas narrativa struktur karaktäriserades av de historiekulturella berättelseformerna *Framsteget* och *Allt är nytt*. I artikeln "Öresundsregionen år 2000" fokuserades på ett naturbehärskningstema där avvägningar måste vidtas till förmån för människa och samhälle. Detta skulle kunna tolkas som en förändrad natursyn, då samhällets naturpåverkan innebar risker för medborgaren. Resursutnyttjandet fick därmed en moralisk dimension, som väckte frågor om ansvar. Men riskerna kunde undvikas eller avvärjas med teknisk och industriell utveckling. Om industrimoderniteten betonade naturexploatering, betonade framtidsvisionen avvägningstankar, men där naturbehärskningstanken fanns kvar i föreställningen om att naturvetenskapen kunde fastställa vad naturen tålde.

I "När kiselalgerna dör, dör vi..." varnades för att vetenskapen inte kunde fastställa vad naturen tålde, vilket aktualiserades med hur tekniska och vetenskapliga lösningar visat sig vara blinda val som lett eller kunde leda till olyckliga konsekvenser. Utifrån moraliska och existentiella frågor ifrågasattes den samtida färdriktningen. Horisonten utgick från såväl en lokal som en global planering av världens resursutnyttjande där färdriktningen borde ta en annan riktning där den lokala och globala välfärden omfördelas utifrån ekologiska idéer.

Såväl den genetiska berättelseformen som framstegsberättelsen i artikeln "Öresundsregionen år 2000" påminner om det historiska meningsskapandet som dominerade i elevernas berättelser, där samhällets relation till naturen betraktades som en alltid föränderlig relation. Samtidigt uttrycktes en stark tilltro till vetenskapen och teknik, där staten ansågs vara garant för vården av såväl samhället som naturen. Detta formulerades med avvägningstankar, som erbjöd ett prospektivt framtidsperspektiv med en rörelse framåt och uppåt.

8 Sammanfattande diskussion

Mot bakgrund av det moderna miljömedvetandets genombrott under 1960-talet har studiens övergripande syfte varit att undersöka hur gymnasieelever i uppsatser från det centrala provet i svenska 1969 använde sig av det förflutna för att skapa mening av samtida miljöfrågor och miljöproblem med perspektiv på framtiden. I denna sammanfattande diskussion riktas uppmärksamheten mot hur eleverna med sina berättelser aktualiserade och tolkade samtid miljöfrågor och miljöproblem i ett historiekulturellt sammanhang.

Det historiedidaktiska perspektivet

Studien har ett mottagarorienterat perspektiv, med fokus riktat mot elevernas meningsskapande. Den kontext som detta ägde rum i var Malmö Borgarskola där eleverna skrev det centrala provet i svenska 1969. Men varken skolan eller det centrala provet har betraktats som enskild producent eller kanal för elevernas meningsskapande. Inspirerad av Margaret R. Somers har jag försökt vidga och samtidigt isolera elevernas meningsskapande i ett kommunikativt sammanhang, bestående av det centrala provets texthäfte och den mediala förmedlingen i två lokala dagstidningar tiden före och fram till provet. Detta för att avgränsa det historiekulturella omfånget

För att avgöra vilket beroende elevernas texter stod i förhållande till det centrala provets texthäfte och till en vidare kontext, genomfördes en innehållsanalys av vilka miljöfrågor och miljöproblem som aktualiserades och hur de strukturerades i rummet. Undersökningen har därför tagit vägen via det centrala provets texthäfte, som relaterats till vilka frågor eleverna aktualiserade och hur dessa strukturerades i rummet, som i sin tur jämförts med hur samhällets relation till naturen gestaltades i de lokala dagstidningarna. Den mediala förmedlingen har även relaterats till tidigare forskning om hur miljöfrågor och miljöproblem gestaltats i svenska media.

Den teoretiska diskussionen om berättelsen som människans konkreta uttryck för ett historiemedvetande har inspirerats av historiedidaktikerna Jörn Rüsen, Bernard Eric Jensen och Peter Aronsson. Med en sådan teoretisk utgångspunkt har jag försökt skapa förutsättningar för att analysera elevernas historiska berättande i ett kommunikativt sammanhang. Den narrativa analysen har operationaliserats via Jörn Rüsens idealtypiska berättelseformer. Former som jag tolkat som riktade mot identitetsskapande funktioner, vilket är en förutsättning för att uppfatta, förstå och tolka händelser och handlingar i en samtid. Vad jag intresserar mig för är hur samhällets relation till naturen uppfattades och förmedlades, och därför har de idealtypiska berättelserna modifierats utifrån Bernard Eric Jensens resonemang om vilka processer som styr människors behov av att orientera sig i tid och rum, och justerats att inkludera sociokulturella läroprocesser och värderings- och principförklaringar om samhällets relation till naturen. De idealtypiska berättelserna har därefter placerats i ett analyschema med utgångspunkt berättelsens uppbyggnad. Schemat har använts i analysen av såväl texthäftets texter, elevernas berättelser som berättelser i dagstidningarna. I centrum för analys har elevernas berättelser stått som jämförts med texthäftets och dagstidningarnas berättelser utifrån frågor om vilket historiskt berättande som användes och vilka behov och funktioner berättandet kunde tänkas fylla. Slutligen har jag analyserat de narrativa strukturerna för att besvara frågor om vilka relevanskriterier berättandet kunde tänkas fylla i en vidare historiekulturell kontext.

Aktualiserade miljöfrågor i tid och rum

Ämnesområdet för det centrala provet 1969 var *Natur och kultur i landskapet*, som gav uttryck för ett estetiskt landskapsvårdsperspektiv, där majoriteten av det centrala provets texter, men i synnerhet sakprosateexterna, formulerade avvägningstankar i relation till naturen.

I instruktionerna till uppsatsfrågan delades samhällets relation till naturen upp i frågor om landskapsvård och miljövård. Uppdelningen var tydligast i texten "Landskapsvård naturvård", vilken även var den text som en majoritet av eleverna använde sig av. Texten betonade dock landskapsvårdsfrågorna, medan miljövårdsfrågorna blev osynliga. Vid ett tillfälle nämndes begreppet miljö, men endast i förbifarten i en diskussion

om föroreningen av vatten och luft. Begreppet miljö nämndes även i dikten "Arkitekten" men implicit med koloxiden. I övrigt användes inte begreppet miljö eller ord med miljö som förled. Landskapsvårdsperspektivet skrevs fram i ett lokalt och nationellt sammanhang, vilket förstärktes av vilka som betraktades som aktörer i relationen, så som näringslivet, kommunen och staten.

I innehållsanalysen av elevuppsatserna kunde en tyngdpunktsförskjutning urskiljas från landskapsvårdsfrågor till miljövårdsfrågor. Förskjutningen kunde även urskiljas i elevernas språkbruk, där begreppet miljö användes mer frekvent och som förled till olika sammansättningar. Språkbruket påminde om hur miljöfrågorna diskuterades i dagstidningarna. Texthäftet, som skulle utgöra ett underlag av fakta och synpunkter, erbjöd inte eleverna mycket till stöd för att diskutera samtida miljövårdsfrågor.

Plikttroget diskuterade eleverna landskapsvårdsfrågorna. Men det var kring miljövårdsfrågorna som eleverna utvecklade sina texter. De miljöfrågor som diskuterades var vattenföroreningar betraktade som övergödnings- och kvicksilverföreningfrågor, luftföroreningar som industriutsläpp och bilavgaser. Till gruppen miljövårdsfrågor fogade eleverna även energiresursfrågan, som förvisso inte var en miljövårdsfråga i sig men diskuterades utifrån kärnkraften som miljöförstörelsen lösning. Dessa miljöfrågor var frånvarande i det centrala provets texthäfte. I dagstidningarna var det just dessa frågor som betonades.

De miljöfrågor, som eleverna diskuterade, strukturerades i en lokal och nationell kontext, vilka sammanföll med såväl provinstruktionen, texthäftets som nyhetsförmedlingens strukturering. Vad som gjorde elevernas rumsliga strukturering problematisk var att nästan hälften av dem inledde sina texter med att anlägga ett globalt perspektiv. Däremot avslutades texterna i en nationell kontext. Varför eleverna ändrade det rumsliga perspektivet kan förklaras med att det globala anslaget var ett sätt att dramatisera frågans betydelse. Men troligare är att de anpassade sig till provinstruktionen och de texter de använde sig av. Förklaringen kan även förenas med att eleverna uppfattade miljöfrågorna som nationella och lokala problem, vilket påminde om hur frågorna och problemen förmedlades i såväl texthäftet som den samtida mediala förmedlingen. Den rumsliga struktureringen kan även kopplas till hur uppsatsfrågan strukturerade innehållet, vilket kan ha påverkat eleverna att behandla miljöfrågorna som tekniska, vetenskapliga

och ekonomiska frågor. Tilltron till såväl stat som vetenskap var stark, vilket i sin tur kan förklara varför en majoritet av eleverna inte uppfattade miljöfrågorna som kritiska men angelägna. Detta skulle i sin tur kunna utgöra en delförklaring till varför den genetiska berättelsen dominerade i förening med den historiekulturella berättelseformen *Framsteget*.

Vad eleverna beskrev och diskuterade liknade hur och vilka miljöfrågor och miljöproblem som förmedlades i dagstidningarna. De mest aktuella miljöfrågorna i tidningarna var luft- och vattenföroreningsfrågorna. I fallande ordning diskuterades därefter energiresursfrågan och kvicksilverföroreningsfrågor. Energifrågan diskuterades utifrån en argumentation om att kärnkraften betraktades som en framtida lösning på såväl luftföroreningar som nationens energiförsörjning, vilket påminde om hur eleverna diskuterade kärnkraftsfrågan i sina uppsatser. I likhet med eleverna diskuterades miljöfrågorna i dagstidningarna i huvudsak som lokala eller nationella frågor. Den rumsliga orienteringen kunde få bäring för hur miljöfrågorna betraktades som tekniska, vetenskaplig, ekonomiska och etiska problem. Däremot aktualiserades inte samhällets relation till naturen som landskapsvårdsfrågor, så som den hanterades i texthäftet för det centrala provet. Perspektivet finns inte heller representerat i det sekundära källmaterialet.

I studiens inledning och mot bakgrund av den miljöhistoriska forskningen presenterades ett svenskt 1960-tal som decenniet då det moderna miljömedvetandet fick sitt genombrott. Föroreningar som tidigare kallats sanitära olägenheter, hälsovårdsproblem och naturvårdsproblem, kallades gemensamt för miljöproblem. Så långt överensstämmer empirin med den svenska miljöhistoriska forskningens resultat. Däremot råder det en diskrepans till att händelser som kvicksilverföroreningar under 1960-talet och upptäckten av luftföroreningarna 1967, medförde att miljöfrågorna omvärderades. I föreställningarna om och värderingen av samhällets relation till naturen har det antagits att nya skalor i tid och rum gjorde sig gällande.³¹¹ Men varken miljöfrågorna eller miljöproblemen uppfattades som gemensamma och sammanhängande problem. Föreställningar eller tolkningsramen om att det rådde nya skalor i tid och rum, kan inte bekräftas med studiens empiriska resultat, vilket fick bäring för elevernas historiska berättande och vilka historiekulturella relevanskriterier som aktualiserades.

³¹¹ Jan Thelander & Lars J Lundgren 1989, s. 31; Per Eliasson 2009, s. 244.

Detta kan kopplas till vad Klas-Göran Karlsson skriver om att historiemedvetandet kan tänkas bli defensivt när händelser tolkas som omvälvande och gör framtiden oförutsägbar.³¹² Frånvaron av traditionella och fåtalet exemplariska samt kritiska berättelser kan förklaras av att miljöförroreningarna inte tolkades som kritiska händelser. Meningsskapandet tangerar däremot vad Jonas Anshelm kallar industrimodernitet som innefattade föreställningen om att teknik och vetenskap ansågs som kontrollerbara verktyg för vidareutveckling av samhället, vilket legitimerade en fortsatt naturexploatering. Miljöförroreningen betraktades dock inte som försumbara.³¹³ En större överensstämmelse råder till vad Martin Wiklund identifierar som en svensk "huvudberättelse" under 1960-talet, nämligen den socialdemokratiska välfärdsberättelsen som formulerades kring "det starka samhället" som betonade materialism, utilitarism och funktionalism.³¹⁴

Elevernas historiska meningsskapande

I innehållsanalysen kan man ana en perspektivförskjutning i hur eleverna uppfattade samhällets relation till naturen i förhållande till hur den förmedlades i texthäftet. Samtidigt var uppsatsinstruktionen styrande i den rumsliga struktureringen. Utifrån uppsatsinstruktionen stod det eleverna fritt att anlägga ett historiskt perspektiv. Däremot kunde de texter eleverna använde sig av vara styrande vad gäller elevernas perspektivval. Av arton elever valde fjorton att förankra sina berättelser i ett historiskt förflutet. Vad som skiljde elevberättelserna åt var vilka teman som anlades, hur eleverna förankrade temat i ett historiskt förflutet och vilka händelser som utgjorde berättelsernas periodiseringar. De teman som kunde urskiljas var människans överlevnad, naturens existens eller nationens fortsatta utveckling. Valet av tema signalerade vilka relevanskriterierna som lyftes och påverkade vilket förflutet berättelsen förankrades i. Men temat gav ingen indikation om vilken berättelseform som användes, utan enbart vilken horisont berättelsen utgick ifrån.

³¹² Klas-Göran Karlsson 2010, s. 59.

³¹³ Jonas Anshelm 2000, s. 501—502.

³¹⁴ Martin Wiklund 2006, s. 121 och 124.

Det historiska perspektivet i elevuppsatserna antydde att landskapsvårdsfrågor i allmänhet, men miljöfrågor i synnerhet, motiverade eleverna att möta det förflutna för att orientera sig och skapa mening av samtida frågor med perspektiv på framtiden. Även om uppsatsanvisningarna inte efterfrågade ett historiskt perspektiv fanns de representerade i de texter som eleverna uppmanades att använda. En majoritet av eleverna använde sig av texten "Landskapsvård naturvård" när de formulerade sina berättelser. Spåren av denna text kan urskiljas dels i hur eleverna förankrade sina berättelser i ett historiskt rum som Sverige, dels till vilka periodiseringar som eleverna använde sig av så som industrialismen. Trots att eleverna betonade miljövårdsfrågorna så kan man tänka sig att förlagan påverkade temavalet.

I texten "Landskapsvård naturvård" aktualiserades och formulerades den historiska frågan utifrån temat naturen som resurs. Berättelsen förankrades och orienterades utifrån den svenska industrialismen, vars naturpåverkan betraktades som negativ men nödvändig i utvecklingen av den svenska industrin. I argumentationen betonades avvägningstankar, som förenades med föreställningar om behovet av en vidareutveckling av det moderna Sverige. Berättelseformen som utnyttjades var den genetiska med vilken kontinuitet, men framför allt förändringar, gestaltades som nödvändiga för utvecklingen av Sverige och viktig för en framtida svenska industriell utvecklingen. Av de totalt fjorton eleverna använde sig sju av texten "Landskapsvård naturvård". Alla förutom två förankrade berättelsen i ett svenskt industriellt förflutet, och precis som förlagan utnyttjades den genetiska berättelsen för att gestalta historisk tid.

I "Romerska vägar" formulerades temat landskaps- och kulturförstörelsen väg, som förankrades i ett avlägset västerländskt förflutet som gestaltades med en genetisk ramberättelse, men med inslag av den exemplariska berättelseformen. Dessa inslag generaliserade ett kontinuerligt historiskt förlopp, där händelser i det förflutna betraktades som historiska upprepningar som sträcktes ut i rummet. Ramberättelsen förmedlade däremot förändring i gestaltningen av det historiska skeendet. Tre elever använde sig av texten "Romerska vägar" varav två utnyttjade sig av den exemplariska berättelseformen för att gestalta tid.

Om uppsatsanvisningarna var styrande för hur eleverna strukturerade den rumsliga dispositionen, så kan man tänka sig att referenstexten påverkade såväl valet av historisk förankring som berättelseform. Fyra elever valde att inte referera till texterna i texthäftet. I likhet med övriga betonade

även de miljövårdsfrågorna i sina uppsatser. Gemensamt för dessa var att de förankrade sina historiska frågor i ett avlägset förflutet ur ett globalt perspektiv, men strukturerade i vändpunkten sina texter utifrån ett svenskt rum. Tre av eleverna formulerade berättelser utifrån temat människans överlevnad. Den fjärde utgick från temat naturens existens. Även i dessa elevberättelser dominerade den genetiska berättelsen.

Skillnaden mellan det centrala provets texthäfte och dagstidningarnas förmedling bestod av den tidigare formulerades utifrån ett landskapsperspektiv och den senare ut ett miljövårdsperspektiv. Däremot rådde en samstämmighet i hur samhällets relation till naturen gestaltades. Vad som dominerade i tidningarnas förmedling var vilka tekniska, vetenskapliga och ekonomiska åtgärder som skulle eller borde vidtas för en fortsatt utveckling. Den dominerande berättelseformen var, som i artikeln "Öresundsregionen år 2000", den genetiska som gestaltade samhällets relation till naturen som föränderlig över tid. Det förekom kritiska berättelser, som i artikeln "När kiselalgerna dör, dör vi" men dessa var få, vilket innehållsanalysen av tidningstexterna indikerade. Den framtidsförväntan som förmedlades i den kritiska artikeln förekommer inte med någon större frekvens i elevberättelserna.

Oavsett tema och historisk förankring dominerade den genetiska berättelsen som hanterade behov som förändring utifrån samhällets relation till naturen. Den genetiska berättelsen kan betraktas som den dominerande och paradigmatiske berättelseformen och ingick i en samtida förståelse och uppfattning om samhällets relation till naturen, vilket skulle kunna tolkas som ett kollektivt historiemedvetande om miljö. Vad som inte kan förklaras var de perspektiv, svar och lösningar berättelsetemana formulerade och som uttryckte existentiella och moraliska frågor om samhällets relation till naturen.

Historiekulturella berättelseformer och latent relevanskriterier

I texten "Romerska vägar" användes den historiekulturella berättelseformen *Gulåldern*. Med berättelseformen uttrycktes existentiella och moraliska frågor. Kontinuiteten formulerades utifrån uppfattningen om det evigt

mänskliga och aktualiserade moraliska frågor om skuld, medan utvecklingen aktualiserade existentiella frågor om en osäker framtid. Berättelseformen fanns inte representerad i dagstidningarnas förmedling. Av eleverna var det bara tre, som använde och refererade till "Romerska vägar". Ingen använde sig dock av berättelseformen *Guldåldern*, däremot utnyttjade två elever berättelseformen *Intet nytt* i syfte att betona människans repetitiva roll i det historiska flödet. Med den historiekulturella berättelseformen förmedlade eleverna uppfattningen att människan bar skulden för en samtida situation. Den historiska lärdomen var att människan inte lärt sig något av historien, vilket innebar att hon gick en osäker framtid till mötes.

I "Landskapsvård naturvård" berättades hur Sverige gick en ljus framtid till mötes, formulerad med berättelseformen *Framsteget*. Föreställningen förmedlades utifrån perspektivet att staten i förening med vetenskapen skulle ta ansvar för utvecklingen av det moderna Sverige. Framställningen påminde om hur samhällets relation till naturen uttrycktes i artikeln "Öresundsregionen år 2000", som även den uttrycktes med formen *Framsteget*. Utifrån avvägningstankar, med beröringspunkter till den socialdemokratiska välfärdsberättelsen, formulerades en framtid där stat och vetenskap tog ansvar för samhällsutvecklingen. Fortskridandet gavs formen av en växelverkan mellan vetenskaplig kunskap och teknisk utveckling som blev till en snitslad bana mot en ljus framtid. Natur- eller miljöförstöringen beskrevs förvisso som problematisk, men betraktades inte som något hotfullt. Problemen skulle lösas med regleringar, lagstiftning, kunskap och teknikutveckling.

Artikeln "När kiselalgerna dör, dör vi" skiljer sig från hur man i såväl texthäftet som i dagstidningarna formulerade samhällets relation till naturen. Skillnaden kunde utläsas i att de tekniska och vetenskapliga lösningarna ifrågasattes. Med formen *Allt är nytt* formulerades uppfattning att den rådande färdriktningen oundvikligen skulle leda till en global katastrof. De samtida miljöproblemen bekräftade den historiska brytpunkten. Tilliten till teknik och vetenskap var obefintlig. Det förtroende som fanns kvar sträckte sig till biologin och ekologin, vars idéer ansågs borde utgöra ett nytt riktmärke för samhällsutvecklingen med vilken såväl en lokal som en global välfärd kunde byggas ut. Berättelsen väckte såväl moraliska men framför allt existentiella frågor om skuld och ansvar och ytterst om liv och död. Berättelsen påminner till viss del om den Martin Wiklund betecknar som alternativrörelsens "motberättelse", men den identifierar Wiklund först i

slutet av 1970-talet.³¹⁵ Vad som skiljer meningsskapandet från alternativrörelsens ”motberättelse” var att den betonade såväl en global som en lokal välfärd och att ett framtida högenergisamhälle inte betraktades som en anomali ur ett ekologiskt perspektiv. Artikeln tycks föregripa 1980-talets hållbarhetstankar. Det globala perspektivet hade kanske en starkare koppling till efterkrigstidens resursbrist och föreställningar om ett utvidgat naturskydd.³¹⁶ Endast två elever använde sig av berättelseformen *Allt är nytt*, med vilken de förmedlade perspektivet att samtiden stod inför en historisk brytpunkt. Om relationen till naturen inte förändrades, så gick människan en osäker framtid tillmötes. Av dessa elever refererade en till texthäftet och då till texten ”Landskapsvård naturvård”.

I det centrala provets texthäfte, och i de lokala dagstidningarna, dominerade berättelseformen *Framsteget* med vilket samhällets relation till naturen betraktades med tillförsikt, då vetenskap och teknik samt den svenska staten och näringslivet samordnades, vilket ansågs garantera en fortsatt utveckling framåt och uppåt. Av totalt fjorton elever använde tio den historiekulturella berättelseformen *Framsteget*. Vad som skiljer berättelserna åt var med vilken säkerhet eleverna betraktade framtiden. Sju elever gav uttryck för likartade relevanskriterier om ansvar och framsteg kopplade till en större social och kulturell kontext, som härbärgerade avvägningstankar och förmedlade en stark tillit till såväl staten, vetenskapen som tekniken. I likhet med texten ”Landskapsvård naturvård” och artikeln ”Öresundsregionen år 2000” förmedlade eleverna en framtidsförväntan som riktades framåt och uppåt. Förvisso betraktades natur- eller miljöförstöringen som problematisk men varken tidigare miljöproblem eller samtida miljöfrågor betraktades som övergripande problem, eller att de utgjorde ett hot mot samhället eller Sveriges medborgare. Med framstegsberättelserna om Sverige rationaliserades miljöproblemen och miljöfrågor som ekonomiska och tekniska problem, där lösningen låg i samverkan mellan stat, vetenskap och industri. Fyra elever reserverade sig dock med att uttrycka en oro om att det kanske var för sent om inte åtgärder vidtogs i en nära framtid, eller att de åtgärder som vidtogs inte fick en omedelbar och synbar effekt. Annars var risken att en hotande likgiltighet förmörkade framtiden och om så hände ansågs allt hopp vara

³¹⁵ Martin Wiklund 2006, 304 — 305.

³¹⁶ Georg Borgström 1953, s. 396.

ute. Majoriteten tolkade inte miljöförstöringen eller miljöproblemen som en annalkande katastrof.

Historiemedvetande ett svårgripbart begrepp

Studiens resultat visar på att en majoritet av eleverna använde sig av den genetiska berättelseformen, vilket skulle innebära att eleverna gav uttryck för ett avancerat historiemedvetande vad gällde att formulera tidsperspektiv om samhällets relation till naturen. Resultatet väcker frågor som måste dryftas. Studier med likartat syfte, men utförda i en historieundervisningskontext har visat på att de traditionella och exemplariska berättelsekategorierna är vanligast när elever formulerar tankar om historien. Ovanligare är mer avancerade resonemang i form av kritiska och genetiska berättelser.³¹⁷ Resultaten i denna studie pekar således i en helt annan riktning. Innebär det att elevernas förmåga att tänka historiskt eller att deras narrativa kompetens var bättre. Troligen inte.

Några få mottagarorienterade studier har visat att elever kan föra avancerade historiska resonemang. Exempel på dessa är Per Eliassons studie "Då måste man ju förstå hur historien påverkar människor, som påverkar historien igen"³¹⁸, och Maria de Laval's studie, *"Det känns inte längre som det var länge sedan"*. En undersökning av gymnasieelevers historiska tänkande som fokuserar på elever konstruerar historia utifrån historieprojektet *Hälsan i Norrköping under första världskriget*. I Eliassons studie för eleverna avancerade diskussioner på metanivå om identitet och historia, som tolkats som kritiska och genetiska berättelser.³¹⁹ I Maria de Laval's studie formulerade eleverna genetiska framstegsberättelser i essäer som skrevs i anslutning till historieprojektet.³²⁰ Skälen som Eliasson och de Laval anför var att eleverna berördes av vad som behandlades, vilket väckte personliga och existentiella frågor om samtiden. Vidare gav upplägget eleverna möjligheten att koppla ett personligt perspektiv på historien som kunde

³¹⁷ Jörn Rüsen 2006, s. 80.

³¹⁸ Per Eliasson 2008:1.

³¹⁹ Per Eliasson 2008:1, s. 54—57.

³²⁰ Maria de Laval 2011, s. 68—71 och s. 100.

kopplas till den stora historien. Konklusionerna från dessa studier stödjer mina resultat, att genetiska berättelser inte är frånvarande i elevers resonemang om det förflutna. Och i likhet med de Laval och Eliassons studie berördes eleverna av uppsatsämnet "Vem som ska betala för landskaps- och miljövården?", som väckte moraliska och existentiella frågor om mänsklighetens överlevnad, naturens existens eller nationens utveckling.

Men även om eleverna använde den genetiska formen, så var dessa berättelser inte mer avancerade än de elever som utnyttjade den kritiska formen. Detta kan kopplas till att jag enbart intresserat mig för hur tid användes och gestaltades i berättelserna och att de idealtypiska berättelserna inte tar hänsyn till situationella faktorer, som provsituationen, uppsatsinstruktioner, genrekrav och elevernas texthäftesbruk. De senare är faktorer som kan ha påverkat valet av berättelseform och därmed även meningsskapandet. Elevernas meningsskapande har med all sannolikhet påverkats av de letade efter "rätt svar" i texthäftet, vilket inkluderade den historiska frågan, som står i fokus för studien. I vissa elevberättelser kan man ana att de utnyttjade förlagans historiska fråga och vändpunkt, vilket skulle kunna innebära att även förlagans berättelseform utnyttjades. I analysen av texterna "Romerska vägar" och "Landskapsvård naturvård" har jag tolkat de dominerande berättelseformerna som genetiska. Texten "Romerska vägar" rymde även exemplariska former, vilket eleverna uppfattade och använde sig av. På samma sätt kan de elever som läst och använt sig av texten "Landskapsvård naturvård" ha påverkats av textens genetiska berättelseform. Vidare kan man tänka sig att elevernas kunskaper om eller känsla för textgenren resulterade i att de argument och resonemang som fördes i inledningen kopplades till avslutningen. Frånvaron av traditionella och till viss del kritiska berättelseformer kan förklaras av att formerna inte förekom i de texter eleverna läste, och därför inte utnyttjades då de kan ha uppfattats som "fel svar".

Sammantaget kan meningsskapandet som eleverna gav uttryck till viss del vara oberoende av deras privata uppfattningar om samhällets relation till naturen, som i andra sammanhang och situationer skulle ha tangerat andra berättelseformer, så som den traditionella som jag inte kunnat påträffa i det empiriska materialet. Däremot kan elevernas berättelser tolkas som ett uttryck för ett kollektivt historiemedvetande i en svensk historiekultur. Utifrån resonemanget som förts blir det svårt att tolka det genetiska

berättandet som ett uttryck för ett fördjupat historiemedvetande i jämförelse med det kritiska berättandet.

Vidare forskning

Studien ger inte några entydiga eller heltäckande svar på vilken betydelse elevernas historiska meningsskapande kunde tänkas fylla. Snarare väcker den fler frågor än vad syftet projekterat. Vad som saknas är ett bredare strukturellt anslag som omfattar ytterligare gymnasieskolor i såväl Malmö som från någon en mindre ort. På så sätt skulle skillnader och likheter i föreställningar om samhällets relation till naturen, mellan land och stad, förklara om den genetiska berättelsen och den historiekulturella framstegsberättelsen var ett storstadsfenomen, ett särdrag för en skola, eller om meningsskapandet var situationsbundet och kopplat till skolans förmedling om samhällets relation till naturen. Diskussionen som förts ovan pekar i den riktningen.

Vidare saknar studien ett fördjupat avsändarperspektiv om hur miljöfrågor och miljöproblem förmedlades i en undervisningskontext. Elevernas meningsskapande kan svara på den faktabaserade miljövårdsundervisningen som bedrevs i enskilda ämnen som biologi och naturkunskap.³²¹ Man kan även tänka sig att denna förmedling fick en större aktualitet efter *Skolöverstyrelsens utredning om skolans miljövårdsfostran* (SMIL) 1968, då miljöundervisningen förstärktes med att man utvecklade kursplaner och undervisningsmetodik, samt erbjöd undervisningsmaterial.³²² Denna förmedling nämndes av en elev som skrev i ett annat uppsatsämne:

En samordning mellan teknik och naturvård måste komma till stånd, så att man uppnår tillfredställande ekonomiska resultat, utan att naturen därför blir skövlad. Man bör således göra noggrannare avvägningar mellan ekonomisk vinst och kanske oersättbara naturförluster. Vidare bör man intensifiera debatten och informationen om naturförstöringen, så att varje människa kan

³²¹ Lgy 65 (1969), s.336, 341 och 344.

³²² Per Wickenberg 1999, s. 104 och 120—121 och Skolöverstyrelsen, 1969.

göra sin insats. *En vidareutveckling av den undervisning i miljövard, som nu bedrivs, är ett nödvändigt krav.*³²³

Men som tidigare nämnts så är det svårt att nå fram till hur miljöfrågorna och miljöproblemen förmedlades i ett undervisningssammanhang. För detta krävs en annan empiri än att undersöka styrdokument, undervisningsmetodik och läromedel. En sådan empiri skulle kunna bestå av att man intervjuade de elever som skrev uppsatserna.

Det strukturella anslaget skulle kunna kompletteras med ett processuellt dito. Perspektivet skulle innebära att ytterligare synkrona nedslag gjordes som fokuserar på om meningsskapandet förändras över tid och i så fall hur detta ser ut. För detta krävs att ytterligare nedslag görs utifrån prov som aktualiserar samhällets relation till naturen. Detta skulle kunna göras med att 1969 års elevuppsatser jämfördes med elevuppsatser från de centrala proven 1976 på temat *Människans framtid* och 1989 där temat var *Miljö*. Frågan är hur elever i sina uppsatser uppfattade och aktualiserade miljöfrågor och miljöproblem i relation till föreställningar om ett lågenergissamhälle, som tog form under 1970-talet för att i slutet av 1980-talet omformulerades utifrån föreställningar om en hållbar utveckling. Ett processuellt perspektiv skulle vidare belysa hur nya miljöfrågor, som surt regn och skogsdöd, ozonskiktets uttunning, växthuseffekten och senare klimatfrågan, tolkas och kanske förändrar meningsskapandet om samhällets relation till naturen.

³²³ Elev p.2, N3b [min kursivering].

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö stadsarkiv

Skolarkivet, Malmö Borgarskola, Centrala prov i svenska, F2BAA:3

Lärarytbildningens arkiv i Malmö

Skolöverstyrelsen, Bedömningsanvisningar för centralt prov i svenska, årskurs 3, vårterminen 1969, Lärarytbildningens arkiv, Malmö högskola

Internetreferenser

Forum för levande historia, <http://www.levandehistoria.se/om>, 2011-08-01.

Werner, Gösta & Roosling, Gösta, *The Riddle of Sweden*, Svenska filminstitutet, 1963, <http://filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=235>, 2010-10-21.

Skolverket, *Ämnesplaner för historia 2011*, http://www.skolverket.se/forskola_och_skola/2.606/2.1153/2.2576/amnesplaner_och_kurser_for_gymnasieskolan, 2011-06-23.

Tryckta källor

Tidningar

Arbetet, 1969

Sydsvenska Dagbladet Snällposten (SDS) 1969

Offentliga tryck

Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna, Lpf 94.

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011.

Läroplan för gymnasiet, 5. tr., Stockholm, 1969.

- SOU 1962:36, 1960 års naturvårdsutredning, Naturen och samhället: betänkande, Stockholm, 1962.
- SOU 1967:44, 1964 års naturresursutredning, Miljövårdsforskning: betänkande. D. 2, Organisation och resurser, Stockholm, 1967.
- SKOLFS 1994:2, Förordning om 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna [Elektronisk resurs].

Litteratur

- Alm, Martin, "Historiens ström och berättelsens fåra: historiemedvetande, identitet och narrativitet", i Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004.
- Almgren, Hans, Bergström, Börje & Löwgren, Arne, *Alla tiders historia A*, Malmö 2004.
- Allwood, Jens, "Naturen som metaforfält", i Allwood, Jens, Frängsmyr, Tore & Svedin, Uno (red.), *Naturen som symbol*, Stockholm 1983.
- Anderberg, Stefan, *Överraskningar på miljöområdet: fallstudier kring utvecklingen av olika miljöproblem i Sverige*, Lund 1995.
- Anderson, Alison, *Media, culture, and the environment*, New Brunswick 1997.
- Anshelm, Jonas, *Mellan frälsning och domedag: om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945-1999*, Eslöv 2000.
- Anshelm, Jonas, "Myten om den mätbara miljöförstörelsen", *Tvärsnitt*, 2002:1.
- Aronsson, Peter, *Historiebruk: att använda det förflutna*, Lund 2004.
- Aronsson, Peter, "Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden", *Historisk tidskrift* 2002:2.
- Axelsson, Cecilia, *En meningsfull historia?: didaktiska perspektiv på historieförmedlande museiutställningar om migration och kulturmöten*, Växjö 2009.
- Beck, Ulrich, *Risksamhället: på väg mot en annan modernitet*, Göteborg 2000.
- Bennulf, Martin, *Miljöopinionen i Sverige*, Lund 1994.
- Berggren, Lars & Johansson, Roger, *Historiekunskap i årskurs 9: nationella utvärderingen av grundskolan 2003*, Malmö 2006.
- Bernes, Claes & Lundgren, Lars J., *Bruk och missbruk av naturens resurser: en svensk miljöhistoria*, Stockholm 2009.
- Borgström, Georg, *Jorden — vårt öde: kan en permanent världshunger avvärjas?*, Stockholm 1953.
- Carson, Rachel L., *Tyst vår*, Stockholm 1963.

- Carr, David, *Time, Narrative, and History*, Indianapolis 1986.
- Crutzen, Paul J., "Geology of mankind - The Anthropocene", *Nature* 2002:415.
- Dahlgren, Stellan & Florén, Anders, *Fråga det förflutna: en introduktion till den moderna historieforskningen*, Lund 1996.
- de Laval, Maria, "Det känns inte längre som det var länge sedan". *En undersökning av gymnasieelevers historiska tänkande*, Lund 2011.
- Djerf Pierre, Monika, *Gröna nyheter: miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961-1994*, Göteborg 1996.
- Dubos, René, "The Biosphere. A delicate balance between Man and Nature", *The UNESCO courier: a window open on the world*, Paris 1969.
- Ekman, Bo, "En ny världsordning ett måste efter debaclet i Köpenhamn", *Dagens Nyheter*, 2010-03-11.
- Eliasson, Per, "Naturen i historien — historien i naturen", i Karlsson, Klas-Göran, & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004.
- Eliasson, Per, "Då måste man ju förstå hur historien påverkar människor, som påverkar historien igen", *Aktuellt om historia* 2008:1
- Eliasson, Per, "Den pågående katastrofen", i Zander, Ulf & Karlsson, Klas-Göran (red.), *Katastrofernas århundrade. Historiska och verkningshistoriska perspektiv*, Lund 2009.
- Fransson, Per, *Landskapet som lärobok: regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900*, Lund 2010.
- Gibson, Gloria D. & Somers, Margaret R., "Reclaiming the Epistemological "Other": Narrative and Social Constitution of Identity", i Calhoun, Craig J. (red.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford 1994.
- Gripsrud, Jostein, *Mediekultur Mediesamhälle*, Göteborg 2002.
- Griswold, Wendy, "Aktuella tendenser inom litteratursociologin", i Furuland, Lars & Svedjedal, Johan (red.), *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*, Lund 1997.
- Gärdenfors, Peter, *Den meningssökande människan*. Stockholm 2006.
- Hadenius, Stig & Weibull, Lennart, *Massmedier: En bok om press, radio och TV*, Stockholm 2003.
- Hall, Stuart, "Encoding/decoding", i Durham, Meenakshi Gigi & Kellner, Douglas M. (red.), *Media and cultural studies: keywords*, Malden 2006.
- Hedén, Johan, *Miljöpolitikens natur*, Linköping 1994.
- Hedén, Johan, "Naturen som hot mot det moderna – några ideologikritiska reflektioner", i Hedén, Johan, (red.), *Naturen som brytpunkt: om miljöfrågans mystifieringar, konflikter och motsägelser*, Eslöv 2002.

- Jarlbro, Gunilla, *Forskning om miljö och massmedier: en forskningsöversikt*, Lund 2001.
- Jensen, Bernard Eric "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik" i Karlegård, Christer & Karlsson, Klas-Göran (red.), *Historiedidaktik*, Lund 1997.
- Josephson, Olle & Melander, Björn, "Sakprosa som sociala relationer, läsare och läsarter", i Englund, Boel & Ledin, Per (red.) *Teoretiska perspektiv på sakprosa*, Lund 2003.
- Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys" i Karlsson, Klas-Göran, & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004.
- Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien: historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm 2010.
- Korp, Helena, *Kunskapsbedömning: hur vad och varför*, Stockholm 2003.
- Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004.
- Kristensson Ugglå, Bengt, *Slaget om verkligheten: filosofi, omvärldsanalys, tolkning*, Eslöv 2002.
- Kullenberg, Knut (red.), "Malmö borgarskola 1874-1974", *Minnesskrift vid Malmö Borgarskola 100-årsjubileum 1974*, Malmö 1974.
- Lozic, Vanja, *I historiekanons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Malmö 2010.
- Lundgren, Lars J., *Försvurningen på dagordningen: en bild av ett händelseförlopp 1966-1968*, Solna, 1991a.
- Lundgren, Lars J., "Miljöpolitik på längden och tvären. Några synpunkter på svensk miljövard under 1900-talet.", i Lundgren, Lars J. (red.), *Människan och miljön / XXI nordiska historikermötet*, Umeå 1991b.
- Lundgren, Lars J., "Miljöforskningen förr och nu: en himla skillnad?", i *Forskning för hållbar utveckling: en nationell strategi. Bil. 1, Framväxten av idéer om hållbar utveckling, Forskningsrådsnämnden (FRN)*, Stockholm, 1998
- Lundgren, Lars J. & Sundqvist, Göran, "Hur blir en förändring i naturen ett miljöproblem?", i Lundgren J. Lars (red.), *Vägar till kunskap. Några aspekter på humanvetenskaplig och annan miljöforskning*, Eslöv 2003.
- Lundgren, Lars J., "Miljöpolitik och miljövard i Sverige 1967-1991" i Lundgren, Lars J. & Edman, Johan (red.), *Konflikter, samarbete, resultat: perspektiv på svensk miljöpolitik: festskrift till Valfrid Paulsson*, Brottby 2005.
- Lundqvist, Lennart J., *Miljövarðsforvaltning och politisk struktur*, Uppsala 1971.
- Löfgren, Orvar & Frykman, Jonas, *Den kultiverade människan*, Lund 1979.

- Lövblad, Gun, Sjöberg, Karin & Svanberg, Per-Arne, *Tillbakablick över luftkvalitetsmätningar i svenska tätorter*, IVL, Stockholm 2004.
- McQuail, Denis, *McQuail's mass communication theory*, London 2005.
- Myrdal, Janken, *Framtiden — om femtio år: global utveckling och ruralt-urbant i Norden*, Stockholm 2008.
- Nihlén, John & Alton, Jerk, *Landskapsvård: vår tid formar landskapet*, Borås 1966.
- Nordgren, Kenneth, *Vems är historien?: Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Umeå 2006.
- Nyström, Hans, & Nyström, Örjan, *Perspektiv på historien A*, Malmö 2001.
- Odén, Birgitta, "Människan och miljön: historiografiska traditioner och trender", i Lundgren, J., Lars, (red.) *Människan och miljön / XXI nordiska historikermötet*, Umeå 1991.
- Palmstierna, Hans, *Plundring, svält, förgiftning*, 5. rev. uppl., Stockholm 1968.
- Roberts, Geoffrey, "The History and Narrative Debate, 1960-2000", i Roberts, Geoffrey (red.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.
- Rosenblatt, Louise M., *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*, Lund 2002.
- Rüsen, Jörn, "Holocaust Memory and Identity Building: Metahistorical Considerations in the Case of (West) Germany", i Roth, Michael S. & Salas, C. G. (red.), *Disturbing remains: memory, history, and crisis in the twentieth century*, Los Angeles 2001.
- Rüsen, Jörn, *Berättande och förnuft. Historieteoretiska texter*, Göteborg 2004.
- Rüsen, Jörn, *History: Narration, Interpretation, Orientation*, New York 2005.
- Rüsen, Jörn, "Historical Consciousness. Narrative structure, moral function, and ontogenetic development", i Seixas, Peter (red.), *Theorizing Historical Consciousness*, Toronto 2006.
- Sandberg, Robert, (red.), *Epos: historia: för gymnasieskolans kurs A*, Stockholm 2000.
- Schüllerqvist, Bengt, *Svensk historiedidaktisk forskning*, Stockholm 2005.
- Selander, Sten, *Det levande landskapet i Sverige*, 3:e uppl., Göteborg 1987.
- Selden, Raman, Widdowson, Peter & Peter Brooker, *A reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, London 1997.
- Sellerberg, Ann-Mari, *Miljöns sociala dynamik. Om ambivalens, skepsis, utpekanden, avslöjanden m.m.*, Lund 1994.
- Skolverket, *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003, Huvudrapport — naturorienterande ämnen, samhällsorienterande ämnen och problemlösning i årskurs 9*, Stockholm 2004.
- Skolverket, *Det nationella provsystemet i den målstyrda skolan: omfattning, användning och dilemman*, Stockholm 2004.

- Skolöverstyrelsen, *Läromedel i miljövard*, Stockholm 1969.
- Somers, Margaret R., "Narrativity, narrative identity and social action: Rethinking English working-class formation", i Roberts, Geoffrey (red.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.
- Storm, Anna, *Koppardalen: om historiens plats i omvandlingen av ett industriområde*, Stockholm 2005.
- Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria*, Stockholm 1991.
- Sörlin, Sverker & Öckerman, Anders, *Jorden en ö. En global miljöhistoria*, Stockholm 1998.
- Taylor, Charles, *Sources of the self: the making of the modern identity*, Cambridge 1989.
- Thelander, Jan & Lundgren, Lars J., *Nedräkning pågår. Hur upptäcks miljöproblem? Vad händer sen?*, Solna 1989.
- White, Hayden V., *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*, Baltimore 1973.
- Wibaeus, Ylva, *Att undervisa om det ofattbara: En ämnesdidaktisk studie om kunskapsområdet Förintelsen i skolans historieundervisning*, Stockholm 2010.
- Wickenberg, Per, *Normstödjande strukturer: miljötematiken börjar slå rot i skolan*, Lund 1999.
- Wiklund, Martin, *I det modernas landskap: historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Eslöv 2006.
- Wolf, Lars, *Läsaren som textskapare*, Lund 2002.
- Wramner, Per & Nygård, Odd, *Från naturskydd till bevarande av biologisk mångfald: utvecklingen av naturvårdsarbetet i Sverige med särskild inriktning på områdesskyddet*, Huddinge 2010.
- Wright, Georg Henrik von, *Vetenskapen och förnuftet: ett försök till orientering*, Stockholm 1986.

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historia och historiedidaktik (FIHD). FIHD är ett samarbete mellan Historiska institutionen vid Lunds universitet och Lärarutbildningen vid Malmö högskola och är ett resultat av Lärarlyftet, regeringens satsning på fortbildning av den svenska lärarkåren.

Antologier och licentiatavhandlingar från Forskarskolan i historia och historiedidaktik:

1. Per Eliasson, Klas-Göran Karlsson, Henrik Rosengren & Charlotte Tornbjer (red.), *Historia på väg mot framtiden. Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund 2010
2. David Rosenlund, *Att hantera historia med ett öga stängt. Samstämmighet mellan historia A och lärares prov och uppgifter*, Lund 2011
3. Maria de Laval, *"Det känns inte längre som det var länge sedan". En undersökning av gymnasieelevers historiska tänkande*, Lund 2011
4. Valter Lundell, *Den goda tanken och den onda erfarenheten. Om den kommunistiska brottshistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen*, Lund 2011
5. Fredrik Alvé, *Historiemedvetande på prov. En analys av elevers svar på uppgifter som prövar strävansmålen i kursplanen för historia*, Lund 2011
6. Per Höjeberg, *Utmanad av ondskan. Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945*, Lund 2011
7. Bo Persson, *Mörkrets hjärta i klassrummet. Historieundervisning och elevers uppfattningar om förintelsen*, Lund 2011
8. Joakim Glaser, *Med muren i backspeglarna – nationens betydelse för ungas identitetsskapande i östra Tyskland*, Lund 2011
9. Anna Nordqvist, *"Nu er vi ikke mere Piger". Identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn 1880–1920*, Lund 2011
10. Per Gunnemyr, *Likvärdighet till priset av likformighet? En studie av hur och varför svenska samt finländska historielärare på gymnasiet uppfattar att de påverkas av externa prov i historia*, Lund 2011
11. Marianne Sjöland, *Historia i magasin. En studie av tidskriften Populär Historias historieskrivning och av kommersiellt historiebruk*, Lund 2011
12. Arndt Clavier, *"Mänsklighetens största problem genom alla tider." En receptionstudie av elevers miljöberättelser och historiska meningsskapande 1969*, Lund 2011

Sedan 1960-talet har uppfattningen om naturen förändrats. Drivande i förändringen har vår förståelse av men kanske ännu mer förmedlingen av miljöfrågorna varit. Mot bakgrund av det moderna miljömedvetandets genombrott undersöks i *Mänsklighetens största problem genom alla tider* hur gymnasieelever i uppsatser från det centrala provet i svenska 1969 använde det förflutna för att förstå och skapa mening av samtida miljöfrågor och miljöproblem.

I studien anläggs ett kommunikativt perspektiv på historien med ett mottagarorienterat fokus där elevernas uppsatser analyseras ur ett narrativt perspektiv och relateras till hur samhällets relation till naturen förmedlades i texthäftet för det centrala provet 1969. Det kommunikativa perspektiv vidgas med att relatera elevernas meningsskapande, till hur miljöfrågor och miljöproblem förmedlades i lokala dagstidningar, som utgör studiens historiekulturella klangbotten. Undersökningens centrala fråga är hur eleverna använde sig av det förflutna för att skapa mening av samtida miljöfrågor och miljöproblem med perspektiv på framtiden. Och om man i detta meningsskapande kan urskiljas ett specifikt historiemedvetande som eleverna använde.

Arndt Clavier (f. 1969) är verksam som gymnasielärare i historia och svenska. *"Mänsklighetens största problem genom alla tider". En receptionsstudie av elevers miljöberättelser och historiska meningsskapande 1969*, är hans licentiatavhandling.